

**T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMININ TÜRKİYE
EKONOMİSİNE REEL ETKİLERİ**

Raşit Yıldız

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Karagül

BURDUR-2019

**T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMININ TÜRKİYE
EKONOMİSİNE REEL ETKİLERİ**

Raşit Yıldız

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Karagül

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Remzi BULUT

BURDUR-2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından tarihinde tez savunma sınavı yapılan Raşit Yıldız 'ın Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Türkiye Ekonomisine Reel Etkileri konulu tez çalışması İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL

ÜYE

:Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ

ÜYE

:D.r Öğr. Üyesi Remzi BULUT

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

SBE/A/10

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**GÜÇLÜ EKONOMIYE GEÇİŞ PROGRAMI NIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE REEL ETKİLERİ**” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Raşit YILDIZ

24.04.2019

TEŞEKKÜR METNİ

Bu çalışmanın fikir ve altyapısının oluşmasından tezin ortaya çıkış aşamasına kadar değerli görüşlerini, yardım ve desteğini büyük sabırla göstermekten sakınmayan danışman hocam Prof. Dr Mehmet Karagül'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tez çalışmasının teknik anlamda her aşamasında desteğini özveri ile sunan kuzenim Emre Yıldız'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez sürecinin son okumasında katkı veren değerli dostum Araş. Gör. Kerem Öz' e teşekkür ederim.

Öğrenim hayatım boyunca yanımda olan sevgili dostlarıma ve iş hayatımda bu süreci sağlıklı yürütmeme yardımcı olan kurum amirim Osman Üzer'e teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim Öğretim hayatım boyunca maddi manevi desteğini esirgemeyen, hayatın her alanında desteklerini sunan anneme babama kardeşim Ebru'ya bu çalışmayı ithaf ederim.

(YILDIZ, Raşit, *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Türkiye Ekonomisine Reel Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2019)

ÖZET

Türkiye ekonomisi finansal serbestleşme politikalarını uygulamaya koyduğu 1980 yılından itibaren belirli dönemde finansal krizlerle sarsılmıştır. Bu krizler finansal sektör, reel kesim ve kamu tarafından kaynaklanmıştır. 2001 yılında yaşanan bankacılık krizi sonrasında IMF ile yapılan anlaşma sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında bir dizi yapısal reform gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Güçlü Ekonomi Geçiş Programı öncesinde ve sonrasında Türkiye ekonomisinde oluşan gelişmeler ele alınmıştır. Ayrıca program kapsamında çıkarılan stratejik yasaların uzun vadede yansımaları değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmalar sonucunda Ülke ekonomisi program sonrasında kamu maliyesi alanında bir disiplin sağlamış olsa da son dönemde Hazinesinin kefil olduğu yada garanti verdiği projeler uzun vadede bütçe üzerinde yük oluşturmaktadır.

Program öncesinde dış borcun üstlenicisi kamu sektörü iken program sonrasında ve devamında özel sektör ciddi döviz borcu içine girmiştir. 2018 yılı sonunda GSYH'nın yaklaşık yarısı kadar dış borç yükümlülüğü bulunmaktadır. IMF tarafından çıkarılması istenen şeker ve tütün kanununun uzun vadede tarım sektöründe verim ve istihdam kaybına neden olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmada Türkiye ekonomisinin büyüme, enflasyon, işsizlik verileri yorumlandığında program sonrasında bir miktar iyileşme gözükse de son dönemde yüksek enflasyon, çift haneli işsizlik ve düşük büyüme sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *GEGP, Finansal Kriz, Büyüme, Enflasyon, Yapısal Reformlar, IMF*

ABSTRACT

Turkish economy has been facing in particular periods several financial crises since 1980 when the financial liberalization policies was put into practice. Indecisive steps and wrong practices by finance, public and real sectors led to those crises. After the banking crisis in 2001, the government made a series of structural reform, according to the Agreement with IMF, under the scope of Transition to Strong Economy Program.

This scrutiny concentrates the initiative actions in the Turkish economy before and after the Program. It also evaluates the long-term reflections of strategic codes which were enacted in line with the Program.

As a result of the studies, although the National Economy provided a discipline in the field of public finance after the program, the projects which the Treasury provided or guaranteed in the last period constitute a burden on the budget in the long term.

Prior to the program, while the contractor of the external debt was the public sector, the private sector entered into a serious foreign currency debt after and after the program. At the end of 2018, there is an external debt liability of approximately half of the GDP. It has been observed that the law on sugar and tobacco, which was requested by the IMF, resulted in loss of productivity and employment in the agricultural sector in the long term.

In this study, the growth of Turkey's economy, inflation, unemployment data in the last period of high inflation may seem a little improvement after the program is reviewed, it remained confronted with double-digit unemployment and low growth problem.

Key Words: *TSEP, Financial Crises, Growth, Inflation, Structural Reform, IMF*

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	ii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
TEŞEKKÜR METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ EKONOMİSİNDEN GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ

1.1.....KRİZ KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	3
1.1.1 Finansal Krizler	6
1.1.1.1 Bankacılık Krizleri	8
1.1.1.2 Para Krizleri (Döviz Krizleri).....	9
1.1.1.3 Dış Borç Krizleri	10
1.1.1.4 Borsa Krizleri	11
1.1.2 Finansal Kriz Modelleri.....	11
1.1.2.1 Birinci Nesil Modeller.....	12
1.1.2.2 İkinci Nesil Modeller.....	13
1.1.2.3 Üçüncü Nesil Modeller.....	14
1.1.3 Finansal İstikrarsızlığın Nedenleri ve Ortaya Çıkışı	15
1.1.3.1 Faiz Oranlarının Yükselmesi.....	16
1.1.3.2 Belirsizliğin Artması	17
1.1.3.3 Finansal Sektörde Bilançoların Bozulması	17

1.1.3.4 Reel Sektörde Bilançoların Bozulması.....	18
1.2. 1990-2001 YILLARI ARASI YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNİN YAŞADIĞI KRİZLER	20
1.2.1 1994-1995 Meksika Krizi.....	20
1.2.2 1997-1998 Asya Krizi	21
1.2.3 1997-1998 Rusya Krizi.....	22
1.3. İSTİKRARLI EKONOMİ.....	23
1.3.1 Para Politikası.....	25
1.3.2 Maliye Politikası.....	26
1.3.3 Döviz Kuru Politikası	27
1.3.4 Borç Yönetimi Olgusu.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNİN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1 TÜRKİYE EKONOMİSİNİN 1990-2001 YILLARI ARASINDA YAŞADIĞI KRİZLER.....	29
2.1.1 1994 Krizi.....	34
2.1.2 1999 Marmara Depremi Krizi	36
2.1.3 Kasım 2000 Krizi	37
2.2 GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI VE NİTELİKLERİ	38
2.2.1 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına Neden İhtiyaç Duyuldu?.....	39
2.2.1.1 Sürdürülemez İç Borç Dinamiği	39
2.2.1.2 Mali Sistemdeki Sorunlar.....	40
2.3 PROGRAMIN MAKROEKONOMİK HEDEFLERİ.....	43
2.3.1 Maliye Politikası.....	43
2.3.2 Para Politikası.....	44
2.3.3 Yapısal Reformlar	44
2.3.3.1. Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması	45
2.3.3.2 Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması.....	45
2.3.3.3. Tasarruf Mevduatı Sigorta Bünyesindeki Bankalar.....	46

2.3.3.4. Özel Bankalar.....	47
2.4 DEVLETTE ŞEFFALIK VE FİNANSMANI ARTIRMAYA YÖNELİK DÜZENLEMELER	48
2.5 REEL EKONOMİYE YÖNELİK YAPILAN DÜZENLEMELER.....	48
2.6 IMF’NİN TÜRKİYE’DEN ÇIKARMASINI İSTEDİĞİ YASALARIN DEĞERLERDİRİLMESİ	49
2.6.1 Şeker Kanunu	49
2.6.2 Tütün Kanunu.....	52
2.6.3 Türk Telekom’un Özelleştirilmesi	57
2.6.4 Doğalgaz Kanunu	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULANAN PROGRAM SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE OLUŞAN REEL ETKİLER

3.1. 2002-2016 YILLARI ARASINDA EKONOMİK BÜYÜME VE ENFLASYON VERİLERİ	62
3.1.1 2002-2016 Yılları İşsizlik Verileri	64
3.1.2 2002-2016 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri	66
3.2 2002-2016 YILLARI ARASI KAMU VE ÖZEL SEKTÖR DIŞ BORÇLARI.....	68
3.3 REEL EKONOMİDE YAPILAN DÜZENLEMELERİN SEKTÖREL BAZDA DEĞERLENDİRİLMESİ	70
3.3.1 2002-2016 Yılları Arası Tarım Sektörü	71
3.3.2 2002-2016 Arasında Sanayi Sektöründeki Gelişmeler.....	75
3.3.3 2002-2016 Arasında Hizmet Sektörünün Gelişimi	77
3.4 2002-2016 YILLARI ARASI YAPILAN ÖZELLEŞTİRMELER.....	78
3.4.1 Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları.....	79
3.5 2000 YILI ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE KAMU ÖZEL SEKTÖR TASARRUFLARIN VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARIN GSYİH PAYI	81
3.6 FAİZ GİDERLERİNİN VE CARI TRANSFER ÖDEMELERİNİN GELİŞİMİ.....	81
3.7 2002-2016 YILLARI ARASI TOPLAM BORÇLARDAKİ GELİŞMELER.....	86
3.7.1 Kriz Öncesi ve Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Göstergeler.....	89
SONUÇ VE ÖNERİLER	94

KAYNAKÇA.....	98
EKLER	103
DÜZELTME ve ÖNERİLER	103
ÖZGEÇMİŞ	104

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

API: Açık Piyasa İşlemleri

ARGE: Araştırma ve Geliştirme

BDDK: Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu

BOTAŞ: Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş

DİBS: Devlet İç Borçlanma Senetleri

FED: Federal Reserve

GEGP: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF: Uluslar Arası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

PTT: Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi

SDR: Special Drawing Rights

TAPDK: Tütün Ve Alkol İdaresi Başkanlığı

TMSF: Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu

TUIK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi

TABLolar DİZİNİ

Tablo1: 1990-1999 Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Dengedeki Gelişmeler	31
Tablo 2: 1990-1999 Yılları Arasında, Türkiye’de Net Borç Stoku / GSMH Oranındaki Gelişmeler%	32
Tablo3: 1990-1999 Enflasyon Oranı, İç Borçlanma Reel Faiz Oranı Ve GSMH Büyüme Hızındaki Yüzdelerik Değişimler%.....	33
Tablo4: 1990-1999 Dönemi Türkiye’de Vergi Gelirleri, Vergi Gelirleri/GSMH ve Faiz Ödemeleri(Trilyon TL, %)	34
Tablo 5: GEGP’nin Çerçevesi	42
Tablo 6: Bankacılık Sektöründe Çalışanlar	46
Tablo 7:4634 Sayılı Şeker Yasası Sonrası Ülkemizde Üretilen Şeker ve İşlenen Pancar Miktarı ile Pancar Eken Çiftçi Sayısı ve Ekili Alan Bilgileri ayrıca Şeker İhracat ve İthalat Verileri	51
Tablo 8: Türk Telekom ve Mobil İşletmecilerin Yıllık Net Satış ile Türk Telekom’un Yıllık Net Kar Değerleri	59
Gelirleri.....	59
Tablo 9:Yıllar İtibari İle Enflasyon Hedefi Ve Gerçekleşme Oranı.....	63
Tablo 10:Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Cari Fiyatlarla.....	64
Tablo 11:Yıllar İtibari İle İşsizlik Oranları	65
Tablo 12: İhracat ve İthalatta Yıllar İtibari ile Değişim (Dolar)	66
Tablo 13: Yıllar İtibari İle Dış Ticaret Dengesi Dış Ticaret Hacmi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	67
Tablo 14:Kamu Özel Sektör Borç Miktarları ve GSYH İçindeki Payı	70
Tablo 15: ÇKS'de Kayıtlı Çiftçi Sayısı Ve Alan.....	71
Tablo 16:Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH Ve Tarımın Payı (2009=100).....	72
Tablo 17: Destekleme Ödemeleri (Milyon TL).....	73
Tablo 18: Gübre Cinsi	74

Tablo 19: Mazot Fiyatları Değişimi (%)	74
Tablo 20: Mera Alanlarının Değişimi	75
Tablo 21: Sanayi Ve Tarımın GSYH'deki Paylarındaki Değişim %	76
Tablo 22: Hizmet Sektörü Büyüme Hızı Ve GSYH Büyüme Hızı	77
Tablo 23: Yıllar İtibari İle Özelleştirme Gelirleri	79
Tablo 24: Yıllar İtibari İle Kamu Özel Sektör Borçları(Milyar TL)	87
Tablo 25: Borç Yükünün Milli Gelire Oranı (%)	88
Tablo 26: 1998-2016 Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Makro Ekonomik Göstergeleri	90

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil:1 Ekonomik Krizlerin Oluşum Aşamaları.....	5
Şekil 2: Yükselen Finansal İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörünü Etkilemesi.....	7

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: Tütün Ekicisi Sayısı ve Tütün Üretimi	54
Grafik 2:Türkiye 2002-2015 Türkiye Tütün Ticareti (Ton).....	55
Grafik 3: Yıllar İtibari İle Sigarlarda Yerli ve İthal Tütün Kullanım Miktarı.....	55
Grafik 4: Ülke Piyasasında Yabancı Kontrol Oranı	56
Grafik 5: 2003-2014 Yılları Arası İnternet Kullananların Gelişimi.....	58
Grafik 6: 2003-2013 Yılları Arası Türk Telekom Çalışanları.....	59
Grafik 7: Bütçeden Bilgi Teknolojileri İçin Ayrılan Kaynak Miktarı.....	80
Grafik 8: Toplam Kamu Yatırımları İçerisinde Bilgi Teknolojilerinin Payı.....	80
Grafik 9: Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı.....	82
Grafik 10: Faiz Giderlerinin Vergi Gelirlerine Oranı.....	82
Grafik 11: Merkezi Yönetim Bütçe Faiz Giderlerinin GSYH Oranı	83
Grafik 12: Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı fazlanın GSYH'ye Oranı.....	84
Grafik 13: Yıllar İtibari ile Bütçe Dengesi ve Faiz dışı Fazlanın GSYH'oranı	85
Grafik 14: Cari Transferlerin Bütçe İçindeki Payı	86

GİRİŞ

Serbest piyasa ekonomilerinin oluşum süreci ve liberal yaklaşımların daha fazla kabul görmeye başladığı son dönemlerde finansal nitelikleri daha ağır basan bir dizi ekonomik kriz görülmektedir. Ortaya çıkan krizler ulusal ve uluslararası boyutlarda birçok fırsat ve tehdidi de bir arada barındırmaktadır. Ancak ülke ekonomilerinin gelişmişlik durumu, sosyal ve kültürel yapısına bağlı olmakla beraber bu faktörler ekonomik kalkınmasını tamamlayamamış gelişmekte olan ülkeler sınıfına tabi olan memleketler için çoğu zaman olumsuz yönde yıkıcı etkileri olan sonuçlara neden olabilmektedir.

Türkiye ekonomisinin ilk yaşadığı kriz 1929 Büyük Buhranı ile ortaya çıkmıştır. Ülkede yeterli sermaye birikiminin olmaması, genç ülkenin Kurtuluş Savaşından yeni çıkmış olması nedeniyle devletçi politikalarla krizin etkileri atlatılmaya çalışılmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde yaşanan ekonomik krizler sonucunda IMF istekleri doğrultusunda istikrar politikaları hayata geçirilmiştir.1980'li yıllara gelindiğinde ise 24 Ocak Kararları ile liberalleşme politikaları uygulandığında Türkiye ekonomisi büyük bir değişim ve dönüşüm içine girmeye başlamıştır. Bu döngü içinde dikkati çeken en önemli unsur kamu kesiminde ortaya çıkan açıklar ve KİT zararlarının çok yüksek boyutlara çıkması buna karşılık devletin bu açıkları iç borçlanma ile finanse etmesidir. Oluşturulan bu döngü sorunları geçici süreyle ertelerken devletin kendi bankaları üzerine borç yüklemesini gündeme getirmiştir. Bu sürede bankalar yatırımlara ayırması gereken kaynakları kamu kesiminde oluşan açıkları finanse etmede kullanmıştır.1990 sonrası artan bu durum ve devam eden liberalleşme çabalarının yoğunlaşması sonucunda ülke 1994 yılında tekrar krize girmiş, IMF'nin istekleri doğrultusunda, ancak IMF desteği olmayan bir istikrar programını uygulamaya başlamıştır.Fakat 1997 yılı Asya, 1998 Rusya krizlerinin ortaya çıkması ve ülke sanayisinin ve nüfusunun büyük bir bölümün bulunduğu bölgede1999 depreminin yaşanması uygulanan programlardaki yanlışların daha çabuk ortaya çıkmasına neden olmuştur.2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisini karakterize eden önemli unsurlar yüksek reel faiz, siyasi yapıdaki istikrarsızlık, yüksek kamu açıkları ve KİT'lerin görev zararları ile bunları finanse etmek zorunda kalan bankalar olmuştur. Bu

gelişmelerin devamında ülke Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerini yaşamak durumunda kalmıştır.

Bu çerçevede 2001 krizi ve sonrasında oluşturulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının (GEGP) ülke ekonomisine reel etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan bu çalışmanın birinci bölümünde kriz kavramının teorik açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çerçevede GEGP öncesi dünya ekonomisinde çıkan krizlerin karşılaştırması yapılırken, finansal kriz modellerini teorik açıdan yorumlanarak istikrarlı ekonomiler için gerekli olan para ve maliye politikaları değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise Türkiye ekonomisinin Şubat 2001 krizi öncesi son on yılda yaşadığı krizler, GEGP'na neden ihtiyaç duyulduğu ve programı uygulamak için kullanılan yöntemler hakkında çalışmalar yapılacaktır. Bunların yanında dönemin Hükümeti'nin çıkarttığı stratejik yasaların günümüze yansımaları değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde de uygulanan GEGP'nin Türkiye ekonomisinin reel sektörü ve kamu maliyesine etkileri ile kriz öncesi dönemle karşılaştırmalı olarak, makroekonomik göstergeler üzerinden bir çıkarıma ulaşılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ EKONOMİSİNDEN GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ

Kriz, önceden tahmin edilemeyen ve hissedilemeyen fakat örgüt açısından hızlı şekilde cevap verilmesi gereken, örgütün savunma ve uyum kanallarını etkisiz hale getirerek, mevcut düzenin işleyişini tehdit eden arızı durumudur (Tağraf ve Aslan, 2003:150). Mevcut ekonomik düzeni tehdit eden bu stresli durumu tekrar eski işleyişine döndürmeyi sağlayan çok farklı istikrar mekanizmaları mevcuttur. Bu mekanizmalar kendiliğinden devreye girebildiği gibi, karar alıcılar tarafından da oluşturulup hayata geçirilebilmektedir (Turhan, 2008:69).

1.1 KRİZ KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilimize Fransızcadan geçmiş olan ve günlük hayatta sıkça kullandığımız kelimelerin başında gelmekte olan kriz kelimesinin Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğüne göre karşılığı bunalım, buhran, bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem olarak ifade edilmektedir. Ayrıca kriz (crise) yüzyıllarca özellikle tıpta hastalık sürecinin dönüm noktası anlamında kullanılan bir tıp terimidir. Ortaçağda ölümcül bir hastalık anında ölüm ile yaşam arasında arasındaki o ayrımı ifade etmek için kullanılmaktadır (tdk.gov.tr).

Önceden bilinemeyen ya da öngörülemeyen bazı iktisadi gelişmelerin, makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları önemli ölçüde etkileyecek sonuçlar doğurması ekonomik krizdir (Mishkin, 1994: 62).

Ekonomik kriz kavramı bir kısım ekonomi teorisyeni tarafından, sorunlu bir üretim tarzı olan kapitalizmin doğal yansıması olarak kabul görmektedir. Üretim ve paylaşım süreçlerinde çözümlenemeyen kalıcı sorunlara neden olan kapitalizmin birincil hedefini, üretimi insan ihtiyaçları için değil, karını maksimum seviyeye çıkarma gayesi oluşturmaktadır. Yeni yatırımlar için gerekli olan sermaye birikimini oluşturmak için karı artırmak sürekli hale gelmektedir. Bu sürecin sonucunda sermaye yoğunluğu fazlalaşarak ekonomideki hertürlü denge bozularak (üretim,tüketim, tasarruf, yatırım) ve eksik tüketim sorunu meydana gelmektedir (Durmuş, 2009:9).

Ekonomik krizlerin en önemli varoluş sebepleri öngörülemeyen şekilde ortaya çıkmaları ve yayılcı etki göstererek çevre piyasaları etkilemeleridir. Krizler uzun ya

da kısa vadeli olabilmektedirler. Krizlerin etkilerinin en kısa sürede atlatılabilmesi, yetkililerin krizin bertaraf edilmesi için uygulaması gereken önlemleri almakta olduğu hıza ve doğruluğa bağlıdır (Erdoğan, 2002: 21).

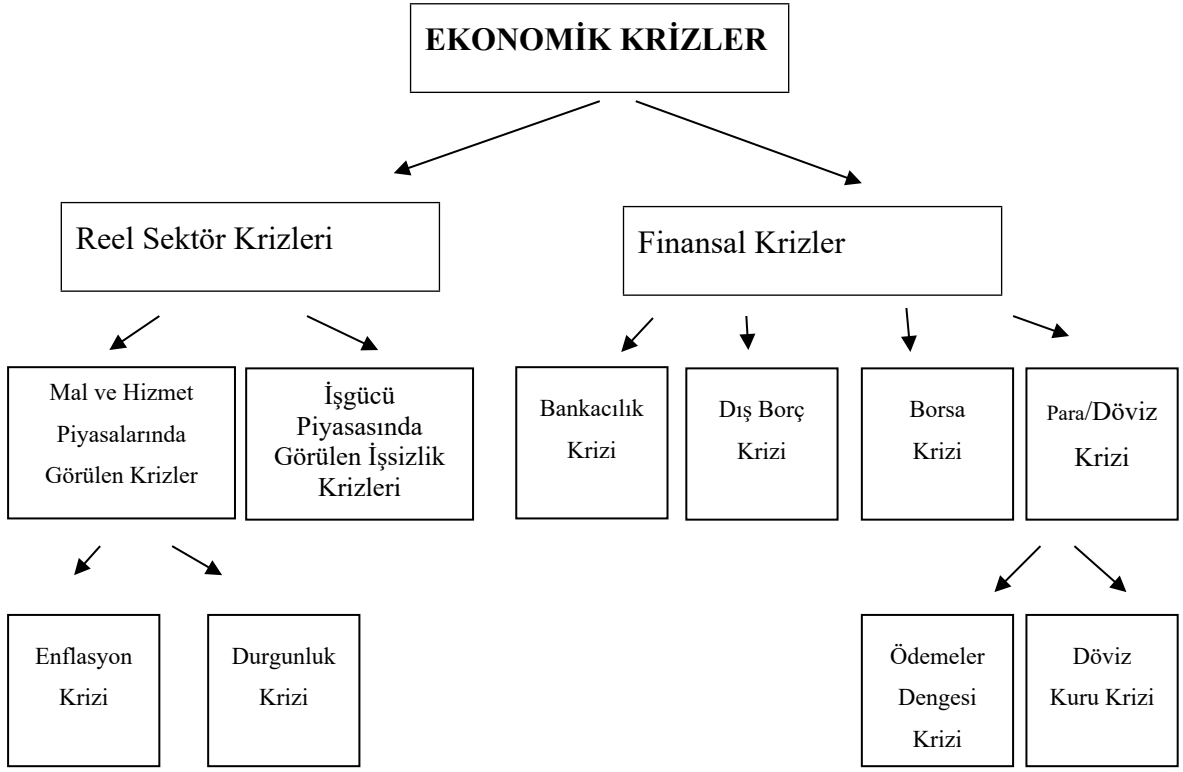
İktisat literatüründe kriz, ekonomide uzun bir genişleme evresinden sonra öncelikle durgunluk devamında daralma ve çöküş evresine geçiş şeklinde tanımlandığı gibi mal ve para piyasalarında oluşan şiddetli dalgalanmaların artık ekonomik göstergeler açısından tahammül edilir olmaktan uzaklaşması şeklinde de ifade edilmektedir (Aziz ve diğerleri, 2000:5, Kibritçioğlu, 2001: 175).

İktisat literatürü içerisinde çeşitli akımların kriz kavramına yaklaşımlarında farklılıklar olduğu bilinmektedir. Klasik okul öğretisinde Say yasası çizgisinde her arz kendi talebini oluşturur prensibiyle kapitalist ekonomik düzeninde aşırı üretim ve işsizlik gibi ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkmayacağını savunur. Neo-klasik okul ise ekonominin kendi kendine dengeye geleceğini öngördüğünden ekonomik krizin yaşanma ihtimalini çok az görür. Keynesyen okul ise ekonomik krizin varlığını kabul etmekle beraber, bunun büyüklüğünün ve etkisinin kişilerin tüketim eğilimlerine bağlı olarak değişmekte olduğunu savunur. Keynes tüketim eğilimlerini objektif ve subjektif faktörler olarak ikiye ayırmaktadır. Keynes tüketim eğilimlerini ikiye ayırsa da ekonomik kriz objektif faktörlerde meydana gelen değişmelere bağlı olarak görülmektedir (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 70).

İktisadi krizlerin ortaya çıktığı bir başka durumda mal, hizmet veya döviz piyasalarında meydana gelen olağandışı değişimlerdir. Söz konusu süreçte spekülasyon saldırılar önemlidir ve bu saldırıların büyüklüğü krizin şiddetini belirlemektedir (Eren ve Süslü, 2001: 665). Başka bir yaklaşıma göre kriz tüketicilerin taleplerinde ve firmaların yatırım kararlarında büyük oranda oluşan azalma sonucu yüksek işsizlik seviyelerine ulaşılmasıdır (Eğilmez, 2011: 48).

Kriz kavramının içinde yer alan ekonomik kriz kavramı sıklıkla krizin olduğu piyasalara göre sınıflandırılmaktadır. Şekil 1'de ekonomik krizler bu ölçüte göre sınıflandırılmıştır.

Şekil:1 Ekonomik Krizlerin Oluşum Aşamaları

Reel sektör krizleri mal, hizmet ve işgücü piyasalarında meydana gelen önemli orandaki dalgalanmalar sonucu üretim ve istihdam anlamında ekonominin genelinde ortaya çıkan daralmadır. Ekonomideki dalgalanmalar gerçekleştiği sektöre göre enflasyon krizi ve ya durgunluk krizi şeklinde kendini gösterebilmektedir (Kibritçiöglü, 2001:1).

Reel sektör krizleri mal ve hizmet piyasalarında meydana gelen ve de işgücü piyasalarında oluşan krizler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu piyasalarda oluşan krizler etkilerini enflasyon, işsizlik, durgunluk şeklinde hissettirmektedirler (Erdem, 2008: 113). Farklı bir yaklaşım olarak bankaların açmış oldukları kredilerin geri dönüşünde problem yaşanıyor ve problem sonucunda mevduat sahiplerinin paralarını ödemekte bankalar zor durumda kalıyor ise bu durumda oluşan kriz, reel sektör firmalarının kredilerinin ödememesinden kaynaklanmışsa bu halde reel sektör krizi olarak adlandırılabilir (Eğilmez, 2008: 51).

1.1.1 Finansal Krizler

İktisat yazınında finansal krizin neyi ifade ettiği tartışmalı olsa da genel olarak dört türde finansal kriz olduğu düşünülmektedir. Bunlar bankacılık krizi, para krizi, dış borç krizi ve sistematik finansal krizlerdir. Bu krizlerin hangisi nedeniyle olursa olsun sonucunda ülke ekonomisinde sürdürülemez ekonomik dengesizlikler ve varlık fiyatlarında önemli dalgalanmalar meydana gelmektedir (IMF, 1998: 74-75).

Finansal piyasaların asıl işlevi, fonları bireylerin ya da firmaların sahip olduğu verimli alanlara aktarmaktır. Bu aktarım mekanizmasını oluşturan finansal sistemdir. Bu aktarım mekanizmasında hangi şekilde olursa olsun ortaya çıkan aksaklıklar sonucunda sistem aktarım mekanizması çalışmaz ise oluşan durum finansal kriz olarak tanımlanabilir (Seyitoğlu, 2001: 583).

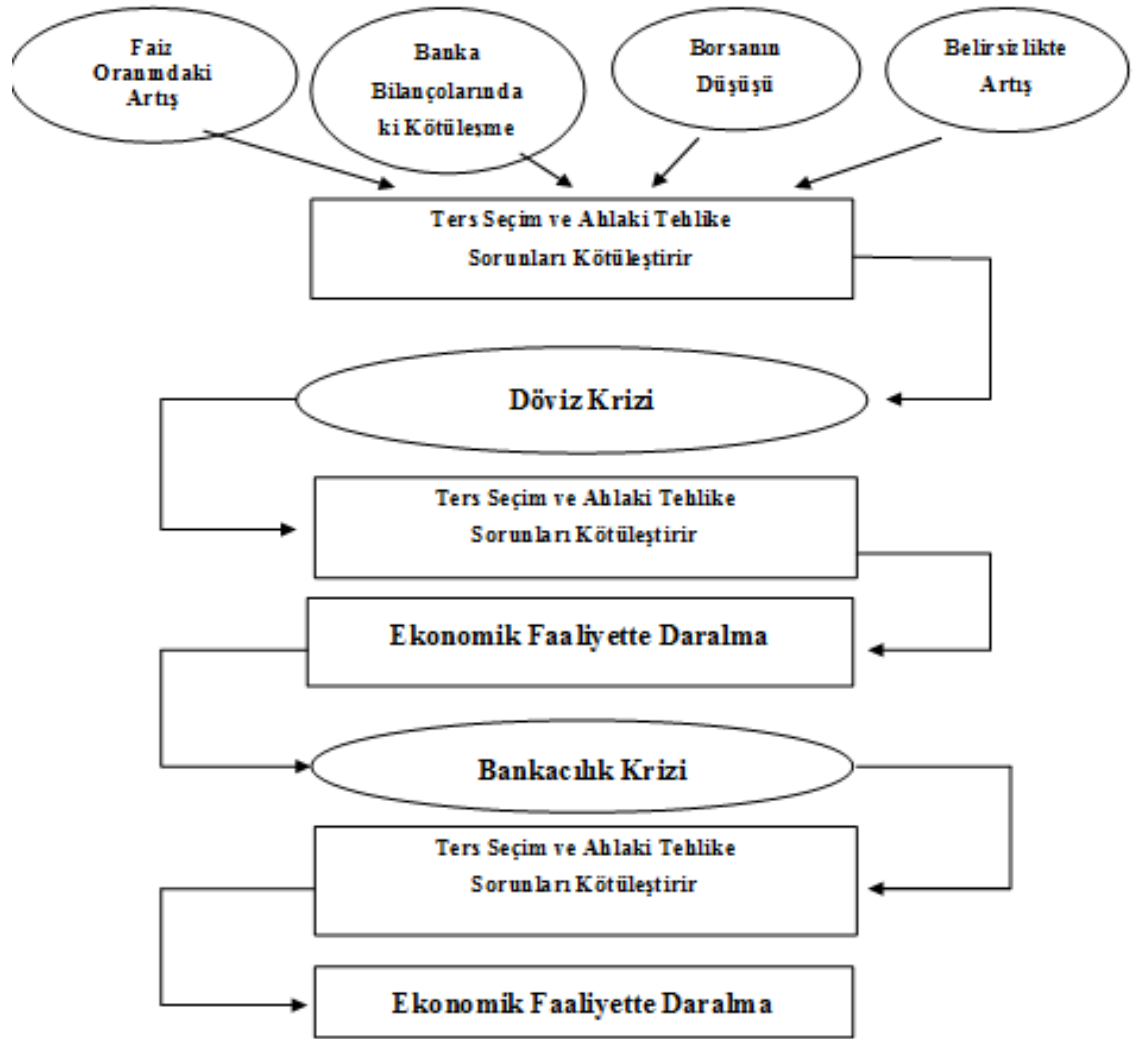
Finansal kriz finans piyasalarında meydana gelen kendini daha çok finansal ataklarla hissettiren kriz türüdür. Finansal kriz ağırlıklı olarak, hisse senedi ve para piyasasında meydana gelerek finansal kurumların sağlıklı çalışmasını olumsuz şekilde etkileyerek ekonominin genelini sarsacak şekilde menfi etkiler yaratabilir. Bu durum sonucunda banka kredilerinin geri dönmemesi, ödeme sistemlerinin işlemez hale gelmesi ve kaynak dağılımının bozulması gibi ciddi ekonomik boyutları olan krizler yaşanabilmektedir (Işık ve diğerleri, 2004: 46; Kibritçioğlu, 2001: 2).

Finansal kriz konusunda genel kabul gören düşünce; krizin ortamı, öncü göstergeleri hissedilebilir fakat krizin kesin olarak gerçekleşeceğini söylemek ve hatta krizin zamanı konusunda tahminde bulunmak imkân dâhilinde değildir. Zaten krizin zamanı ve kesin olarak gerçekleşebileceği öngörülebilse, gerekli tedbirler alınır kriz gerçekleşmez. Ayrıca yaygın kanı finansal krizdeki baskı ve gerginlik, güvensizlikten ve panikten kaynaklandığı yöndedir (Uygur, 2001).

Gelişmekte olan ülkelerde finansal kriz kavramının üç aşama ile gerçekleştiği açıklanmaktadır. Birinci aşamada, finansal liberalizasyonun gerçekleşmesinin ardından sermaye girişlerinin artmasıyla beraber bankaların elinde aşırı derecede fon birikmesi oluşmaktadır. Bankaların portföylerindeki bu fonların büyük ölçüde geri dönmeyen kredilere dönüşmesiyle finansal kesimin bilançolarında bozulma meydana gelmektedir. İkinci aşamada, ulusal para biriminin değer kaybetmemesi amacıyla Merkez Bankası faiz oranlarını yükseltme yoluna gitmektedir. Bu durum zaten sıkıntılı bilanço yapısına

sahip bankaların bilançolarını daha da zor durumu soktuğu için, ulusal para biriminin değerinin korunamayacağı düşüncesi piyasaları satın alır, bu düşüncede para krizinin ortaya çıkışını hızlandırır. Üçüncü aşamada ise spekülâtif atakların hız kazanmasıyla, ulusal para birimi değer kaybederken kısa vadeli borçlarda artar ve likidite sıkıntısı ortaya çıkar.

Şekil 2: Yükselen Finansal İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörünü Etkilemesi

*Kaynak: Mishkin, 2000: 9

Bütün aşamaların sonunda bilançolar hem varlık hem yükümlülük anlamında sıkışmış olur. Bozulan bilançolara ek olarak zayıf sermaye varlığının bankaların kredi vermesini zorlaştırmasıyla beraber tam anlamıyla finansal kriz gerçekleşmiş

olur(Mishkin, 2000: 9). Şekil 2 de Mishkin'e göre yükselen finansal istikrarsızlığın bankacılık sektörünü etkilemesi gösterilmiştir.

1.1.1.1 Bankacılık Krizleri

Bankacılık krizleri finansal sistemin oluşturduğu güven sorunu nedeniyle, mevduat sahibi olan kişi ve kuruluşların mevduatlarını bankalardan çekmek için atak yapmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bankalar tasarruf sahiplerinin bu taleplerini yerine getirememesi durumunda oluşan mali panikle finansal açıdan bankacılık krizine dönüşüm sağlamış olur (Seyitoğlu, 2001: 583).

Caprio ve Kleingebiel, ekonomi yazınında bankacılık krizlerinin oluşumunu 1996 yılında yapılan bir çalışmada aşağıda gösterilen durumların gerçekleşmiş olmasına bağlamaktadırlar.

- ✓ Bankaların sermaye yeterliliklerinin sorunlu olması.
- ✓ Toplam krediler içinde kanuni takipte olan kredilerin %15 ve üzerinde olması.
- ✓ Bankaların sermaye yapılarına destek olmanın maliyetinin toplam GSYİH'a oranının yüzde 3'ü aşması (Caprio ve Kleingebiel, 1996: 2).

Diğer bir yaklaşıma göre, bankacılık krizleri genel olarak; banka bilançolarındaki kötüleşmeyle, bilanço aktif yapılarındaki bozulmalardan kaynaklanmaktadır. Daha net ifade etmek gerekirse; ödenemeyen kredilerin artması, menkul değerler piyasasında oluşan istikrarsızlık ve reel sektörün küçülmesi banka aktif yapılarında bozulmalara neden olabilir (Altıntaş, 2004: 22). Ayrıca geri dönmeyen krediler çoğaldıkça vade uyumsuzluğu da aynı şekilde artmaktadır. Öte yandan döviz kurunda yüksek pozisyon açığı, likidite riskinin ve öz kaynakları yetersiz olan bankaların varlığı, bankacılık krizini tetikleyen önemli etkenlerdendir (Akgüç, 2001: 32).

Bunlara ilaveten banka iflasları, kapanmayla, birleşmeyle ve devlet tarafından yapılan müdahalelerle kontrol altına alınamıyorsa, banka iflas açıklamadan bile birleşme yada önemli ölçüde hazine yardımı yapılıyorsa bu durum bankacılık krizinin gelmekte olduğunun ayak sesleri olarak değerlendirilmektedir (Özer, 1999: 33).

1.1.1.2 Para Krizleri (Döviz Krizleri)

Spekülatif bir atak sonucunda ilgili ülke parasının devalüe edilmesi yada değerini yitirmesi ile sonuçlanan ve bu ataklar neticesinde ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervlerin büyük ölçüde tükenmesi yahut faiz oranlarını hızla tırmandırarak, paralarını savunmaya zorlanması durumunda meydana gelen istikrarsızlık döviz krizi olarak kabul edilmektedir. Para krizleri, ilgili ülkede yatırımcıların ülke parasının değerine olan güveninin azalmasıyla başlar. Para krizleri ilgili ülke parasına yönelik başarılı ve başarısız spekülatif saldırıları içermektedir (Kaminsky ve Reinhart, 1997: 15).

Döviz krizi, sabit kur sistemini uygulamakta olan ülkede döviz miktarında azalmaya bağlı olarak merkez bankasının sabit kuru korumaya yönelik piyasaya döviz satması ve bunun sonucunda rezervlerinde hızlı kayıplar yaşaması olarak tanımlanmaktadır. Piyasa oyuncularının hızlı bir şekilde portföylerinde bulunan ulusal varlıkları, yabancı para cinsinden varlıklara çevirmeleri sonucunda merkez bankasının müdahale amacıyla piyasaya döviz satması neticesinde ani şekilde rezervlerde oluşan azalma döviz krizini oluşturmaktadır (Sachs, 1996: 3).

Sabit kur rejimini uygulayan ülke ulusal para birimi, başka bir ülkenin ya da ülkelerin para birimlerine endeksli hale getirilmiştir. Bu rejimde, kurda meydana gelecek değişimi dengeleyebilmek için merkez bankası piyasaya sürekli döviz satmak durumunda kalacaktır. Belirli bir zaman diliminden sonra döviz rezervleri yeterli olmayacaktır. Döviz rezervlerini daha fazla kaybetmek istemeyen merkez bankası sabit kur sistemini sürdürmekte zorlanacaktır (Fischer, 2012: 80).

Bankacılık sisteminin çökme ihtimalinde para krizine yol açabilir. Şöyle ki mevduat sahipleri bankadaki mevduatlarını istedikleri anda nakit olarak kullanabileceklerine dair bir güvenceleri olduğu sürece bankalarda bulundurulur. Fakat mevduat sahipleri üzerinde bu güvenin kaybolmasıyla beraber, bankaların batacağı endişesiyle süreç kendi kendine besleyen bir krize dönüşmektedir. Mevduat sahipleri en son kredi merci olan merkez bankasının atacağı adımların bankalardaki çöküşü önleyemeyeceğini şeklinde bir beklenti içine girebilirler. Bu durumun sonunda mevduat sahipleri en doğru davranış olarak, yurtiçindeki bankalardan mevduatların çekip yurtdışında güvenli gördükleri bankalara yatırmak şeklinde olmaktadır. Mevduat

sahiplerini çoğunluğunun bu şekilde davranması durumunda, ülke parasında kaçış başlamakta ve ilgili ülkenin parasının değeri hızlı bir şekilde düşmektedir. Bunun karşılığında hükümet değer kaybını önleyici tedbirlere başvurursa ülkenin uluslararası rezervleri tükenir ve ülke döviz kurunda meydana gelebilecek şoklara karşı dirençsizleşir. Kur sisteminin çökme olasılığı yükselir. Ayrıca krizlerin bulaşıcı olması ve spekülasyonlarda para krizlerine yol açmaktadır. Ülke parası serbest şekilde dalgalansa bile piyasaya yansıyan yeni bilgiler piyasa oyuncuları tarafından verilen tepkiler nedeniyle dalgalanmaların şiddeti artabilir. Ülke uluslararası piyasada yeterli kredibiliteye sahipse piyasada güveni sağlar ve rasyonel atakları geçiştirip ülke parasının değerini koruyabilir (Özer, 1999: 32).

1.1.1.3 Dış Borç Krizleri

Dış borç krizi, bir ülkenin kamu yada özel kesime ait dış borçlarını anapara ve faiz ödemesi konusunda güçlüklerle karşılaşması, sıkıntıya düşmesi yahut ödeyememesi durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda dış borç krizlerini sadece resmi kaynaklı borçlar için geçerli olduğunu ileri sürse de IMF kamu ve özel sektör borçlarının birlikte ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Ishihara,2005:4).

Ayrıca borçlunun borcunu ödemekte ciddi zorluklar yaşaması yahut borç verenlerin borçların geri ödemede sıkıntı olacağını düşünerek borç vermeye yanaşmaması, daha da ileri giderek daha önce açmış olduğu kredileri geri çağırması dış borç krizinin bir başka şekli olarak yorumlanmaktadır. Hükümetin borçlarını ifa edemeyeceğinin ortaya çıkması, ya da böyle bir beklentinin piyasalarda oluşması yabancı sermaye girişlerini azaltarak para krizine ve bankacılık krizine neden olabilmektedir (IMF, 2002: 7).

Dış borç krizlerini tanımlayan iki farklı görüş bulunmaktadır. Birincisi, borcun ödenemediği yılı baz almak; ikincisi borcun ödenemediği yılı baz alıp önceki üç yıl ve sonraki üç yıl şeklinde yedi yıllık bir zaman dilimini dikkate almaktadır (Reinhart, Rogoff ve diğerleri, 2010: 62).

Her ülke için dış borç krizinin tanımlanması farklıdır. Şöyle ki gelişmekte olan ülkeler için toplam dış borçların GSYİH' ye oranı yüzde 30-35 seviyelerini aşması durumu yüksek ihtimal dış borç krizi olarak algılanacaktır. Diğer taraftan yüksek döviz

rezervlerine sahip gelişmiş ülkelerde bu oran %170 seviyelerine ulaşmış olsa bile bir sorun olarak tanımlanmamaktadır (Reinhart, Rogoff ve diğerleri, 2010: 72).

Bir ülke tam anlamıyla borcunu ödeyemediği noktada, karşı karşıya kaldığı en önemli sıkıntı likidite krizi yaşayıp yaşamayacağı sorunsalıdır. Ülkenin vadesi gelmiş borçlarını ifa edilebilmesi ve en azından borç döngüsünün sağlanabilmesi için borcu sağlayan kuruluşların davranışlarına bağlıdır. Likidite krizi çoğunlukla ilgili ülkenin borcunun ödeme noktasında kaynaklanan şüphelerden oluşur. Gündeme gelebilecek sıkıntıları önlemek amacıyla, ilgili ülkenin borcun anaparasını taksitlerle ödemesi konusunda aplikasyonlar ertelenebilir. Aşırı borçlu ülkeler için bunu yapmak yetersiz kalabilmektedir. Çünkü borç faiz ödemeleri cari kaynaklardan ödenmesi beklenen miktarı aşar (Krugman, 1997: 2).

1.1.1.4 Borsa Krizleri

Borsa krizleri, menkul kıymet piyasalarının yurtiçi yada yurtdışı faktörlerden normalin çok üstünde etkilenmesi sebebiyle aşırı dalgalanma (düşüş) yaşaması şeklinde tanımlanmaktadır. Borsa krizlerini çeşitli etkenler oluşturur.

- ✓ Siyasi krizin yaşanması hükümetin geleceğine yönelik şüphelerin artması ve siyasette uzlaşma zeminin kaybolması.
- ✓ Borsada yabancı ağırlığının artmasına bağlı olarak menkul kıymetler piyasasında yabancıların spekülatif hareketler sonucunda ani şekilde çıkan sıcak paranın sonucunda hisse senetlerinin normal değerinin altına düşmesi.
- ✓ Menkul kıymet piyasalarında işlem gören firmaların bilançolarının bozulması. Piyasada işlem gören yüksek hacimli firmaların zarar açıklamaları ya da iflas etmeleri durumunda borsada işlem hacmi önemli ölçüde daralmaktadır.
- ✓ Global piyasalarda hammadde ve emtia fiyatlarındaki aşırı dalgalanmalar, domino etkisi göstererek borsada işlem gören ilgili firmanın hisse senedi değerlerini olumsuz şekilde etkilemektedir (Erdem, 2008: 122).

1.1.2 Finansal Kriz Modelleri

Finansal krizler konusunda yapılan tartışmalarla birlikte birtakım teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri olarak adlandırılmaktadır. Birinci nesil kriz modeli 1979 yılında Paul Krugman tarafından gündeme getirilmiştir. İlk kez *ikinci nesil kriz* modellerini gündeme getiren Obstfeld'dir.

Üçüncü nesil kriz modelleri ise Krugman'ın "ahlaki risk" ile Radelet ve Sachs'ın "spekülatif saldırı" yaklaşımlarına dayanan bir finansal kriz modelidir. Ancak bu modeller hiçbir zaman birbirinin yerini almamış olup, birbirlerini tamamlamak üzere oluşturulmuştur.

1.1.2.1 Birinci Nesil Modeller

Krugman'ın oluşturduğu *birinci nesil para krizi* teorileri, Flood ve Garber tarafından geliştirilmiştir. Krugman tarafından yapılan çalışmalar ile başlayan bu süreç Kanonik Kriz Modeli olarak da adlandırılmaktadır.

Birinci nesil kriz modelleri ABD Federal Rezerv'in uluslararası bölümünde bulunan Salant ve Henderson tarafından oluşturulmuştur (Krugman, 1997: 2).

Birinci nesil kriz modelinde mevcut döviz kuru politikasının sürdürülme olanağının kalmadığına dair inancın piyasada oluşmasıyla, spekülatif ataklarla ülkeden döviz çıkmaya başlamadan önce merkez bankası rezervlerinde önemli ölçüde azalışlar meydana gelmektedir. Yine bu modele göre, makroekonomik göstergeler ile bu verilere uygun politika geliştirilememesi sonucunda para krizleri yaşanmaktadır (Çakmak, 2007: 83).

Delice'ye göre ise birinci nesil modellerde, maliye politikasından kaynaklanan açıkların büyük finansman ihtiyacı doğuracağı bu durumun para basarak telafi edilmeye çalışılmasının döviz kurunun da sabit tutulmak istendiğinde, para politikasında büyük bir çöküşe neden olabilir. Zaten makroekonomik verilerin kötü olduğu bu modelde ülke parasından hızlı kaçışlar başlar. Sermaye sahipleri merkez bankasını kuru serbest bırakmaya zorlayarak karlarını maksimum seviyeye çıkarırlar. Bu modelde merkez bankası sabit kur politikasını terk etmezse rezervleri tükenme noktasına gelmektedir (Delice, 2003: 65).

Teorik olarak döviz kuru belirlemeye yönelik para politikasına dayanan modelin makroekonomik dengeler hakkında da öngörüler vardır. Bu konuda tahminde bulunmak için faiz oranları, yurtiçi kredi hacmi ve enflasyon oranlarının artması, kamu harcamaları, cari işlemler ve dış ticaret dengesindeki açık, parasal genişleme, reel döviz kurunda değerlendirme, döviz rezervlerinde azalma gibi birçok makroekonomik parametreden yararlanır(Kaminsky ve Diğerleri 1997: 5).

İç ve dış hedefler arasında tutarsızlık gözlenmeye başlandığında tacirler sabit döviz kuru altında yerel para birimleri karşısında spekülasyon yapmaya başlarlar. Nihai amaç ise nihai devalüasyondan kar elde etmektir. Birinci nesil modellerinin temel özellikleri büyük bütçe açıklarına neden olan hükümet politikalarıdır. Bu büyük bütçe açıklarının da genel olarak para basarak finanse edildiği varsayılmaktadır. Böylece senyoraaj geliri yoluyla açığın finanse edilmesi, yerel kredinin artışı dengelemek için merkez bankasının döviz rezervlerinde bir azalmaya yol açmaktadır. Bu modellerin iki varsayımları vardır: Birincisi tutarsız politikaların devamı ve ikincisi sabit kur rejiminin sürdürülmesidir (Yay, 2001: 1235).

1.1.2.2 İkinci Nesil Modeller

İkinci nesil para krizi teorileri esas olarak 1992 Avrupa para krizini ve ardından 1994 Meksika krizini izah etmek üzere oluşturulmuştur. Öncü çalışmalar Obstfeld' in 1984, 1994 ve 1995 yıllarında gerçekleştirdiği çalışmalardır. Birinci nesil modellerin Avrupa para krizini açıklayamamış olması ikinci nesil model olarak tanımlanan para krizinin teorisini ortaya çıkarmıştır (Yücel ve Kalyoncu, 2010: 57).

İkinci nesil modellerde birinci nesil kriz teorilerinin aksine sabit döviz kuru rejiminin makroekonomik politikalarla uyumlu olması durumunda ülke parasına karşı spekülatif saldırıların gerçekleşebildiği tezi savunulur (Erdoğan, 2006: 37).

Genel olarak finansal kriz yaşamayan ülkelerde meydana gelen ikinci nesil kriz modelleri, enflasyonun ekonominin genel işleyiş düzeni içerisinde ani etkilerini ortaya koymaktadır.

Politik tercihler, beklentiler ve krizlerin yayılmasına ilişkin göstergeler ikinci nesil finansal kriz modellerinde daha çok kullanılmaktadır. Ayrıca cari işlemler dengesinde bozulma, kısa vadeli borç miktarı, endüstriyel üretimde azalış, hisse senedi fiyatlarında farklılaşma, yurtdışı faiz farklılığı, enflasyonda artış ve ticaret hadlerindeki kötüleşme gibi göstergelerde diğerlerine dahil edilebilir. Model, beklentilerin kendi kendini beslemesi, bulaşma ve çoklu denge sebebiyle ortaya çıkmaktadır (Kaminsky, ve diğerleri 1997: 5).

İkinci nesil para krizi modellerini birinci nesil modellerden özetleyerek ayıracak olursak;

- ✓ Krizler önceden tahmin edilemez,
- ✓ Krizler bulaşıcıdır,
- ✓ Kendi kendini besleyen nitelikli beklentiler krizi hızlandırır,
- ✓ Hükümetlerin makroekonomik politikalar karşısından yaptığı seçimler krizi belirler.

Flood ve Garber, Obstfeld gibi iktisatçılar da Multiple Equilibrium (ÇokluEşitlik) Modelleri ile ikinci nesil modellere dahil edilebilir. Herhangi bir spekülâtif atak olmadıkça bu modellerde para ve maliye politikaları uyumlu olacak ve kriz ortamı oluşmayacaktır. Ancak daha önceden de belirttiğimiz gibi sadece spekülâtif atak olması durumda denge bozularak, otoritelerin kurda ayar yapmalarına neden olacaktır. Spekülâtif bir atak olmadığı sürece ekonomi istikrarlı devam eder tam tersi durumda ise bu istikrar bozularak, yeni ataklara neden olur ve kriz ortamı oluşur.

İkinci nesil kriz modellerinin, küresel finans piyasalarının yapısına daha iyi uyduğu savunulmuş ve analizin temelini oluşturan güven kaybı ve beklentilerdeki kaymanın nedenleri konusunda yetersiz kaldığı ifade edilmiştir (Bastı, 2006: 12).

Birinci ve ikinci nesil kriz modelleri 1997 yılındaki Doğu Asya Krizinde yetersiz kalmaları nedeniyle üçüncü nesil modellere gereksinim duyulmuştur.

1.1.2.3 Üçüncü Nesil Modeller

Birinci ve ikinci modellerin spekülâtorlerin sabit kur sisteminin terk edileceği beklentileri sebebiyle Doğu Asya krizinde yetersiz kalmaları üçüncü nesil modellere ihtiyaç doğurmuştur.

1997 yılının başında kriz yaşayan ülke hükümetleri oldukça iyi durumda iken meydana gelen kriz birçok kişiyi şaşkırtmıştır. Krizden kısa bir süre önce iyimser büyüme tahminlerinde bulunan IMF krizden sonra, bu ülkelerin kriz riski taşıdığına veya kriz döneminde olağandışı riskli olduğuna dair bir gösterge bulunamadığını açıklamıştır. Bu belirsizlik araştırmacıları yeni modeller geliştirmesine neden olmuştur.

S. Radelet ve J. Sachs tarafından vurgulanan ve R. Chang ve A. Vêlasco tarafından geliştirilen bu model, kendi kendini besleyen finansal panikler sonucunda krizlerin çıktığı üzerinde durmaktadır.Üçüncü nesil finansal kriz modellerinde yaşanan krizlerin açıklanmasında bulaşma ön plandadır yani bir ülkedeki meydana gelen kriz

diğer ülkenin makroekonomik değişkenlerini veya spekülátörlerin beklentileri üzerinde de etkili olmaktadır(Işık ve Togay, 2002:33).

Finansal piyasaların giderek bütünleştii günümüz ekonomilerinde, herhangi bir ülkede başlayan finansal krizin veya istikrarsızlığın başka bir yerde makroekonomik göstergelerle açıklanamayan bir krize dönüşme süreci bulaşma etkisi yahut üçüncü nesil kriz modeli olarak açıklanmıştır. Bu modelde, hükümetlerin ahlaki risk taşıyan politikaları krize neden olmaktadır. Diğer taraftan bireylerin yahut parasal fon yöneticilerinin bilgi eksikliği nedeniyle rasyonel olmayan beklentilerin de krizin etki alanını genişlettiği kabul edilmektedir (Delice, 2003: 65).

Bir başka görüşe göre üçüncü nesil kriz modellerinde, finansal piyasalardaki eksikleri krizin nedeni olarak görmektedir. Bu etkenler, iki temel işlevin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Bunlar devlet garantisi sisteminin uygulamasından doğan yanlış politikalar ve sözleşmelerin yerine getirilmesi noktasında yaşanan aksaklıklardır (Işık ve Togay, 2002: 33).

Üçüncü nesil bir krizin oluştuğu ekonomilerde başlangıçta güçlü ekonomik faaliyet ve güçlü döviz kuruna sahip olan ekonomik sistem, yatırımcıların kar beklentilerinin azalması durumuna karşı hızlı bir şekilde zayıf ekonomik faaliyet düşük döviz kuru düzeyine dönüşebilmektedir.

1.1.3 Finansal İstikrarsızlığın Nedenleri ve Ortaya Çıkışı

Finansal istikrarsızlığa neden olan etkenler faiz oranlarının artması, ekonomide belirsizliğin kuvvetli hale gelmesi, finansal ve reel sektörde bilançoların bozulmasıdır (Mishkin, 2001:3). Bu dört ana faktör, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ortaya çıkış şeklinde ve nedenlerinde farklılıklar olsa bile geçerlidir. Ama bu dört faktör, finansal istikrarsızlığın farklı yayılma mekanizmalarını harekete geçirmesi nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsal farklılıklara sahip olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin, gerek güçlü para birimlerine, gerekse düşük enflasyon oranına sahip olmaları sebebiyle, borç sözleşmelerinin büyük bir bölümü uzun vadeli. Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerin güçlü para birimlerine sahip olmaları borç sözleşmelerini güçlü olan ulusal para birimleriyle yapmasına olanak sağlamaktadır. Bu duruma karşılık, gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünde yüksek ve değişken enflasyon oranları gözlemlenmektedir. Bu sebepten dolayı borç veren kuruluşlar

açısından, bu ülkelerde uzun vadeli borç sözleşmeleri yapmak yüksek risk barındırmaktadır. Bu riskten korunmak için kredi sağlayan kuruluşlar borç sözleşmelerinin yabancı para cinsinden yapmak istemektedirler. Yabancı para cinsinden yapılan bu sözleşmeler ilgili ülke ekonomisine yönelik kaygıların artması ve borç veren kuruluşların karını en üst seviyeye taşıma isteği nedeniyle finansal istikrarsızlığa neden olabilmektedir.

1.1.3.1 Faiz Oranlarının Yükselmesi

Gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları artma eğilimine girdiği zaman bu hal finansal istikrarsızlığın önemli göstergesi olarak kabul edilir. Bu durumu da çoğu kez yurtdışında artan faiz oranları başlatır. Örneğin, 1994 yılında finansal kriz yaşayan Meksika'da, bu krizin başlangıcı ABD'nin 1994 yılı Şubat ayında parasal sıkılaştırmaya gitmesi faiz oranlarının yukarı yönlü oluşmasında etkilidir (Karacan, 1999: 14). Faiz oranlarının artması nakit döngüsünü azaltarak, reel sektörde faaliyet gösteren firmaların bilançolarını olumsuz etkilemektedir. Bu gelişme ahlaki risk sorunlarını arttırmaktadır. Daha net ifade etmek gerekirse firmaların bilançolarının güç kaybetmesinden dolayı piyasa değerleri azaldığı için, kredi sağladıktan sonra risk oranı daha yüksek projelere yönelebilmektedir.

Faiz oranlarının artmasının sebep olduğu diğer etki de kredi piyasasının küçülmesidir. Faiz oranları yükselmekteyken, bazı kişi ve kurumlar yüksek faiz oranından borçlanmak isteseler bile kredi imkanı bulamayabilmektedirler. Çünkü yüksek faiz oranından borçlanmaya razı olanlar genel olarak en riskli yatırım projesine sahip olanlardır. Diğer açıdan faiz oranlarının yüksek olması, bilançoları düzgün olan yatırımları daha az risk taşıyan borçlanmak isteyen kişi ve kuruluşların yüksek faiz oranlarında yatırımın mantıklı olmadığı düşünerek piyasadan çekilmelerine neden olabilmektedir. Bu durum yüksek risk taşıyan bu kişi ve kuruluşların borçlanma olanağını yükseltebilmektedir. Kredi veren kuruluşlar yüksek faiz oranından borçlanmak isteyen bu kişilerin bilançolarında bozulma olduğunun farkında oldukları için kredi miktarında sınırlamalara gitmektedirler.

Geleneksel anlamda bankacılık faaliyetleri kısa vadeli borçlanmayı uzun vadeli borç vermeyi içermektedir. Daha net şekliyle, istenildiği zaman geri ödenebilecek mevduat toplarlar ve belki de yıllar sonra ödenmek üzere kredi verirler. Bu nedenden

dolayı faiz oranlarının yükselmesi bankaların bugünkü bilanço değerinde azalmaya neden olabilir. Çünkü faiz oranlarının artması uzun vadeli varlıkların net bugünkü değerini azaltmakta iken, kısa vadeli borçların değerini yükseltmektedir. Sonuç olarak faiz oranlarının yükselmesi finansal istikrarsızlığı arttıran bir etken olarak kabul edilmektedir (Mishkin, 2001: 3).

1.1.3.2 Belirsizliğin Artması

Finansal piyasalarda belirsizliğin artması, kredi veren kuruluşların kredi notu kötü olan müşterileri ile kredi notu yeterli düzeyde olan müşterilerini ayırt etmesini zorlaştırabilir. Belirsizliğin artması, kredi veren kuruluşlarda ters seçim ve ahlaki risk problemlerini çözme yetilerinin zayıflamasına neden olarak onları kredi verme konusunda isteksiz hale getirebilmektedir. Bu durumda kredilerde dolayısıyla ekonomik faaliyetlerde bir küçülmeye neden olur. Belirsizlikteki artış finansal piyasada yada reel sektörde faaliyette olan büyük bir şirketin batmasından yahut ekonominin resesyona girmesinden kaynaklanabilir. Bundan daha önemlisi gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hükümetin uyguladığı politikaların gelecekteki yönüne ilişkin belirsizlikten kaynaklanabilmektedir.

1.1.3.3 Finansal Sektörde Bilançoların Bozulması

Finansal piyasalarda çok büyük öneme sahip olan kuruluşlar (Ticari bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları, emeklilik fonları vb.) daha fazla bilgiye sahip oldukları kabul edilebilmektedir. Ayrıca ekonomik sebeplerden ötürü bu işi yapma isteği daha yüksektir. Şöyle ki; bankalar bir kişi veya kuruluşa kredi açmayı düşündüğü zaman bilgi toplama gücüne sahiptirler ve bu güç müşterileri ile uzun vadeli kredi anlaşmaları yapmaları oranında yükselmektedir.

Bankalar ve finansal kuruluşların finansal sistemdeki stratejik konumundan dolayı, ilgili kuruluşların kredi açma konusunda sıkıntıya düşmesi, kredilerin azalmasını etkileyerek ekonomik küçülmeye neden olmaktadır. Finansal kuruluşların bilançolarının bozulması bu kuruluşların kredi açmasını zorlaştırmakla beraber bu durum finansal krizleri tetiklemektedir. Bankaların bilançolarının bozulmasının nedeni ise finansal serbestleşmenin ardından artan kontrolsüz kredi genişlemesidir. Bankalar bilançoları bozulduğunda yahut sermayelerinde önemli miktarda azalma olduğunda kullanabilecekleri iki yöntem bulunmaktadır. Bunlar kredi açmayı durdurmak ya da

sermaye artırımına gitmek olmaktadır. Fakat bu kuruluşların bilançolarındaki bozulmaya istinaden uygun şartlarla sermaye artışı yapabilmeleri çok zor olmaktadır. Bu sebepten dolayı bankalar ikinci yöntemi tercih eder ve kredi vermeyi durdurma yoluna gider. Bu da ekonomik faaliyetlerde durgunluğa neden olur.

Banka bilançolarındaki bozulma sanılından fazla durumda ise aynı anda birçok bankanın iflasına neden olabilecek banka panikleri yaşanabilmektedir. Şöyle ki kamunun banka iflaslarına karşı oluşturduğu bir fon yok ise bir bankanın batması panik halinde diğer bankalara bulaşmakta bilançosu sağlıklı bankalarında batması sonucunu doğurabilmektedir. Bu paniğin yayılmasının nedeni asimetrik bilgi olarak tarif edebilecek mevduat sahiplerinin bilgi eksikliğidir. Piyasalarda panik havası oluştuğunda, mevduat sahiplerinin paralarını geri alamama korkusu veya bankalarının kredi portföyünün kalitesine güvenememe nedenleri ile paralarını bankalarından çekmektedirler. Bu durum kredilerde küçülmeye yeni mevduat gelmediği içinde bankaların batmasına neden olabilmektedir. Bir bankanın batması bu bankanın sahip olduğu tüm bilgi ve birikiminde batmasına neden olarak bankacılık sektörünün toplamda yapabileceği finansal aracılığı azaltmaktadır. Dolayısıyla verimli yatırımlara aktarabilecek kredi miktarından düşüş ekonomi genelinde de bir küçülmeye neden olabilmektedir (Mishkin, 2001: 5).

Bir para krizi yaşanması da banka bilançolarının bozulmasında etkili durumdadır. Şöyle ki merkez bankasının ulusal paranın değerini korumasını oldukça güçleştirir. Bu durumda merkez bankası faiz oranlarını yükselterek ulusal paranın değerinin düşmemesini ister fakat bu durum banka bilançolarını etkileyerek bankacılık sistemini zayıflatır. Spekülatörler, bankacılık sistemin zayıflamasının merkez bankasının ulusal paranın değerini koruması için yapması gereken hamleleri azalttığını fark ederlerse, finansal piyasalar spekülatif ataklara daha elverişli konuma gelebilmektedir (Karacan, 1999: 15).

1.1.3.4 Reel Sektörde Bilançoların Bozulması

Reel sektörde faaliyetine devam eden firmaların bilançolarının durumu, finansal sistemdeki eksik bilgi sorunlarının yoğunluğunun derecesi açısından en kritik etken konumundadır. Borçlanan reel sektörün bilançolarında genel olarak bir bozulma durumu hakim ise bu finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki risk sorunlarını dolayısıyla

finansal istikrarsızlığı arttırır. Bu sorunlar farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Kredi veren kuruluşlar borçlanmak isteyen reel sektör firmalarından teminat kabul etmektedirler. Bunu asimetrik bilgi sorununu çözenin önemli bir yolu olarak kabul ederler. Teminat istemek ters seçim ve ahlaki risk sorunlarından kaynaklanan sorunları minimize etmektedir. Çünkü kredinin geri dönmediği durumda, krediyi sağlayan kuruluş zararın en azından bir kısmını teminat aldığı değeri satarak azaltabilmektedir. Fakat ekonomide işlerin iyi gitmediği durumda aktif fiyatları düşer bu durumda teminatın da değeri de düşer ve asimetrik bilgi sorunları aniden yükselir.

Firmaların güncel net piyasa değeri de teminat işlevi görebilmektedir. Firmanın piyasa değeri yüksek ise borçlarını ödeyemediği durumda kredi sağlayan kuruluşlar firmaya el koyup satarak zararın en azından bir kısmını kapatma yoluna gidebilmektedir. Yüksek piyasa değerine sahip firma sahiplerinde borçlanma risk iştahları da sınırlanmaktadır. Çünkü borçlarını geri ödeyemedikleri durum da kaybedecekleri değer borçlandıkları değerden daha yüksek noktadadır. Firmanın piyasada oluşan değerinin önemi, hisse senedi piyasalarında oluşan ani düşüşlerin finansal istikrarsızlığa neden olduğunda anlaşılmaktadır. Hisse senedi piyasasında geriye doğru sert bir hareket olduğunda varlıkların piyasa değeri azalmaktadır. Bu azalma finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki risk sorunlarını arttırmaktadır. Hisse senedi piyasasının hızlı şekilde değerini kaybetmesiyle borçlanmak isteyen firma sahiplerinin risk iştahları artma eğilimine girmektedir. Bu durumda firmaların piyasa değerindeki aşınma nedeniyle kredi veren kuruluşlar ters seçim sorununa karşı savunmasız kaldığından, hisse senedi piyasasında oluşan ani kayıplar kredilerin azalmasına ve ekonominin durgunluğa girmesine neden olmaktadır (Mishkin, 2001: 7).

Bu dört etkenden herhangi bir tanesi finansal istikrarsızlık konusunda belli bir etkiye sahipken, bir kaçının ya da hepsinin bir arada olmasının çok büyük bir krize neden olabileceği kaçınılmazdır. Bu etkenlerde hepsi aynı anda ortaya çıktığı durumda ve yeterince etkili ise büyük bir finansal krize neden olabilmektedirler. Dolayısıyla reel ekonomi üzerinde olumsuz etkiler ortaya koymaktadır (Karacan, 1999: 15).

1.2. 1990-2001 YILLARI ARASI YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNİN YAŞADIĞI KRİZLER

1990'lı yıllarda yükselen piyasa ekonomileri çeşitli finansal krizler yaşamışlardır. Bu ülkeler Güney Kore, Rusya ve Meksika'dır. İlgili ülke ekonomilerinde yaşanan finansal sıkıntılar ile ülkemizde yaşanan krizlerle benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda ilgili ülkelerin hangi nedenlerle krize girdiği kriz öncesi finansal durumları bölümün bu ilk kısmında değerlendirilecektir.

1.2.1 1994-1995 Meksika Krizi

Meksika 1980 yıllarda kamu maliyesini yeniden dizayn ederek işe başlamış ve bunu liberalleşme ve özelleştirmelerle devam ettirmiştir. Dış borçlarını yapılandırmış ve NAFTA anlaşmasını imzalayarak dış ticaretini serbestleştirme anlamında önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. 1982 yılında kamulaştırılan 18 kamu bankasını özelleştirmiştir. Bankaların nakit tutma yükümlülükleri kaldırılmış, faiz oranları serbest bırakılmış ve kredi sınırlamalarına son vermiştir.

Bu tedbirler ve liberalleşme çabaları, yıllardır süre gelen ekonomideki düşük büyüme ve yüksek enflasyona çare olmuş gibi görünmekteydi. Çünkü 1989-1994 yılları arasında Meksika ekonomisinde GSYİH ortalama %4 büyümüş ve 1993 yılı sonunda enflasyon %10 altına gerilemiştir. Bu rakamların sonucunda Meksika'ya tarihinde görmediği kadar yabancı sermaye girişi olmuştur (IMF, 1998).

Ancak hızlı sermaye hareketleri yerli paranın değer kazanmasına hisse senetlerinin ve gayrimenkul piyasasının yükselmesine neden olmuştur. Finansal serbestleşme programını uygulamakta olan ülkede özel tasarruflar azalmıştır. Bunların sonucunda cari açık hızla artmıştır. Ayrıca özel sektöre açılan kredilerin genişlemesi, çıpaya dayalı döviz kurunun devam ettirilmesi ve ABD'deki faiz oranlarının yükselmesi, yatırımcılar açısından bu durumun sürdürülemez olduğu endişesini doğurmuştur (Edwards, 1995: 42).

1994 yılı sonu geldiğinde Meksika hükümetinin döviz kurunu %15 bandında genişletme kararından sonra, Pezo beklenenden çok daha hızlı şekilde değer kaybetmeye başlamış uluslararası rezervler 5 milyar Doları aşkın şekilde eriyince hükümet bunun yeterli olmadığı düşüncesiyle Pezoyu dalgalanmaya bırakmıştır. Bu

gelişmelerin sonucunda faiz oranları fırlamış ve bankaların portföylerinde bozulmalar başlamıştır(Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 110).

Uluslararası yatırımcıların ülke ekonomisine olan güvenin kaybolması nedeniyle fonlarını hızlı bir şekilde ülkeden çekmeleri sonucu kriz durumu ortaya çıkmıştır. Krizle birlikte 1995 yılında Meksika ekonomisinde bulunan 3.4 milyar Dolarlık portföy yatırımı ülkeyi terk etmiş, 1993 yılında 25 milyar Dolar olan Merkez Bankası rezervleri 1994 yılı sonlarında 6 milyar Dolar seviyesine gerilemiştir. Meksika ekonomisinde oluşan kriz bölgede hâkim olan güvensizlik nedeniyle diğer Latin Amerika ülkelerine de sıçramış bölge ülkelerinin borsalarında önemli düşüşlere neden olmuştur (IMF, 1998).

İlgili dönemlerde Latin Amerika ülkelerinden Şili ve Arjantin’de mali sistemi kontrol eden yasal düzenlemelerin olmaması ve mevduata verilen sınırsız garantiler nedeniyle bankalar kredi verme yarışına girmişler buda mevcut finans sektörünün sonunu hazırlamıştır. İflasa sürüklenen bankalar daha sonra devlet tarafından kurtarılmıştır (Karagül, 2012: 292).

1.2.2 1997-1998 Asya Krizi

Güneydoğu Asya ülkelerinde kriz öncesi belirtiler yok denecek kadar az durumdaydı. Bunun nedeni Güneydoğu Asya ülkelerinde uzun yıllar boyunca yüksek tasarruf oranları gözlemlenmesidir. Hane halkları tasarruflarını bankalarda değerlendirmiş, firmalarda yatırımlarını bankalardan aldıkları kredilerle finanse etmişlerdir. Bu durum Güneydoğu Asya firmalarını borçlanma öz sermaye oranlarının yüksek şekilde seyretmesine neden olmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 75).

Krizden hemen önceki senelerde Asya ülkelerine yoğun sermaye hareketi olmuştur. Yoğun sermaye hareketleri ve bunların kısa dönemde meydana gelmesi düzensiz finansal serbestleşmeye neden olduğu düşünülebilir. Düzenli finansal serbestleşme kısa dönemde borçların artmasını önleyebilir ama bu doğru sıra ile yapılmadığında ve etkin bir denetleme sistemi olmadığından finansal sistem kırılganlıklara açık hale gelebilmektedir.

Asya ülkelerinde ulusal faiz oranlarının, uluslararası faiz oranlarından farklı olmasından kaynaklı sermaye arzı, finansal olan olmayan birçok kurumun piyasalardan borçlanmasıyla Asya bankalarının Uluslararası Ödemeler Bankasına karşı yükümlülükleri önemli ölçüde artmıştır. Bu durumda Asya ülkelerinin döviz rezervleri

dış borçlanma oranına göre azalmıştır. Bu oran artmaya başlayınca kredi veren tüm kuruluşlar ülkedeki döviz rezervlerinin yeterli seviyede olmadığını düşünüp panik havası oluşturmuşlardır.

Netice itibari ile bu durum Asya ülkelerine yönelen sermayenin tersine dönmesine yerli paranın değer kaybetmesine neden olmuş buda krizin temelini oluşturmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu 2002: 118).

Asya ülkelerinde büyük sanayi kuruluşları ile bankalar ve hükümet yakın ilişki içindeydi. Mevduata getirilen garanti nedeniyle bankalar büyük sanayi kuruluşlarına riskli krediler açmışlardır. Bu kredilerin artarak devam etmesinin nedeni devletin batan bankaları mutlaka kurtarılacağına olan inançtı. Bu hal krizin derinleşmesini etkileyen diğer faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Corsetti ve diğerleri 1999:3).

1997 yılı başlarında Güney Kore'nin en büyük holdinglerinden olan Hanbo şirketi 6 milyar Dolar borçla iflas etti. Bu durum daha sonra ülkenin en büyük çelik üreticilerinden Sammi şirketi ile devam etti. Yaşanan bu gelişmeler yurtdışından borçlanarak üretimlerine devam eden bu şirketlere kredi sağlayan kuruluşlarında sıkıntıya düşmesine neden oldu.1997 yılında finansal kriz yaşayan 5 Asya ülkesinden 12 milyar Dolar net sermaye çıkışı gerçekleşti.1996 yılındaki 93 milyar giriş düşünüldüğünde ülke ekonomilerinde 105 milyar Dolarlık önemli dalgalanma meydana gelmiştir.Bu dalgalanma sonucunda paraları hızla değer kaybeden Asya ülkeleri paralarının reel değerini korumak için yurtiçi faiz oranlarını yükseltmek durumunda kalmıştır. Döviz rezervlerini tüketmeleri de ilgili ülkelerinin kur politikalarının iflas etmesini engelleyememiştir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 75). Aslında döviz piyasasında başlayan panik finansal sisteme sıçramıştır. Bunun nedeni sermaye çıkışlarını önlemek isterken, yükseltile faiz oranları ve bankalara olan güvenin kaybolmasıdır (Seyidoğlu, 2001: 433). Asya krizi örneği para krizine bankacılık krizinin eşlik etmesi sonucu ikiz kriz olarak adlandırılmaktadır.

1.2.3 1997-1998 Rusya Krizi

1991 yılında Sovyetler Birliği'ne ait 15 ülkenin bölünmesi sonucu oluşan Rusya Federasyonu, eski yönetimin getirmiş olduğu alışkanlıklar, gerekse piyasa ekonomisine geçme çabaları esnasında sıkça ekonomik anlamda dalgalanmalarla karşı karşıya kalmıştır.

Rusya resmi olarak kuruluşundan itibaren sık sık düşük vergi geliri ve yüksek kamu harcama sarmalında kalmıştır. Bu döngü sonucunda Merkez Bankası'nın 1996 yılında hükümete açtığı krediler para arzının %50 sine ulaşmış ve 1997 yılında cari açık GSYH'nin %8.25'i olarak gerçekleşmiştir (Göktaş, 2000: 59).

1998 yılına gelindiğinde büyük bütçe açıkları aşırı değerlenmiş parasıyla Rusya, bütçe açıklarını finanse ettiği yabancı yatırımcı tarafından tehlike arz etmeye başlamıştır. 1990 yılları ortasında rahatlıkla elde ettiği finansmanla yapısal reformlarını geciktirmiş, bütçe açıklarını kapatma yoluna gitmemiştir. Neticede borçlarını erteleme kararı alması Rusya için uzun süredir beklenen sonu getirmiş finansal kriz patlak vermiştir (Seyidoğlu, 2001: 586).

Finansal kriz şeklinde başlayan Asya krizinin bölge genelinde ekonomik durgunluğa dönüşmesi sonucunda, toplam talepte azalmaya neden olmuştur. Özellikle Rusya'nın en önemli gelir kalemi olan gaz ve petrol fiyatlarındaki düşüş bütçe açıklarının katlanarak artmasına neden olmuştur. Bu durum bize finansal krizlerin ithalat daralmaları yoluyla dünya dış ticaret hasılasını düşürdüğünü tekrardan kanıtlamıştır (Seyidoğlu, 2001: 587).

1998 yılının ikinci yarısında Rusya için Meksika ve Asya krizine benzer tüm şartlar oluşmuş durumdaydı. Ağustos 1998'de Rublenin %34 oranında devalüasyona uğraması ve hükümetin borçlarını 90 gün süreyle ertelemesi bankacılık bilançolarında aşırı bozulmayı ve beraberinde sektörün çöküşünü getirdi(Mishkin, 2000: 15).

1.3. İSTİKRARLI EKONOMİ

Son dönemlerde ekonomi üzerine çalışmada bulunan akademisyenlerinin sürekli olarak dile getirmiş olduğu istikrar kavramının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklı tanımları bulunmaktadır. Genel olarak ekonomik istikrar kavramı; denge, kararlılık, önceki durumu muhafaza etme anlamını taşımaktadır. İstikrarlı ekonomi konusunda devletin asli görevlerini tanımlamada; fiyatlar genel düzeyinde istikrarın sağlanması ve üretimde sürekliliğin sağlanabilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve ödemeler bilançosunda dengenin korunmasıdır.

Günümüzde istikrar olgusundan çok istikrarsızlık olgusu daha fazla gündeme gelmektedir. Ekonomi literatüründe de istikrarsızlık olgusuna özel anlam ve içerik yüklenmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın tanımı ve çalışmaları genel çerçevede mal ve

para piyasasında meydana gelen dalgalanmaların neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlara göre yapılmaktadır. Bu duruma göre ekonomik istikrarsızlık fiyatlar genel düzeyinde ve işsizlik oranındaki yüksek dalgalanmalar olarak tanımlanmaktadır (Çelebi,1998:3).

İstikrar olgusunda olduğu gibi istikrarsızlık olgusu da ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişime uğramaktadır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan istikrarsızlık; refah kaybı, daralma, canlanma çöküntü gibi konjonktürel dalgalanmalar sebebiyle oluşmaktadır. Konjonktürel dalgalanmaların en önemli özelliği geçici ve yön değiştirebilir olmasıdır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan hukuki altyapı eksikliği, teknik kurumsal yapıların eksikliği, ekonomik faaliyetin fiziksel koşullarının ihtiyaçlara cevap vermemesi gibi yapısal nedenlerle oluşan dalgalanmalar daha uzun süreli olmakta ve istikrarsızlığın daha uzun döneme yansımaya neden olmaktadır (Unay, 1989:9).

İstikrarsızlık olgusunun kaynaklarını iç istikrarsızlık ve dış istikrarsızlık kaynakları olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

İç istikrarsızlık kaynakları:

- ✓ Yatırım hacminde meydana gelen azalmalar,
- ✓ Doğa koşullarından kaynaklı tarımsal ürün arzının etkilenmesine bağlı düşüşler,
- ✓ Hatalı ve zamanında uygulanamayan para ve maliye politikaları.
- ✓ Siyasi belirsizlik ve kriz ortamı.

Dış istikrarsızlık kaynakları:

- ✓ Dış ticarete bağlı gelişen ihracat miktarları.
- ✓ Uluslararası ticarete bağlı konjonktürel değişimler.

Ülkeleri ve ekonomilerini istikrarsızlığa götüren bu faktörlerden sonra uygulanacak olan istikrar politikaları ilgili ülkelerin yaşadığı coğrafyaya uygun, aynı şekilde yapısal, kültürel birçok özelliğiyle uyumlu olarak tasarlanmalı ve bu tasarım ekonomi politikalarının amaçları ve araçlarıyla uyum içinde çalışmalıdır. İstikrar programlarının araçlarını para politikası, maliye politikası, döviz kuru politikası, borç yönetimi şeklinde ifade edilebilir (Kumcu, 2002:72).

1.3.1. Para Politikası

Hükümetler merkez bankaları vasıtası ile para politikalarını yönetmektedirler. Merkez bankası para politikasını yönetirken üç araç kullanmaktadır. Bu bağlamda merkez bankası açık piyasa işlemleri, reeskont politikası ve zorunlu karşılık oranı politikası ile piyasaya müdahale ederek ülkedeki para akışına yön vermektedir (Ünsal, 2013:581).

Açık Piyasa İşlemleri: Açık piyasa işlemleri merkez bankasının en sık kullandığı para politikası aracıdır. Merkez bankasının para arzını parasal taban üzerinden kontrol etmek için izlemekte olduğu iki politikası bulunmaktadır. Bunlar merkez bankasının ticari bankalara devlet tahvili satması, yahut tam aksine bankanın ticari bankalardan devlet tahvili satın almasıdır. Açık piyasa işlemleri yoluyla merkez bankası piyasadan 100 lira değerinde tahvil satın alınca bankalar tahvil satışından elde etmiş olduğu 100 lirayı merkez bankası hesaplarında veya kasalarında tutarlar. Her iki durumda da bankaların rezervleri ve parasal taban genişler. Bu durum ise para arzının para çarpanı ile rezervler tarafından parasal tabanda meydana gelen genişlemenin çarpımı kadar artmasına neden olur.

Açık piyasa işlemleri tam tersi şekilde para arzını daraltıcı şekilde de uygulanabilmektedir. Bu durumda merkez bankası bankalara 100 lira değerinde tahvil satınca, bankalar merkez bankasındaki hesaplarından yada kasalarından 100 lira ödeme yaparlar. Böylece bankaların rezervleri 100 lira azalır. Bu durum ise para arzının para çarpanı ile rezervlerdeki azalmanın çarpımı kadar parasal tabanın daralmasına neden olur (Ünsal, 2013:582).

*Reeskont Politikası:*Merkez bankasının açık piyasa işlemlerinden sonra para arzını parasal taban aracılığıyla kontrol etmek için kullanabileceği ikinci para politikası aracıdır. Bu araç, bankaların bankası konumunda olan merkez bankasının ticari bankaların borçlanma koşullarını değiştirmesi imkânına sahip olduğunu ifade etmektedir. Merkez bankası, bankaların kendisinden borçlanma yoluyla talep ettikleri paranın faiz oranını değiştirme kuvvetine sahip olduğu için para arzını etkileme imkânına sahiptir. Bankaların merkez bankasından borçlanırken ödedikleri faiz haddine reeskont oranı denildiğinden, bu para politikası aracı da reeskont politikası olarak nitelendirilmektedir.

Reeskont politikasında merkez bankası bankalara borç verme faiz oranını düşürünce ticari bankaların merkez bankasından 100 lira borçlandığını düşündüğümüzde, ticari bankaların merkez bankasındaki hesapları ve rezervlerin artmasını sağlamış olmaktadır. Bu durum ise para arzının, para çarpanı ile parasal tabanda meydana gelen artışın çarpımı kadar büyümesine neden olmaktadır.

Merkez bankasının para arzını reeskont politikası ile kontrol etmesi ilk bakışta olduğundan daha zor görünmektedir. Çünkü merkez bankası faiz oranını düşürerek bankaların kendinden daha fazla borçlanarak dolaylı yoldan daha fazla vadesiz mevduat oluşturmaya teşvik etmektedir. Merkez bankası bu uygulama ile para arzının artmasını beklemesine karşılık, eğer bankalar faiz oranlarını düşmesine rağmen merkez bankasından daha fazla borçlanmaya gitmezler ise yahut istenilen seviyede talep oluşmazsa para arzında bir artış ya da arzu duyulan noktalarda para arzında bir gelişme olmamaktadır. Dolayısıyla da diğer para politikası araçlarına göre reeskont politikası bankaların davranışlarına bağlıdır yahut belirsizdir diye nitelendirilebilir.

Bir başka açıdan merkez bankasının para arzını ikinci kısıtlayıcı politikasıyla kontrol etmesini zorlaştıran ikinci durum, bankaların merkez bankasından borçlanırken oluşan faiz oranının kendi müşterilerine uyguladıkları faiz oranı değişikliği ile bertaraf edilmesi şeklindedir.

Zorunlu karşılık oranı politikası: Merkez bankasının açık piyasa işlemleri ve reeskont politikasından sonra zorunlu karşılık oranını değiştirmek suretiyle para çarpanını değiştirerek para arzını kontrol edebilmektedir. Bu bağlamda merkez bankası zorunlu karşılık oranı düşürerek para çarpanı ve para arzını artırma imkânına sahip olabilmektedir. Yahut tam tersi durumda zorunlu karşılık oranını arttırarak para arzını daraltma yolunu seçebilmektedir (Ünsal, 2013:584).

1.3.2 Maliye Politikası

İstikrar politikası araçlarından maliye politikası, hükümetlerin belirlediği ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için uyguladığı vergi, harcama, borçlanma gibi mali araçları belirli bir düzende kullanılması şeklinde tanımlanabilmektedir. Hükümetler uyguladığı politikalarla toplam talepte bir artış veya azalışa neden olabilir. Farklı iktisadi okullarda maliye politikasının etkinliği tartışılmakta olsa da bu çalışmada

maliye politikasının etkin olduğu varsayılacaktır. Maliye politikasının dört ana amacı vardır.

- ✓ Ekonomik istikrarın sağlanması
- ✓ Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması
- ✓ Dış ödemeler bilançosunun dengesinin sağlanması
- ✓ Gelir dağılımının iyileştirilmesi.

Maliye politikası bu amaçlarına ulaşmak için kamu harcamaları, vergiler, muafiyetler, bütçe açığı yada fazlası ve borçlanma araçlarını kullanmaktadır (Öğretir, 2016:395).

1.3.3 Döviz Kuru Politikası

Döviz kuru ilgili iki ülke parasının göreceli değeri şeklinde tanımlanabilir. Dışa açık ekonomilerde döviz kuru; mal-hizmet, sermaye akımı, enflasyona ve diğer birçok değişkene etkisinden dolayı önemli bir makro fiyat şeklinde kabul görmektedir. Dolayısıyla döviz kuru politikasının ilgili ülke ihtiyacına göre seçimi, uygulanabilirliği söz konusu ülkenin makroekonomik istikrar ve büyümesinde anahtar rolünü üstlenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde istikrarsız enflasyon oranlarına karşın sabit döviz kurunu çapa olarak belirleyen programlar önerilmektedir. Buradaki amaç para politikasının yeterli seviyede güven verememesinden kaynaklanmaktadır (Bird, 1998:225).

IMF yapmış olduğu sınıflandırmada döviz kuru rejimleri esneklik derecelerine göre nitelendirmiştir. Bu sınıflandırmaya göre döviz kuru rejimleri; dalgalı rejimler, ara rejimler, sabit rejimler, katı rejimler olmak üzere dört ayrı şekilde ele alınabilir. Bu skalanın en başında esneklik derecesi maksimum seviye olan dalgalı rejimler bulunmaktadır. Skalanın en sonunda ise parasal otonomdan feragat edilen katı rejimler bulunmaktadır. Skalanın ortasında bulunan ara rejimler ise iki kutup rejimi arasındaki esnekliğe göre belirlenmiştir.

Döviz kuru rejiminin seçimi ve uygulanması, ilgili ülkenin ekonomik sosyal kültürel özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin yapısı itibari ile sanayileşmesini tamamlamış ülkeler, sermaye piyasalarıyla tamamen entegre halde ürün

çeşitliliği ve ticaret hacmi gelişmiş, güçlü kurumsal yapıları ve kur politikaları olan ülkelerdir. Bu ülkeler için uygun döviz kuru politikası dalgalı kur sistemi olmalı diye tanımlanmaktadır (Plihon, 1998:85).

Katı rejimler ise belirli bir para alanına hakim yada ekonomik açıdan güçlü komşu ülkelere sahip olan küçük ülkelerde hiper enflasyonu baskı altına almak istikrarı sağlamak amacıyla uygulanmak durumundadır.

Ara rejimler ise uluslararası sermaye akımı sınırlı, ürün ve ihracat yelpazesi dar durumda olan finansal yapıları gelişmemiş enflasyonun kronik olduğu ülkelerin için önerilmektedir.

Tüm bu bilgiler ve gelişmeler karşısında döviz kuru politikasının ekonomik problemleri ortadan kaldırmak ve istikrarı sağlamak açısından tek başına yeterli olduğu düşünülmemektedir (Calvo ve Reinhart, 2000:2).

1.3.4. Borç Yönetimi Olgusu

Devletin hükümlerlik gücüne göre sağladığı en önemli gelir kaynağı vergilerdir. Vergi ve diğer gelirlerinin yetersiz kaldığı noktada hükümetler borçlanma politikası yoluyla gelir sağlayabilmektedirler. Tabii zamanında geri ödemek üzere alınan bu borcun sağlıklı yönetilmesi diğer önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir. Borç yönetimi de bu noktada borcun sağlanmasında anapara faiz ve diğer ücretler olarak ödenmesine kadar geçen işlemler süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2015: 126).

İKİNCİ BÖLÜM

GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şubat 2001 krizine neden olan faktörleri ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının bu nedenleri ortadan kaldırmak üzere uygulanan bir program olduğunu düşündüğümüzde 2001 yılında yaşadığımız krizin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için 1990'lı yıllarda ülkemizde yaşanan bütçe açıkları, enflasyon, borçlanma gibi makroekonomik göstergelerdeki değişimlerin incelenmesi faydalı olacaktır.

2.1 TÜRKİYE EKONOMİSİNİN 1990-2001 YILLARI ARASINDA YAŞADIĞI KRİZLER

1990-1999 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan sorunlar, genel anlamda yanlış borç yönetiminden kaynaklanmıştır. Ekonomi literatüründe bütçe açıklarının kapatılması için borçlanma yönteminin kullanılması ve bu borçlanmaların ilerideki dönemlerde bütçede oluşacak fazlalıklar ile ödenmesi halinde, bütçe açıklarının ve buna bağlı olarak borçlanmanın enflasyon üzerinde olumsuz bir etki yaratmayacağı varsayılabilir. Ancak ilgili dönemde Türkiye'de ihtiyatlı davranılmayarak makroekonomik denge kontrol edilebilirliğin dışına çıkmıştır.

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan itibaren sürekli olarak bütçe açığı vermiş, bu açığı kapatmak üzere devamlı iç ve dış borçlanma yoluna gitmiştir. Süregelen bu döngünün sonucunda ödenecek olan borçların faizi bile borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışmıştır (Akyüz ve Boratav, 2002:18).

Kamunun borçlanma ihtiyacının giderek yükselmesi, borçlara ödenen reel faizlerin artmasına ve vadelerinin de kısalmasına neden olduğundan kamunu finansman maliyetini arttırıcı bir unsur olmuştur. Borç stokunun ve borçlanma maliyetinin artması, borç veren kesimlerde borcun ödenemeyeceği endişesini doğurmuştur. Bu endişe, hükümetin borçları ödemek için senyoraj yöntemini kullanarak kapatması şüphesini ve dolayısıyla yüksek enflasyon beklentisini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde beklenen enflasyonun yüksek olması, gerçekleşen enflasyonunda yüksek olmasını sağlamıştır. Kamu maliyesi ile ilgili ortaya çıkan bu durum ekonomi genelinde önemli ölçüde dezenformasyon oluşturmuştur.

1989 yılında sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve reel faiz oranlarının cazip olması nedeniyle 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde sıcak para diye tabir edilen kısa vadeli sermaye hareketleri hızlanmıştır. Bu şekilde gelen sıcak para ise bütçe açıklarının finansmanında değerlendirilmiştir. Bu durumun neticesinde ülke ekonomisi kısa vadeli sermaye akımlarına bağımlı olma noktasına gelmiştir.

Arbitaj geliri elde etmek isteyen kısa vadeli sermaye hareketleri, Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu gelişme ihracatın azalması ve ithalatın artmasını beraberinde getirmiş, neticede dış ticaret açıklarını arttırmıştır. Sonuçta ekonominin spekülatif sermaye hareketlerinde yaşanabilecek şoklara karşı direnci azalmış, finansal krizlere açık hale gelmiştir.

Kamunun borçlanma ihtiyacının ve faiz oranlarının yüksek olması, bankaları için özel sektöre kredi vermek yerine kamuya borç vermeyi daha cazip hale getirmiştir. Finans kurumları dışarıdan döviz ile borçlanıp Devlet İç Borçlanma Senetlerine (DİBS) yatırım yapma noktasına gelmişlerdir. Kamuda seyreden yüksek faizler dışlama etkisiyle özel sektöre verilen kredileri azaltmıştır. Hatta özel sektör yeni yatırım yapmak yerine daha cazip olan DİBS' ne yatırım yapma yolunu seçmişlerdir. Finans kurumlarının yurtdışından sağladığı fonları kamuya aktarması bankaların bilançolarındaki açık pozisyonlarını arttırmıştır. Merkez Bankası'nın açık pozisyonlara getirdiği sınır ise suni forward sözleşmeleri sayesinde engel olmaktan çıkmıştır. Şöyle ki 2000 yılının Kasım ayında gerçekleşen krizde finans kurumlarının açık pozisyonları, olması gereken seviyenin yaklaşık 10 katına yakın düzeyde gerçekleşmişti.

1990'lı yılların başında gerek ekonomi yazınında gerek ise birçok ülkede, enflasyon ile ilgili durumda, mali açıklar ve kamu borçlanmasının üzerinde önemle durulmuş ve bu konuda gerekli tedbirlere başvurulmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde de enflasyon dizginlenmeye çalışılmış, bu durum ile alakalı olarak para politikaları önemsenmiş tam uygulanıp uygulanmadığı tartışma konusu olmuştur. Fakat enflasyona asıl sebebiyet veren unsurlar arasında olan bütçe açıkları ve borçlanmalar göz ardı edilmiştir. Bu popülist süreç yaklaşık 10 yıl boyunca devam etmiş, bütçe açıkları ve toplam borç miktarı hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir (Uygur, 2001: 15).

1990-1993 döneminde destekli bütçe gelirleri aynı dönemde faiz dışı harcamaları bile karşılamadığı için bütçede faiz dışı açık oluşmuştur. 1994 yılından itibaren ise bütçe GSMH' nin %0,1 ile %4,6 arasında faiz dışı fazla vermiştir. Bu dönemde bütçenin faiz dışı fazla vermesine rağmen, faiz oranların yüksek oranlarda seyretmesi finansman maliyetini arttırmış buda bütçenin 1999 yılına kadar GSMH'nin %11,5'e varan oranlarda operasyonel açık vermesine neden olmuştur. Netice itibari ile konsolide bütçe açıklarının oluşmasında, 1990-1993 döneminde faiz dışı açıkların, 1994-1999 döneminde ise operasyonel açıkların etkili olduğu aşağıdaki tabloya göre ifade etmek mümkündür (Kazgan, 2001: 28).

Tablo 1: 1990-1999 Konsolide Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Dengedeki Gelişmeler

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Faiz Dışı Denge	-0,7	-9	-7	-17	146	59	59	37	2,479	1,676
Konsolide Bütçe Dengesi	-13	-33	-47	-134	-152	-317	-1,238	-2,241	-3,698	-9,044
GSMH	397	634	1,104	1,997	3,888	7,855	14,978	29,393	53,518	78,283
Konsolide Bütçe Dengesi / GSMH	-3,3	-5,2	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,3	-7,6	-6,9	-11,5
Faiz Dışı Denge / GSMH	-0,2	-1,4	-0,6	-0,8	3,8	3,3	1,7	0,1	4,6	2,1

*Kaynak: www.bumko.gov.tr

Ayrıca sürekli bütçe açığı verilmesinin getirdiği sürecin sonucunda kamu borç stoku, sürekli ve hızlı bir şekilde artmıştır. Kamu kesimi toplam net borç stokunun GSMH' ye oranı 1990 yılında %29 seviyelerinde iken,1999 yılına gelindiğinde %61 noktasına yükselmiştir. İç borç stokundaki artış ise daha dikkat çekicidir. 1990 yılında %5,6 olan kamu net iç borç stokunun GSMH' ye oranı 1999 yılı sonunda %40,9 oranına tırmanmıştır. 1990 yılların ortasına kadar artma eğiliminde olan dış borçların GSMH' ye oranı 1995 yılından itibaren azalış trendine girmiştir. Kamunun finansman ihtiyacının artmasına karşın böyle bir durumun oluşmasının nedeni, yabancı kredi kuruluşlarının Türkiye ekonomisini riskli kabul ettikleri için vadesi gelen kredilerde yenilemeye gitmemeleridir. Toplam borç stokundaki artış 1990 yılların ilk yarısında

yüksek faiz dışı bütçe açıklarından, ikinci yarısında ise yüksek reel faizlerden dolayı kaynaklanmıştır. www.tcmb.gov.tr

Tablo 2: 1990-1999 Yılları Arasında, Türkiye’de Net Borç Stoku / GSMH Oranındaki Gelişmeler %

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Kamu Net iç Borcu / GSMH	5,6	8,6	10,6	9,4	14,0	12,	20,4	20,4	24,1	40,9
Kamu Net Dış Borç / GSMH	23,1	26,5	25,2	25,7	30,7	29,1	26,0	22,5	20,3	20,1
Kamu Top. Net Borcu / GSMH	28,7	35,1	35,8	35,1	44,7	41,3	46,6	42,9	44,4	61,0

*Kaynak: www.bumko.gov.tr

Yüksek kamu açıkları beraberinde, 1994 yılından itibaren kamunun net dış borç ödeyicisi konumuna gelmesi, yeterince derinliği olmayan yurtiçi piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faizlerin yüksek oranda seyretmesine neden olmuştur. Aynı dönem yüksek oranda seyreden enflasyon oranları da risk primini arttırmış, bu durumda reel faizlerin yüksek seyretmesine katkıda bulunmuştur. Şöyle ki 1990-1999 döneminde ortalama GSMH hızı %4’ü geçmezken, aynı dönemde iç borçlanma reel faiz oranları %30,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme hızının, reel faiz oranlarının altında kaldığı bu dönemde kamu kesimi borçlanma gereği daha da yükselmiş ve adeta ülkeyi iflasa sürükleyen bir borç faiz kısır döngüsünün oluşmasına neden olmuştur (Somçağ, 2002: 3).

Tablo 3: 1990-1999 Enflasyon Oranı, İç Borçlanma Reel Faiz Oranı Ve GSMH Büyüme Hızındaki Yüzdellik Değişimler %

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İç Borç. Ort. Bileşik Faiz	48,7	69,6	74,2	80,4	163,0	124,4	131,7	107,0	115,4	108,9
Enflasyon Oranı (TEFE)	52,2	55,4	62,1	58,5	120,8	86,0	76,0	81,8	71,8	23,1
İç Borç. Reel Faiz Oranı	-3,5	14,2	12,1	21,9	42,2	38,4	55,7	25,2	43,6	25,8
GSMH Büyüme Hızı	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,1	8,3	3,9	-6,1

*Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 3'te faiz ödemelerine ait olan istatistiki bilgilerin incelenmesiyle, yaşanan kısır döngü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu tabloya göre, 1990-1999 döneminde faiz ödemeleri sürekli olarak bütçe gelirlerinden %25' ten fazla kaynak ayrılmasına neden olmuştur. Bu ödemeler, 1994 yılından sonra daha da artmış, 1999 yılında bütçe gelirlerinin %56.5'i faiz ödemelerine ayrılmak durumunda kalmıştır. Faiz giderlerindeki yükseliş trendi, faiz ödemelerinin GSMH' ye oranında gözlemlenebilmektedir. Faiz ödemelerinin GSMH' ye oranı, 1990 yılında %3,5 iken 1999 yılına gelindiğinde %13,7'e yükselmiştir. Yine aynı dönemde bütçe gelirlerini arttırmak amacıyla, vergi oranları yükseltilmiş fakat vergi gelirleri istenilen düzey çıkmamıştır. Bunun nedeninin Türkiye'deki mükelleflerinin vergi sistemine uyum sağlayamamasıdır.

Tablo 4: 1990-1999 Dönemi Türkiye’de Vergi Gelirleri, Vergi Gelirleri/GSMH ve Faiz Ödemeleri(Trilyon TL, %)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Vergi Gelirleri	45	79	142	264	588	1,084	2,244	4,745	9,233	14,807
Vergi Geliri / GSMH	11,3	12,5	12,9	13,2	15,1	13,8	15,0	16,1	17,4	18,9
Faiz Gid. / Vergi Gel.	31,4	30,4	28,4	44,1	50,7	53,1	66,7	48,0	66,9	72,4

*Kaynak:www.bumko.gov.tr

2.1.1. 1994 Krizi

1989 yılında Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşmeye geçilmesiyle beraber dışa açık ekonomi politikaları da önemli bir boyut kazanmıştır. Finansal serbestleşmenin getirdiği mevcut hükümet politikaları TL’ye olan talebi arttırmıştır. Bu talep sonucunda 1994 yılına gelindiğinde TL 1989 yılına göre %20 değer kazanmıştır. Yabancı sermaye kuruluşları 1993 Ekim ayında Türkiye ekonomisinin hissedilen baskıdan dolayı kredi açamayacaklarını beyan eder hale gelmişlerdir. Bunun sonucunda ülke içinde döviz talebi artarken, Merkez Bankası döviz rezervlerini satarak kuru baskı altına alma ve faiz oranlarını düşürme çabasına girmiştir (Uygur, 1994:43).

1990-1993 yılında dünya ekonomisi genel olarak durağan bir haldeyken, Türkiye ekonomisi hızla büyümekteydi. Bu büyüme ülke parasının değerinin artmasıyla birlikte ithalata yönelmiş, 1992 yılında 950 milyon Dolar cari açık vermiştir (Günçavdı ve Küçükçifçi 2004: 16-39).

1991 seçimlerinden sonra uygulanan popülist politikalar, KİT’lerin kötü performansı, sosyal güvenlik sistemindeki derin açıklar hükümetin 32 trilyon olarak planladığı bütçe açığının 60 trilyona yakın bir rakama ulaşmasına neden olmuş, bu rakamın 1992 yılı sonunda GSMH’ ye oranı %14,9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı durum 1993 yılında da devam etmiş 60 trilyon olarak hedeflenen konsolide bütçe açığı 130 trilyon olarak gerçekleşmiş, bu açığın GSMH’ e oranı %16,3 olmuştur (Gökçe, 1994: 27).

1993 yılının ortalarında hükümet kamunun üzerindeki faiz maliyetinin çok yüksek olduğunu, kısa dönem içinde uygulamaya sokacağı düzenlemeler ile faiz

oranlarını aşağıya çekme amacıyla olduğunu açıklamıştır. Bu durumdan sonra ekonomideki likidite oranı hükümet tarafından arttırılmıştır. Artan likidite faiz oranlarının düşmesi beklentisi yarattığı için döviz talebinde yoğun artış yaşanmıştır. Bir taraftan yüksek cari açık, devalüasyon beklentilerini arttırmakta ve dövize olan talebi kamçulamaktaydı. Diğer yandan Hükümet dövize olan yüksek talebi piyasaya döviz satarak sterilize edebileceğini düşünüyordu. Bu şekilde piyasadaki paranın borsaya yöneleceği düşüncesinden hareket etmekteydi. Hükümetin bu düşünceleri iki sebepten dolayı gerçekleşmemiştir. İlk olarak büyük bankaların devalüasyon beklentisinin gerçekleşmemesi ve Merkez Bankası'nın piyasaya sunduğu dövizin piyasadaki talebi karşılayamamasıdır. Diğer taraftan borsa o dönem 52 milyon Dolar gibi dar bir işlem hacmine sahipti ve piyasada oluşan spekülasyon sermaye hareketlerini sterilize etme noktasına çok uzaktı. Bütün bu gelişmeler sonucunda ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek bir devalüasyon ve üç haneli enflasyonlu dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Bütün bu yaşananların ardından Türkiye 1980 yılından sonra yeniden bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kaldı. Ekonominin gerek dış finansman olanaklarının daralmış olması, gerekse dış borçlarını ödeyemez noktada olması, 1980 yılında yaşadığı krize benzese de durum çok farklıdır. 1994 krizinin en dikkat çekici yönü yoğun finans krizi ile meydana gelmesidir. Bankacılık kesimi, özel sektör ve hane halklarının aynı anda borçlu durumda olmaları ve bu borcun kısmen döviz cinsinden meydana gelmesidir (Ekinci, 2001: 67).

Türkiye ekonomisinin 1989 yılında aldığı finansal serbestleşme kararı sonrası, ekonominin temel göstergelerinde değişim olması doğal karşılanabilmektedir. Fakat finansal serbestleşmeyle ülkeye giren sıcak paranın kamu harcamalarına aktarılması, paranın yanlış politikalarda kullanıldığının göstergesidir. Türkiye ekonomisinde sıcak paranın artmasıyla beraber uluslararası rezervler de artmıştır. Artan bu rezervler parasal tabanda genişlemeye yol açmıştır. Normal koşullarda parasal tabanın genişlemesi tüketim kanalıyla enflasyonu artıracığı için merkez bankaları piyasaya müdahale ederek süreceği kağıtlarla ekonomiyi sterilize eder. Bu durum Türkiye ekonomisinde gerçekleşmemiştir. Bunun yerine likidite fazlası hazine kâğıtları kanalıyla kamu kesimine aktarılmıştır. Kamu kesimi herhangi bir gelir artırıcı düzenlemeye başvurmaksızın harcamalarını arttırma olanağı elde etmiştir. Reform veya herhangi bir

düzenleme olmaksızın başta personel giderleri olmak üzere kamu harcamaları artmıştır. Bu durum sonucunda ekonomik göstergeler bozulmasıyla 1994 krizi patlak vermiştir (Kepenek ve Yentürk 2005: 219).

2.1.2 1999 Marmara Depremi Krizi

Deprem ülkenin nüfus ve ekonomik anlamda en zengin olduğu bölgede gerçekleşmiştir. Daha iyi ifade etmek gerekirse 1994-2000 yılları arasında bölgeler arası GSYH miktarları incelendiğinde depremin yıkıcı etkiler yarattığı Marmara bölgesinin payı %37.5 olduğu görülmektedir. Endüstriyel anlamda ülke üretiminin yarıya yakın miktarı bu bölgede üretilmektedir.

Ülke nüfusunun yüzde 23'ü afetin meydana geldiği bölgede yaşamaktadır. Afetten etkilenen nüfus iyi eğitilmiş, ağırlıklı olarak sanayi sektöründe çalışan kalifiye eleman şeklinde istihdam edilen vasıflı işgücünü oluşturmaktadır. Afetin ağır derecede can kaybına ve maddi hasara yol açtığı bu bölgedeki nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 6 seviyelerindedir.

7 Eylül 1999 yılı itibari ile yapılan değerlendirmeler sonucunda, afet nedeniyle 15.226 insan hayatını kaybetmiş, 24.000'e yakın insan yaralanmıştır. Yapılan hasar tespit çalışmalarında 86.441 konutun yıkık veya hasarlı olduğu belirlenmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda yetkili kurumların belirlemelerine göre 600.000 kişi evsiz kalmış ve bu amaçla 120.000 konut ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın maliyeti altyapı yatırımlarıyla beraber 2.5 milyar Dolar olarak hesaplanmıştır. Bu rakamların hesaplanmasında evsiz kalan vatandaşlar için yapılacak prefabrik konutlar ve kamulaştırma bedelleri değerlendirilme dışında tutulmuştur. Afet neticesinde bölge altyapısında ortaya çıkan hasarlar karayolu, demiryolu, enerji dağıtım ve haberleşme sektörlerinde ağırlık kazanmıştır. Bu altyapı hizmetlerinin kısa vadede hizmete açılabilmesi için 200 milyon Dolar finansman ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Orta vadede yol otoyol kanalizasyon demiryolu içme suyu elektrik gibi temel altyapı yatırımlarının onarılması için gerekli miktar bir Milyar Dolar olarak hesaplanmıştır.

Afetin makroekonomik etkileri üzerine farklı kuruluşlar tarafından değişik metodolojilerle değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında karşılaştırmalar yapılmasının değişik metodolojilerle çalışılmış olması nedeniyle zor olduğunu belirtmek gerekir. Fakat makul bir tespitte bulunulabilmektedir. Ayrıca çalışmaların

çoğu 12 Kasım Bolu depreminden önce yapıldığı için bu afetin makroekonomik etkileri dikkate alınmamıştır. Bu çalışmaların sonucunda afetin ekonomik etkilerini incelediğimizde yeni konut yapımı için 2,5 ile 4 milyar Dolar, altyapı için, 0,5 ile 1 milyar Dolar, sanayi hizmet ve ticaret grubundaki kayıplar 2,5 ile 4,5 milyar Dolar, katma değer kaybı 2 ile 2,5 milyar Dolar konut onarımı için 1 milyar Dolar, prefabrik konutlar için 0,1 milyar Dolarlık bir kaynak ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda toplam makroekonomik etkinin 8,6 ile 13,1 milyar Dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir. (www.spo.org.tr)

2.1.3 Kasım 2000 Krizi

Döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı 2000 yılında planlanan makro ekonomik programın ana çerçevesini belirlemiştir. Sabit kur politikasının kur riskini azaltması ve ekonomide öngörülebilirliğin artmasıyla faiz oranlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Daha iyi şekilde ifade etmek gerekirse, 1999 yılında yüzde 96,4 olan devlet iç borçlanma faiz oranı, 2000 yılı Ocak ayında yüzde 38,3 düşmüştür. Diğer açıdan 1999 yılının Kasım ayında yüzde 72,3 olan üç aylık tasarruf mevduat faizi, 2000 yılı Ocak ayında yüzde 38,1'e inmiştir.

Faiz oranlarında ki bu düşüşe paralel olarak 1998 yılından beri ertelenen tüketim talebi 2000 yılında patlama yapmıştır. Sadece 5,4 milyar Dolarlık otomobil ve yedek parça ithalatı 2000 yılı içinde gerçekleşmiştir. İç talepteki canlanmanın ağırlıklı olarak ithalat ile karşılanması ve döviz kurunun sabit olması sebebiyle ihracat potansiyelimiz kısıtlanmış buda cari açığın artmasında önemli rol oynamıştır (Palamut ve Giray 2001: 32).

Döviz kurun aşırı yükselmesi, cari açığın artması özellikle bankacılık kesiminin açık pozisyonun rekor noktalara gelmesi, ülke dışında hükümetin uygulamakta olduğu programla ilgili olarak olumsuz söylemlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu çerçevede iktisatçı Rudiger Dornbusch Eylül ayında katıldığı bazı toplantılarda "Türkiye'de taş yuvarlanmaya başladı" şeklinde görüş belirtmiştir.

2000 yılı Kasım ayının son günlerinde Türkiye ekonomisinde olması gerekenden farklı durumlar oluşmaya başlamıştır. Özelleştirmede yaşanan gecikmeler yabancıların yakın izleme anlaşmasına duydukları güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeleri neden olarak gösteren iki bankanın bir gecede 7 milyar Doları aşan

paralarını çekmeleri, IMF'nin taahhüt ettiği kredi dilimini açmaması son olarak da kriz nedeniyle içi boşaltılan ve fon denetimine alınan 11 holding bankasının ekonomiye yüklediği 10 milyar Dolarlık yük sonucu likidite krizi meydana gelmiştir.(Çakıcı, 2001: 476).

OECD yayınladığı rapora göre krizin etkileri ana hatları ile şu şekilde sıralanmıştır.

- ✓ Kamu kesimi borç stokunun GSYİH' ye oranı %45'ten %62'ye yükselmiştir.
- ✓ Kamu bankalarının görev zararının GSYİH' ye oranı %8.2'den %11.4'e yükselmiştir.
- ✓ Kamu bankalarının açık pozisyonları 18 milyar Doları bulmuştur.
- ✓ Niyet mektubu ile taahhüt edilen özelleştirmelerin yapılamaması sonucunda 780 milyon Dolarlık Dünya bankası kredisi askıya alınmıştır.
- ✓ 1999 yılında meydana gelen iki deprem toplam 15 milyar Dolara yakın bir maliyet oluşturmuştur. Türkiye bu depremler nedeniyle 3,8 milyar Dolarlık kredi taahhüdü almasına rağmen sadece 47 milyon Dolar bağış alabilmiştir.

Ocak-Ağustos dönemi faiz oranlarının hızlı düşüşü sonucu bankalar ellerinde bulunan hazine kâğıtlarını satmışlardır. Bu durum yılsonuna doğru karlılığı azaltmış, Kasım ayında likidite krizine neden olmuştur (Çakıcı, 2001: 480).

Bu gelişmelerin sonucunda Türk bankacılık sisteminin fonladığı menkul değerler cüzdanı portföyünün yaklaşık olarak 3'te 1'ini kaybetmiştir. 33 milyar Dolarlık portföyün 11 milyar Doları zarara dönmüştür. Bankacılık sistemi öz kaynakları büyük zarar görmüş kamu bankalarının irrasyonelliği sorgulanmaya başlanmıştır (Uyar, 2003: 135).

2.2 GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI VE NİTELİKLERİ

IMF ile beraber hükümetin önceki dönem krizlerinde oluşturduğu planlanan döviz kuru çapasına göre hazırlanan programlardan uzaklaşıp, Yeni Keynesyen teoriye göre değişiklik gösterebilen politikalar benimsenmiştir. Program kapsamında dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla kesintisiz mücadele hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için bankaların yeniden yapılandırılması, mali sektörün yeniden düzenlenmesi, ekonomide rekabetin ve verimliliğin artırılması ana hedefler olarak belirlenmiştir.

www.tcmb.gov.tr

2.2.1 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına Neden İhtiyaç Duyuldu?

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında uygulanan yeni ekonomi politikalarının temel amacı 2001 yılında terk edilen kur rejimi sonrası ortaya çıkan güven bunalımını ve istikrarsızlığı ortadan kaldırarak eşanlı olarak bu noktaya bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetimini ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak şeklinde tanımlanmaktadır. (www.tcmb.gov.tr)

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan itibaren sıklıkla krizlerle karşı karşıya kalmaktaydı. Yaşanan bu krizlerde dışsal etkiler olmakla beraber krizlerin başlıca nedenleri sürdürülemez iç borç dinamiği, kamu bankalarının sağlıklı yapısı ve diğer yapısal reformlarını bir türlü hayata geçirilememiş olması şeklinde sıralanabilir.

2.2.1.1 Sürdürülemez İç Borç Dinamiği

Kamu kesimini borç stokunun (net) GSMH' ye oranı 1990 yılında yüzde 29 iken, bu oran 1999 yılı sonunda yüzde 61'e ulaşmıştır. 1990 yılında yüzde 6 olan net iç borç stokunun GSMH' ye oranı 1999 yılında (kamu bankalarının görev zararları dahil) yüzde 42'ye çıkmıştır. Yüksek kamu açıklarının yanında 1994 yılından itibaren kamunun net dış borç ödeyicisi konumuna gelmesi, yeterli derinliği olmayan yurtiçi piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş bu durumda reel faiz oranlarının yüksek seviyede kalmasına neden olmuştur. Aynı dönem içinde yüksek şekilde seyreden enflasyon, risk primine etki ederek faiz oranlarının yüksek kalmasına destek olmuştur. 1992-1999 yılları arasında yüzde 4'ün altında seyretmesine karşın, iç borçlanma reel faiz oranı ortalama yüzde 32 olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da arttırmış her gelen yeni gün Türkiye'yi borç-faiz kısır döngüsüne sürüklemiştir. Borç faiz sarmalından çıkılamamasının ana hatlarına bakıldığında kamu gelir gider dengesinin sağlanamadığı görülmektedir. Bu dengeyi bozan ekonomi ve maliye politikalarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- ✓ Bütçe dışı fonlar oluşturulması, mahalli idarelerin kontrol dışı harcamaları ve bunların görev zararlarının kamu bankaları kanalıyla finanse edilmesi sonucunda kamu maliyesinde bütünlük ve disiplinin bozulması.
- ✓ Kamu sektöründeki popülist istihdam politikaları ve verimlilikle uyumlu olmayan ücret politikaları.
- ✓ Sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal dengenin bozulması sonucu artan açıklar.

- ✓ Ekonomik gerçeklere dayanmayan şekilde yönlendirilen yüksek maliyetle ve verimsiz şekilde çalışan büyük bir KİT sisteminin varlığı.

Bütün bu gider kalemlerinin yanında kamu gelirlerinde istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Vergi oranlarının yüksek olmasına rağmen,adaletli bir sistemin yokluğu vergi tabanının dar olması sonucunu doğurmuş buda kamu kesiminin giderlerini karşılayabilecek şekilde gelir elde etmesini engellemiştir.

Giderlerin, yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması sonucu 1999 yılı geldiğinde toplanan her 100 liralık verginin, 72 lirası faiz ödemesine ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu durum neticesinde devlet asli fonksiyonları olan eğitim, adalet ve sağlık alanlarına kaynak ayıramaz hale gelmiştir. (www.tcmb.gov.tr)

2.2.1.2 Mali Sistemdeki Sorunlar

Son yıllardaki yüksek reel faizle de bağlantılı olarak kamu kesiminde oluşan borçlanma ihtiyacındaki artış, özel bankaların reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak adeta kamu açıklarını finanse etme görevi üstlenmelerine neden olmuştur. Şöyle ki devlet iç borçlanma senetlerinin mevduat bankalarının aktifleri içindeki payı 1990 yılında yüzde 10 iken, 1999 yılında bu oran yüzde 23'e çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde bankaların özel sektöre açtığı kredilerin toplam aktifler içinde payı yüzde 36'dan yüzde 24'e inmiştir. Bu durumda bankalar üreticiyi ve reel ekonomiyi yeterli oranda destekleyememiştir.

Yüksek enflasyon ve oluşan belirsizlikler tasarruf sahiplerinde güven problemi oluşturmuş bu nedenle mevduatlarını kısa vadelerde tutmaya yönelmişlerdir. Bu durum bankaların varlıkları ve yükümlülükleri arasındaki vade uyumsuzluğunu arttırmıştır.

Artan borç stoku ve yüksek enflasyonun etkisi para ikamesini de hızlandırmıştır. Döviz tevdiat hesaplarının repo dahil toplam mevduat hesapları içindeki payı 1990 yılında yüzde 25'den 1999 yılında yüzde 42'ye yükselmiştir. Bu duruma ek olarak bankaların yurtdışı borçlanmalarındaki artış döviz yükümlülüklerini yükseltmiştir. Diğer açıdan bankalar başta kamu kâğıtları olmak üzere getirisi yüksek Türk Lirası cinsinden portföyler oluşturmuşlardır. Oluşan bu döngü bankacılık sisteminin yabancı para cinsinden açık pozisyonunu yükseltmiş bankacılık sistemini kur riskine karşı kırılgan hale getirmiştir. (www.tcmb.gov.tr)

2.2.2 Programın Temel Amaçları ve Araçları

Yaşanan krizin bankacılık sisteminde ciddi bir tahribata neden olması nedeniyle program sıkı maliye politikası uygulamayı uygun görmüştür. Bu sebeple bütçede faiz dışı fazla oluşturulması, sağlık ve güvenlik alanları haricinden kamuya personel alımın azaltılması ve zorunlu durumlar haricinde yeni yatırımlar yapılmaması amaçlanmıştır.(www.tcmb.gov.tr)

Ekonomide arka arkaya yaşanan bu olumsuz gelişmelerin neticesi olarak 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihleri olmak üzere iki aşamalı olarak Uluslararası Para Fonu gözetiminde bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Başlangıçta programın adı “Ulusal Program” iken, daha sonrasında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak adlandırılmıştır.Bu programda ilk olarak finansal kesimin kontrol altına alınacağı daha sonrasında dış açığın giderileceği ve nihayetinde enflasyonun düşürülmesi için hedeflerin açıklanarak yapısal değişimin amaçlandığı uygulamalarla büyüme hızının yükseltileceği üzerinde durulmuştur (Kol ve Karaçor 2012: 387).

Program,Türkiye'nin gerekli yapısal reformları gerçekleştirmesi ile birlikte küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabileceğini, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin bir biçimde yararlanabileceğini, böylece iktisadi kalkınma ve ekonomik büyümenin hızlanacağı üzerinde durur.Mal, hizmet, para ve sermaye piyasalarının serbestliğinin zorunlu olduğu anlayışından hareket ederek, yaşanan finansal krizlerden, denetimden yoksun piyasaları değil, müdahaleci politikaları, popülist uygulamaları, saydamlık eksikliğini ve yanlış yapılanmaları sorumlu tutar (Alarşlan 2012: 89).

Öngörülen hedeflere ulaşılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içeren programda, kaynak tahsisi sürecindeşeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanarak, rasyonel olmayan müdahalelerin geri dönüş olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetimin ve yolsuzlukla mücadeleningüçlendirilmesi ayrıca katlanılan fedakârlıkların boşa gitmesinin önlenmesi, verimliliğin arttırılması ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlayarak, rekabet gücünde arttırılması amaçlanmıştır. (www.tcmb.gov.tr)

Gerçekleşecek olan gelişmeler sonucunda hiç kimseye özel bir hak sağlanmayacak olup, sosyal ve psikolojik bir huzur ortamı oluşturularak Türk Milletinin refah düzeyinde kalıcı bir yükselme gerçekleşecektir(Kol ve Karoçor, 2012: 387)

Programın ana hedeflerinden biriside kamu kesimi borçlanma ihtiyacının kırılabilmesi için gerekli olan şartın bankacılık sektörüne yeniden işlerlik kazandırılmasıdır. Bu sebepten dolayı da program, mali piyasalar ve para piyasalarına ilişkin düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Aslında bu açıdan bakıldığında parasal sermayenin krizinden çıkış programı niteliğinde olduğu görülmektedir (www.bagimsizsosyalbilimciler.org)

Tablo 5: GEGP'nin Çerçevesi

GEGP Unsurları	Hedefler	Uygulama Araçları	Uygulama Sonuçları
Yapısal Yenilemeler	Merkez Bankası'nın özerkliği ve piyasa ekonomisinin düzenlenmesi	Merkez Bankası Kanunu, doğal tekellere ve ağ endüstrilerine yönelik Düzenleyici Kurum Yasaları	Telekomünikasyon, Tütün, Şeker Üst Kurullarının Oluşturulması
Bankacılık Sistemi Reformları	Sağlam bankacılık sistemi rasyolarının oluşturulması	Bankacılık Kanunu	BDDK'nın Kurulması, TMSF'ye işlerlik kazandırılması
Faiz ve Kambiyo Politikaları	Yatırımcılar İçin Orta Vadeli perspektif sağlanması	Kur sistemleri,	Dalgalı Kur Sistemine Geçilmesi, Yönetimli Dalgalanma, Örtülü kur çapasının uygulanması
Ekonomik Büyüme Stratejileri	Sıkı maliye politikası, Anti-enflasyonist yaklaşım, istikrarlı ekonomik büyüme	Yüksek oranlı (% 6) Faiz Dışı Fazla, Cari Açık/Milli Gelir oranının kontrolü ve finansmanı	Düşük kur politikasıyla oluşan cari açığındış borçlanma rakamlarına yansması

*Kaynak: www.tcmb.gov.tr

GEGP'nindış ticarete ilişkin hedefleri ise büyüme hızındaki düşüş ve iç talebin daralmasıyla ithalatın gerileyeceği öngörüsüne dayanır.İhracataçısından değerlendirildiğinde ise rekabet gücünde sağlanan iyileşmeyle birlikte olumlu etkiler beklenmekte ve sonuç olarak cari işlemler hesabının dengeye yakın olacağıöngörüsünü ortaya konulmaktadır.

2.3. PROGRAMIN MAKROEKONOMİK HEDEFLERİ

Ekonomide gerçekleşen krizler neticesinde bankacılık sektörü önemli ölçüde etkilenmiş ve bu durum kamu maliyesi üzerinde de büyük bir yüke neden olmuştur. Faizlerin yükselmesi ve kurlarda meydana gelen belirsizlik sektör içerisinde yer alanların piyasalara olan güvenlerini sarsmış ve reel ekonomi üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur (Hazinedar, 2011: 78).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile Rekabet gücünde kazanılan iyileşme, güçlü maliye politikasının sürdürülebilmesi, aktif para politikası ve uzlaşmaya dayalı gelirler politikası ile büyüme hızı ve enflasyon üzerindeki bu olumsuz etkilerin giderilmesinin mümkün olduğunun üzerinde durulmaktadır. İstikrar programları genel olarak değerlendirildiğinde ortalama sürelerinin 12 ile 36 ay arasında değiştiği görülmektedir. 2001 yılında yürürlüğe konulan programın tahmini süresinin 18 ay olarak belirlenmiş olup bu sürede ideal bir süredir. Yaklaşık 18 ay olarak belirlenmiş olan programın bu süre içerisinde makroekonomik hedeflere ulaşmış olduğu görülmüştür. Çünkü enflasyon oranları düşmüş ve büyümede hedeflenen sınırın üzerinde bir seviyeye ulaşılmıştır.

Makroekonomik açıdan programın etkileri ve başarısı genellikle üç gösterge ile değerlendirilmektedir. Enflasyon, büyüme oranı ve fiyat istikrarı, cari işlemler gibi sayısal değerlerin yanı sıra kamu harcaması yapısı, piyasa işleyişi, vergi sistemi gibi unsurlar da makroekonomik değerlendirmelerin yapılmasına yardımcı olmaktadır (Taşar, 2010: 85).

2.3.1. Maliye Politikası

Ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşabilmek için hükümet tarafından; vergi, harcama ve borçlanma gibi mali araçları kullanarak sistemli bir şekilde hareket edilmesidir. Toplam talep sıkı veya gevşek maliye politikaları ile etki altına alınabilirken, maliye politikası; ekonomik istikrarın sürekliliği, büyüme ve kalkınmanın sağlanması, dış ödemeler bilançosunun dengeye kavuşturulması ve son olarak gelir dağılımının iyileştirilmesi olmak üzere dört temel üzerinde durur.

2.3.2 Para Politikası

Türkiye’de döviz kurunun seyri değerlendirilmek istenirse 2002’den sonra değerlenmeye başladığı görülmüştür. 2006 yılın kadar artarak devam eden artışlarda küçük de olsa yaşanan azalışlar gözlenmiş olsa da en yüksek değerine Şubat 2006 döneminde ulaşmıştır. Ağustos 2006’dan itibaren hızla düşüşe geçen YTL 2004 yılı değerlenme oranına geri dönmüş ve 2007 yılında bu değerlenmeyi sürdürerek 2006 yılındaki oranına çıkmıştır.

Para politikası uygulaması gevşek ve sıkı para politikası olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Açık piyasa işlemleri, reeskont politikası ve kanuni karşılık politikası merkez bankasının para politikasına müdahale etme yöntemleridir. En yaygın olarak açık piyasa işlemleri(API) uygulamasında bulunan merkez bankası bu yöntem ile piyasaya dolaysız şekilde müdahalede bulunabilir. API ile kısa ve uzun vadeli olarak para politikası kontrol altında tutulabilir. Merkez Bankası repo, ters repo, doğrudan alış ve satış gibi araçlara başvurabilir. Nakit sıkıntısına giren bankalar ellerinde bulunan vadesi henüz gelmeyen senetleri merkez bankasına ikinci bir iskonto yaptırarak nakde çevirerek likidite ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Zorunlu Karşılık Oranı ile bankalar, merkez bankasına toplam mevduatlarının yerli ya da yabancı para cinsinden belirli bir oranını yatırmak yükümlülüğündedirler. Bu oran yükseldiği takdirde bankaların mevduatları azalır ve kredi verme güçleri düşer, bu durumda da parasal tabanda daralma gerçekleşecektir. Ayrıca bu yöntemlerin yanı sıra merkez bankası uyguladığı politikalara destek vermek üzere ikna yoluna da gidebilir böylece ticari bankalar tarafından verilecek olan kredilerin sektörel ve bölgesel olarak düzenleyebilir.

2.3.3 Yapısal Reformlar

Türkiye ekonomisinin istikrara kavuşturulması amacıyla gerekli yapılandırmanın oluşturulabilmesi için yapısal reformların gerekliliği ortaya çıkmıştır. Globalleşen dünya ekonomisinde gelişmiş ve çağdaş ülkelerin sahip olduğu yapıya uygun bir yapının gerekliliği kabul edilmiştir. Geçmişe bakıldığında ise Türkiye’nin istikrarlı bir yapıya kavuşamamasındaki en büyük etkenler arasında makro istikrarsızlıklar ve yapısal reformların başarılı bir şekilde hayata geçirilememesi olduğu görülecektir. (Kol, 2007: 67).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile gerçekleşen yapısal reformlar ile devletin işleyişinde önemli ölçüde değişiklik gerçekleştirilerek, ekonomideki etkinliğin artması ve sürdürülebilir bir büyüme hedeflenmiştir (Hazinedar, 2011:70).

15 yasal düzenlemenin gerçekleştirildiği Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile beş ana alanın üzerinde durulmuştur:

- ✓ Mali Sektörün yeniden yapılandırılması
- ✓ Devlet şeffaflığının artırılarak, kamu finansmanının güçlendirilmesi,
- ✓ Ekonomide rekabet ve etkinliğin artırılması,
- ✓ Sosyal dayanışmanın desteklenmesi,
- ✓ Reel ekonomiyi canlandırmaya yönelik önlemlerin alınması.

2.3.3.1. Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması

2001 krizinin ortaya çıkması ile öncelikli olarak Bankalar Kanununun değiştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının temel çerçevesinde amaç piyasa disiplinin içerisinde sağlıklı, etkin ve dünya ölçeğinde rekabet edilebilir düzeyde bir ortam oluşturmak ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir. Sektörün, etkinlik ve rekabet kabiliyetini artırarak güvenilirliği sağlamak, her türlü oluşabilecek olan zararı en asgari seviyeye indirebilmek ve sektörün dayanıklılığını arttırmak temel hedefler arasında yer almıştır.

2.3.3.2 Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması

Krizden büyük zarar ile ayrılan kamu bankaları, likidite sorunlarının giderilerek gerekli önlemlerin alınması doğrultusunda bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Güçlü sermaye yapısı olmayan bankalar kriz dönemlerinde daha fazla zarar ederek, iflas etti. Oluşan bu durumun sürdürmenin zor olması nedeniyle kamu bankalarının yeniden yapılandırılması gerekliliği doğmuştur.

Popülist politikalara malzeme olan Türk kamu bankaları verimsiz ve akılcı olmayan yönetim tarzı ile güçlerini kaybetmiş ve kırılgan bir yapıya bürünmüşlerdir. Yasal düzenlemeler ve yönetimlerdeki farklılıklar kamu bankaları arasında haksız rekabete yol açmaya başlamış ve Kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin program finansal ve operasyonel yapının iyileştirilmesi ve nihai olarak bu bankaların özelleştirilmesi şeklinde yürütülmüştür (Boyacıoğlu, 2018: s:530).

2.3.3.3. Tasarruf Mevduatı Sigorta Bünyesindeki Bankalar

Devir, fesih ve tasfiye yolu ile sorunları çözülmeye çalışılan TMSF bankaları için ayrıca bankaların pozisyonunu kuvvetlendirmek amacı ile Hazineden belirli dönemlerde özel tertipli tahvil ihraç edilmiş ve Fon bankaları aldıkları bu tahvilleri kısa vadeli borçları karşılığında Merkez Bankası'na vermiş ve borçlarını sıfırlamışlardır. Açık pozisyonlarında iyileştirilmeler yapılan bankalar böylelikle yapılarını daha güçlü bir hale getirmişleridir. Operasyonel açıdan da bu bankaların şube ve personel sayısı azaltılmış, şubelerin satışına başlanmıştır.

TMSF bünyesinde bulunan 13 bankadan, Sümerbank bünyesinde bulundurulmuş 5 banka dışındaki diğer bankaların, 2001 Mayıs sonuna kadar kapatılması ve kalan bankalarında 2001 yılının sonuna kadar satılması planlanmıştır. Fon'a devir tarihinde 9141 çalışanı olan Sümerbank bünyesinde birleştirilen bankaların, Mart 2002'den itibaren çalışan sayısının azaltılması planlanmıştır.

Bankacılık sisteminde çalışan sayısı 2002 yılında da azalmaya devam etmiştir. 2000 yılında 3.587, 2001 yılında 32.906, 2002 yılında da 14.224 çalışan işini kaybetmiştir. Böylece son üç yılda sektörde personel sayısı toplam 50.717 kişi azalmıştır.

Tablo 6: Bankacılık Sektöründe Çalışanlar

	2000	2001	2002
Ticaret bankaları	164.845	132.274	118.329
Kamu bankaları	70.191	56.108	40.158
Özel bankalar	70.954	64.380	66.869
Fondaki bankalar	19.895	6.391	5.886
Yabancı bankalar	3.805	5.395	5.416
Mevduat kabul etmeyen bankalar	5.556	5.221	4.942
Kamu bankaları	4.456	4.322	4.174
Özel bankalar	1.021	822	691
Yabancı bankalar	79	77	77
Toplam	170.401	137.495	123.271

Kaynak: www.tbb.org.tr

2.3.3.4. Özel Bankalar

Bankacılık sisteminin daha güçlü bir hale getirilebilmesi için 12 Mayıs 2001 tarih ve 4672 sayılı Kanun ile bankacılık sektöründe önemli ölçüde değişiklikler yapılmıştır. Özel bankalara yönelik oluşturulan programın kapsamında bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, yabancı para açık pozisyonlarının daraltılması, devir ve birleştirilmelerin özendirilmesi, sorunlu kredilerin çözümlenmesi, iç kontrollerin yapılarak, risk yönetim sistemlerinin oluşturulması üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Boyacıoğlu, 2005: 533).

Bankaların devir ve birleşme işlemleri daha kolay hale getirilmiş, uzun vadeli yatırımlar teşvik etmek, tasarruf araçları arasındaki farklılıkları gidermek için vergi ve munzam karşılıkların tekrar incelenmesi gerektiği göz önünde bulundurulmuştur.

Genel olarak kanunda yapılan düzenlemeleri şu şekilde özetleyebiliriz;

- ✓ Banka kurulması için aranılan koşullar ağırlaştırılmıştır,
- ✓ Kredi ve iştirak sınırları değiştirilmiştir,
- ✓ Pay sahipliği ve devir payları oranları değiştirilmiştir,
- ✓ Banka ortakları ve yöneticilerinin şahsi sorumlulukları artırılmıştır,
- ✓ İdari ve adli suç ve cezalar yeniden düzenlenmiştir,
- ✓ Özel finans kurumlarının kurulması ve kaldırılmasına ilişkin yetki BDDK'ye bırakılmıştır,
- ✓ Bankaların ayırdıkları karşılıklara ilişkin düzenleme yapılmıştır,
- ✓ Yabancı para pozisyonunun sınırları çizilmiştir,
- ✓ Bankaların kuruluş, faaliyet, birleşme ve devirlerine ilişkin değişiklikler yapılmıştır,
- ✓ Bankaların konsolide bazda mali tablolar düzenlemesine karar verilmiş,
- ✓ Uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması güçlendirilmiş,
- ✓ TMSF yetkileri yeniden düzenlenmiş ve
- ✓ Mevduat sigortası 50 milyar ile sınırlandırılmıştır. (Erdoğan, 2006: 67)

Bu programla özel bankaların sermayelerinin güçlendirilmesi, yabancı para açık pozisyonlarının azaltılması, sorunlu kredilerin gözden geçirilmesi, iç kontrol ve risk sistemlerinin gözden geçirilmesi amaçlanmıştır.(www.bddk.org.tr)

2.4.DEVLETTE ŞEFFALIK VE FİNANSMANI ARTIRMAYA YÖNELİK DÜZENLEMELER

Devlet şeffaflığı ve finansmanı arttırmaya yönelik yapılan düzenlemeler, görev zararları, borçlanma yasası, kamu ihale yasası, bütçe ve bütçe dışı fonların kapatılması olmak üzere beş ana grupta gerçekleşmiştir.

Kamu iktisadi teşebbüslerin faaliyetlerini düzenlemeye yönelik atılan adımlar ile kamu zararına neden olan kuruluşlar denetim altına alınmıştır. Borçlanma yasası ile kamu kesimine ait borçlanma esasları tek bir çatı altında toplanmış ve kanun ile borçlanma kurallarının daha açık bir şekilde olması hedeflenmiş, borçlanma limitleri belirlenerek borç yönetiminin sınırları daha açık bir hale getirilmiştir.

Kamulaştırma Yasası, kamu yararının gerekli gördüğü hallerde gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların devlet ve kamu tüzel kişilerince kamulaştırılmasında yapılacak işlemleri, kamulaştırma bedelinin hesaplanmasının, taşınmaz malın ve irtifak hakkının idare adına tescilini, kullanılmayan taşınmaz malı geri alınmasını, idareler arasında taşınmaz malların devir işlemlerini karşılıklı hak ve yükümlülükler ile bunlara dayalı uyuşmazlıkların çözüm usul ve yöntemlerini düzenler. (<http://www.mevzuat.gov.tr>)

Kamu hukukuna tabi olan veya kamunun denetimi altında olan kuruluşların yapacakları ihalelerde uygulanacak esas ve usuller de Kamu İhale Yasası ile belirlenmiştir. Kamu ihale kanununun değiştirilmesi ile rekabetçi ve etkin bir ihale sisteminin oluşturulması ve uluslararası standartlara uyum sağlanması amaçlanmıştır(Özcan, 2009: 77).

2.5. REEL EKONOMİYE YÖNELİK YAPILAN DÜZENLEMELER

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı bir bütün olarak düşünüldüğünde nihai hedef olarak 25 yıllık bir perspektifte güçlü ve saygın bir devlet olabilmek için üretken ve güçlü bir özel sektörün varlığı yanında sağlıklı bir piyasa ekonomisi için de sosyal destek ve yasal denetlemeleri yapan devletin varlığı kaçınılmazlığı dikkate alınmıştır. Güçlü ekonomiyi güven içinde çalışan özel sektör, etkin devlet, toplumsal uzlaşa ve dayanışmanın bir arada meydana getirmesi öngörülmüştür.(www.tcmb.gov.tr)

Reel ekonomiye yönelik kapsamlar içinde ihracatın arttırılmasına yönelik ilave

tedbirler alınacaktır. Bu kapsamda;

- ✓ Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanan destekle Eximbank'ın kredi imkânları güçlendirilecek,
- ✓ İhracatta KDV ödemeleri hızlandırılacak,
- ✓ Desteklerle ilgili bürokratik işlemler asgari seviyeye indirgenerek hızlandırılacak,
- ✓ Esnaf, Kobi, tarım kesiminin krizden minimum düzeyde etkilenmelerini sağlamak amacıyla, Ziraat ve Halk Bankası'ndan kullanmış oldukları kredilerin faizlerin maliyetlerine yansıtılmasını sınırlamak için bütçeye ilave ödenek konacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek ve ülkeye girişini hızlandırmak için, Anayasa'da yapılan değişiklikle getirilen Uluslararası Tahkim için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra doğrudan yatırımın hızlı şekilde gelmesini engelleyen idari ve bürokratik yasaların aşılması için bir eylem planı çalışmalarının başladığı duyurulmuştur.(www.tcmb.gov.tr)

2.6. PROGRAM ÇERÇEVESİNDE IMF'İN TÜRKİYE'DEN ÇIKARMASINI İSTEDİĞİ YASALAR

Uluslararası mali ve parasal bir kurum olan IMF, SDR gibi likit değer ürettiği için uluslararası likiditenin başlıca oluşturucusu sayılmaktadır. Öncelikli olarak kuruluş amacı merkez bankası olmayan IMF, SDR oluşturabilme gücü sonrasında 1969'dan günümüze kadar uluslararası bir merkez bankası olmaya yönelmiştir.

Teorik olarak Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisine dayanan Kuruluş, uluslararası ticareti geliştirmek ve dış ticareti serbestleştirebilmek için uyguladığı politikalar ile dünya refah seviyesini arttırmayı amaçladığı öngörülmektedir. IMF'ye 1947 yılında üye olan Türkiye toplamda 19 tane Stand-by anlaşması yapmıştır.Şubat 2001 krizinden sonra IMF ile birlikte düzenlenen yeni ekonomik istikrar programı sonucunda 15 günde 15 yasa başlığı altında bazı düzenlemeler yapılmıştır.

2.6.1. Şeker Kanunu

Şekerin sanayinin ülke ekonomisi açısından katma değer yaratan bir ürün olduğu düşünüldüğünde tüketim ihtiyacımızın dışında büyük bir istihdam kapısı olarak

değerlendirilmektedir. IMF'nin şeker kanunun çıkarılmasını istediği dönemde ülkemizde 450.000 çiftçi şeker pancarı üretimi yaparak geçimini sağlamaktaydı. Bir dekarlık şeker pancarı üretimi, tarımda 80 saat sanayide 13 saat olmak üzere 93 saat istihdam oluşturulmaktadır. Diğer taraftan şeker pancarı et ve süt gibi temel gıda ürünlerinin üretilmesinde, hayvancılık sektörü için şeker pancarından üretilen melasönemliyem konumdadır. Ayrıca, şeker ispiroto üretimiyle alkol üretimine hammadde durumunda olup, üretilen etil alkolde kimya sanayisinde de önemli bir role sahiptir. (www.turkseker.gov.tr)

GEGP ile bazı alanlarda yapısal düzenlemeler gerçekleşmiştir. 2003 yılında 4634 sayılı Kanun değişikliği ile Şeker Kanununda da bazı düzenlemeler yapılması uygun görülmüştür. Böylece şeker pancarının taban fiyatı kaldırılarak, fiyatın fabrikalar tarafından belirlenebilmesi için oluşturulan Şeker Kurumu ile şeker piyasası da düzenlenerek, denetlenebilir bir hale getirilecektir.

Türkiye'deki 27 şeker fabrikasının özelleştirilmesi için zemin oluşturulacak ve Şeker Kurulu kurulacaktır. 2001 yılında hedeflenen enflasyon oranına göre şeker pancarının fiyatı belirlendikten sonra 2002-2003 üretim döneminden itibaren devlet fiyat açıklamayacaktır. (www.tcmb.gov.tr)

Şeker yasasına göre, çiftçinin ihtiyaç fazlası şeker üretimine son verilerek devletin zarara uğraması engellenecek, üretici ekim öncesinde fiyatı bilerek ekim kararını verecek, Türk insanın daha ucuza şeker tüketecek ve tüm çiftçilere doğrudan gelir desteği verilerek gelir kaybı giderilecektir. (www.mevzuat.gov.tr)

4634 sayılı şeker yasası sonrası ülkemizde üretilen şeker ile işlenen pancar miktarları, pancar eken çiftçi sayısı ile ekili alan bilgileri ve ülkenin şeker ihracat ithalat verileri aşağıdaki Tablo 7'de detaylı olarak yer almaktadır.

Tablo 7:4634 Sayılı Şeker Yasası Sonrası Ülkemizde Üretilen Şeker ve İşlenen Pancar Miktarı ile Pancar Eken Çiftçi Sayısı ve Ekili Alan Bilgileri ayrıca Şeker İhracat ve İthalat Verileri

YIL	İşlenen Pancar (Ton)	Üretilen Şeker Ton	Pancar eken Çiftçi sayısı	Ekim yapılan alan dekar	İthalat (Bin TON)	İhracat (BİN TON)
2001	12.017	1.652	479.243	356.517		
2002	15.824	2.157	492.232	16.523		
2003	12.394	1.762	459.571	12.758		
2004	13.302	1.940	390.635	320.677		
2005	14.676	2.070	347.814	335.556		
2006	13.742	1.845	311.799	323.714		
2007	12.122	1.708	246.797	298.874		
2008	15.182	2.152	209.115	320.731	4,3	5,4
2009	16.982	2.531	187.937	323.970	4,4	5,1
2010	17.261	2.262	196.901	328.651	4,2	77,3
2011	15.642	2.270	171.752	293.841	4,7	74,2
2012	14.516	2.129	140.682	287.461	5,5	33,5
2013	16.036	2.390	126.307	290.910	9	63,8
2014	16.189	2.058	124.354	287.461	4,6	15,9
2015	15.419	1.976	103.400	273.991		
2016	18.716	2.559	105.460	321.953		

*Kaynak: (www.zmo.org.tr)

Tablo 7’de gözlemleyebildiğimiz en önemli gelişme, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası IMF istekleri doğrultusunda çıkarılan Şeker Kanunu sonucu pancar ekimi yapan çiftçi sayısında önemli azalmaya neden olmasındır. 2001 yılında pancar ekimi yapan çiftçi sayısı 479 bin kişi seviyelerinde iken, 2016 yılına gelindiğinde bu rakam 105 bin kişi seviyelerine düşmüştür. İthalat ihracat rakamlarıyla AB’nin getirdiği kota uygulaması nedeniyle çok gelişme yaşanmazken ekim yapılan alanda 2001 yılına göre azalma gözlemlenmiştir. Ülke nüfusun artmasına ve de 2009 yılı hariç sürekli olarak ülke ekonomisinin büyümesine rağmen, işlenen pancar ve üretilen şeker miktarının sınırlı kaldığı söylenebilir. Çarpan etkisi düşünüldüğünde pancar üretimi yapan çiftçi sayısının azalması dolaylı olarak hayvancılık sektörü ve etil alkol üretimini etkilemiştir. 2016 yılı sonunda kırmızı et üretimimizin tüketimimize yetmediği görüldüğünde yem maliyetlerinde önemli girdi olan pancar melasının azalması da diğer bir etken olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan şeker pancarı üretimi yapan çiftçi sayısının azalması, kırsal alandan göç unsurunu teşvik ederek kota nedeniyle üretim

yapamayan çiftçiyi iş bulma umuduyla şehre ittiği düşünülmektedir. Bu konu hem sosyolojik hem ekonomik açıdan farklı bir çalışmanın unsuru olarak değerlendirilebilir.(www.zmo.org.tr)

2018 yılında gerçekleşen şeker fabrikaları özelleştirmeleri ve bunlara verilen beş yıllık üretim garantisi şartı, beş yıl sonra ülkede şeker pancarı üretiminin çok büyük sıkıntılar yaşayabileceği endişesini doğurmaktadır. Hâlihazırda 16 yıldır devam eden özelleştirmeler ve kotalar sonucu şeker pancarı üreten çiftçi sayısında önemli azalış meydana gelmiştir. Ziraat Mühendisler Odası'nın 2018 Şeker Pancar Üretim Raporuna bu özelleştirmelerde şeker kamışından şeker üreten firmaların baskıları gündeme gelmektedir. Tropik bölgelerde yetişen şeker kamışından pancar şekerine göre 2-4 kat arası şeker elde edilmektedir. Fakat bu ürünün üretimi ülkemiz ikliminde uygun değildir. Ayrıca A.B.D, Almanya ve Fransa gibi gelişmiş uluslar kendi ülkelerinin gıda güvenliğini sağlamak amacıyla şeker pancarı üretimine devam etmektedirler. Kamuya ait olan şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin ekonomik açının yanında sosyal açıdan da değerlendirmek faydalı olacaktır. (www.zmo.org.tr)

2.6.2 Tütün Kanunu

Türkiye'nin tarımsal ihracatın içinde en yüksek katma değere sahip olan tütün, stratejik bir bitki konumdadır. Dış piyasada Türk tütünü olarak bilinen şark tipi tütün 400 yıldır ülkemiz topraklarında yetiştirilmektedir. Kuru üzüm, pamuk, incir ve zeytin gibi geleneksel tarım ürünleri arasında en yüksek ihracat ve istihdam kapasitesine sahiptir. 09.12.2002 tarihinde tütün üretimi ve ticaretine yönelik kurallar 4733 sayılı Kanun ile belirlenmiştir (Özkul ve Sarı, 2008 : 1).

4733 sayılı kanun ile tütünün sözleşme ile üretilip satılacağı, yazılı sözleşme dışında açık arttırma yöntemiyle alınıp satılacağı, 2002 yılı ürünleri dahil bunda sonraki yıllarda destekleme ödemesi yapılmayacağı kararlaştırılmıştır. Bu kanunun 6. Maddesinde tütün ürünlerinin sözleşmeyle alınıp satılması tütün sektöründe faaliyet gösteren çiftçiler için sıkıntılar oluşturmuştur. (www.mevzuat.gov.tr) Devletin tütün sektöründe arz fazlası olduğu ve kamuya zarar uğrattığı gerekçesiyle Tekel'in özelleştirmesi 4733 sayılı kanun ile sağlanmıştır.

Tekel'in yeniden yapılandırılması gerçekleştirilip, Tütün ve Alkollü İçkiler Piyasasında yeni düzenlenmeler yapılması hedeflenmiştir.2002 üretim döneminden

itibaren devlet nam ve hesabına alım yapılmayacaktır. Tekel'in üretim ve pazarlama birimlerinin özelleştirmesinin altyapısı hazırlanmış olacaktır. Fazla üretilen tütünün çürümesi ve yakılması uygulamasına son verilecektir. Sözleşme ve açık artırma sistemiyle üreticinin önündeki belirsizlikler kalkacaktır. (www.tcmb.gov.tr)

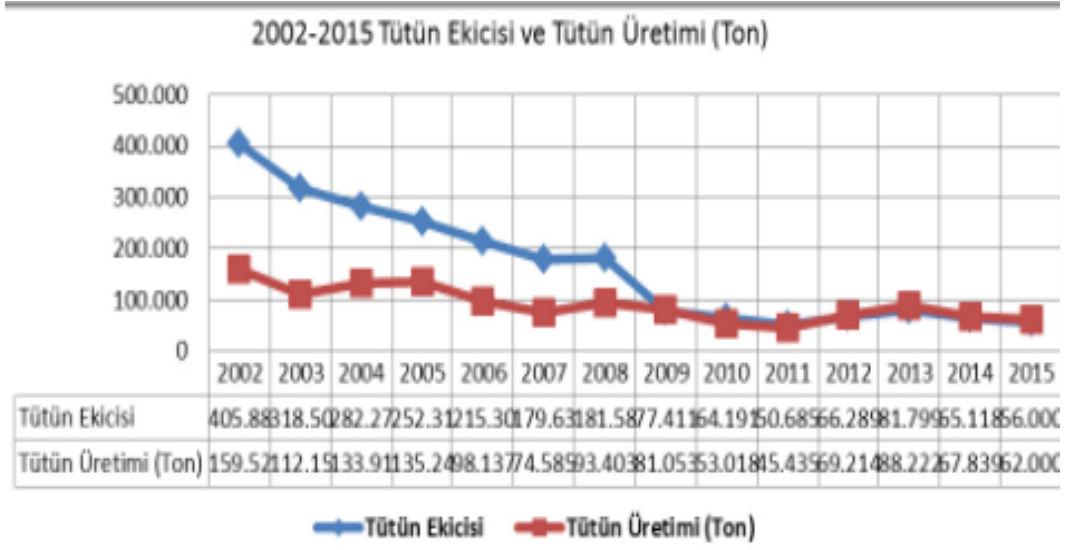
2002 üretim döneminden itibaren devlet adına ve hesabına alım yapılmayacaktır. Tekel'in üretim ve pazarlama bölümlerinin özelleştirilmesine ilişkin olarak alt yapı oluşturulacak olup, fazla üretilen tütünün çürümesine ve yakılmasına son verilecektir. Ancak GEGP ile 15 günden 15 yasa başlığı altında gerçekleşen düzenlemeler neticesinde Tütün Kanunu tütün ve tütün mamullerinin dış alımının serbestleşmesinin yerli üreticiyi kayba uğratacağı ve iç piyasanın da yabancı tütün tekellerine bırakılacağı gerekçesi ile veto edilmiştir.

Fakat 09/01/2002 tarihinde tütün yasasına ilişkin düzenleme tüm itirazlara rağmen resmi gazetede yayımlanarak 4733 sayılı kanun olarak yürürlüğe sokulmuştur. İlgili yasada;

- ✓ Tütün ürünlerinin destekleme alımına son verilmiştir,
- ✓ Sözleşmeli üretim modeli getirilmiştir,
- ✓ Tütün ve Alkol Piyasası Kurumu (TAPDK) kurulmuştur.
- ✓ TEKEL'in özelleştirilmesinin önü açılmıştır.

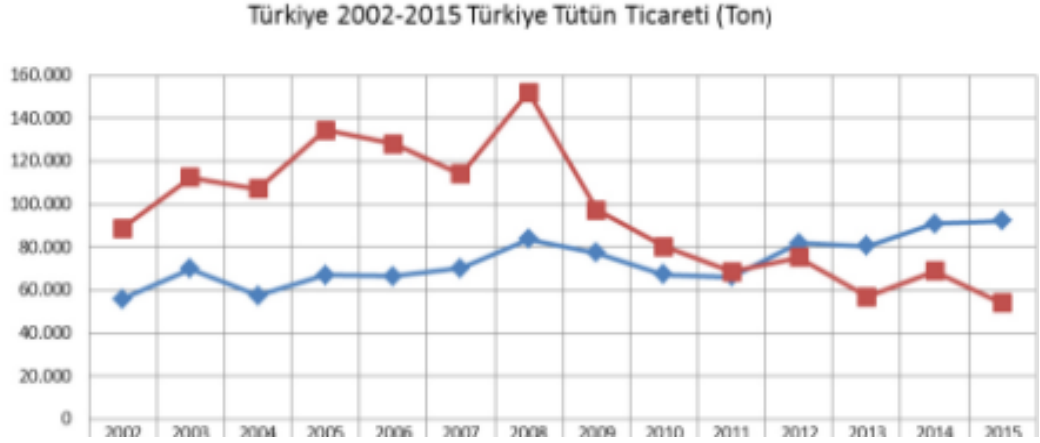
4733 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 2002 tarihinden ülke tütüncülüğü tasfiye sürecine girdiği ifade edilmektedir. Şöyle ki yasa çıktığı anda tütün üretimi yapan çiftçi sayısı 405.882 kişi iken, 2015 yılında bu sayı %86,2 azalarak 56.000'e düşmüştür. Aynı dönemde tütün üretimi ise 2002 ürün yılında 159.521 ton iken, 2015 ürün yılında %61.1 azalarak 62.000 ton civarına gerilemiştir. (www.zmo.org.tr)

Grafik 1: Tütün Ekicisi Sayısı ve Tütün Üretimi

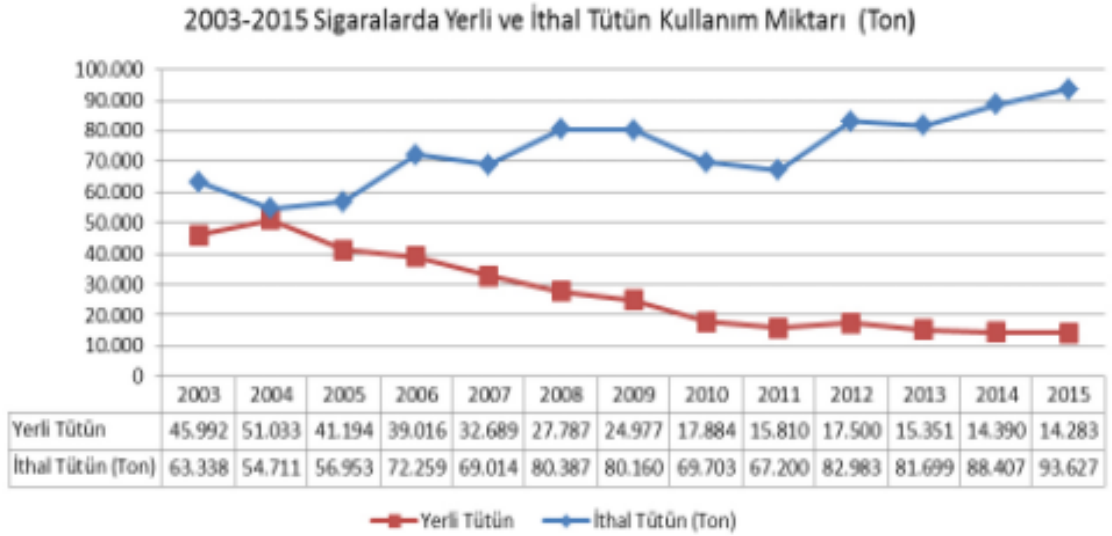
Aynı dönemde tütün ticareti ile ilgili veriler değerlendirildiğinde 2015 yılında 53.857 ton tütün ihraç edilmiştir. Buna karşılık 2002 yılında 55.800 ton olan tütün ithalatı, 92.266 tona yükselmiştir. İthalat edilen bu tütüne karşılık 528,4 milyon Dolar ödenmiştir. 2002 yılı ile kıyaslandığında tütün ithalatındaki durum 2015 yılına gelindiğinde %60 artmıştır. Yıllarca önemli ihraç kalemlerimizden olan tütün 2012 yılında bu üstünlüğünü kaybederek net ithalatçı konumuna gelmemize neden olmuştur.(www.tutuneksper.org.tr)

Grafik 2:Türkiye 2002-2015 Türkiye Tütün Ticareti (Ton)

Tütün İthalatı (Ton)	55800	69900	57300	67120	66550	70096	83657	77266	67241	66308	81858	80464	90767	92266
Tütün İhracatı (Ton)	88850	112430	106988	134533	127976	113943	152033	97184	80311	68685	75320	56889	68773	53857

Grafik 3: Yıllar İtibari İle Sigarlarda Yerli ve İthal Tütün Kullanımı

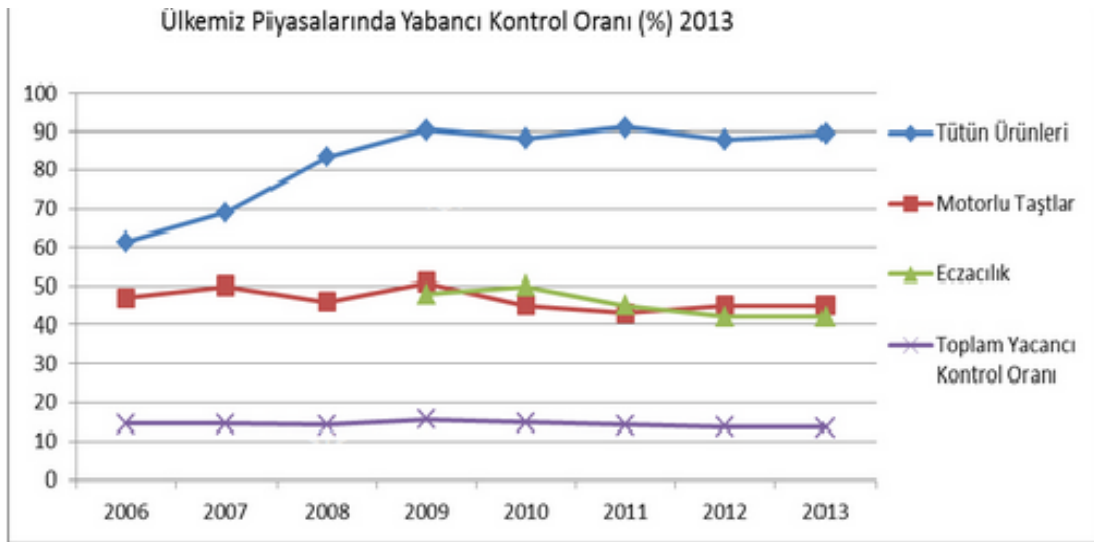

Tekel'in sigara fabrikalarını 2008 yılında özelleştirmesi ve Tütün fonun kademeli olarak azaltılması sonucunda Türkiye sigara pazarının tamamına yakına sahip durumda bulunan uluslararası sigara şirketleri, sigara yapımında kullanılan ithal ürün çeşitlerini arttırmışlardır. Kullanılan girdilerin ucuz olması nedeniyle karlılıklarını

arttırmışlardır. Ülke tütüncülüğü bu duruma, tütün üretim alanlarının daralmasına bağlı olarak azalan çiftçi sayısı şehre göç ederek bu duruma tepki vermiştir. Özellikle 2009 yılında şehre göç unsurunu arttıran önemli etken tütün sektöründe yaşanan gelişmelere bağlanmıştır.

Ülkemizde yerli tütünden üretilen sigara üretimi 2003 yılında %42.07 iken, bu oran TEKEL'in sigara biriminin 2008 yılında özelleştirilmesinden sonra hızla azalarak 2015 yılı sonunda %13,24'e düşmüştür. 2010 yılından sonra net ithalatçı konumuna geldiğimiz tütün sektöründe, ithal edilen tütünün kalitesi de düşüktür. Sağlanan avantajlarla ithal edilen düşük vasıflı tütünle imal edilen sigaralar komşu ülkelere ihraç edilmekte sonrasında ülkemize kaçak yollarla sigara olarak geri dönmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2013 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye'de tütün ürünleri imalatının %89,3 yabancıların kontrolünde olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle tütün sanayi, yabancı kontrolünün en üst seviyede gerçekleştiği imalat sektörü konumuna geldiği görülmektedir. (www.tutuneksper.org.tr)

Grafik 4: Ülke Piyasasında Yabancı Kontrol Oranı

Sonuç olarak 2002-2016 yılları incelendiği ve 2002 yılı öncesi dönemin karşılaştırılmasının yapıldığı bu bölümde ülkemizin tütün piyasasında sıkıntılı bir sürecin yaşanmakta olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle tütün piyasasında karar alıcı durumda olan hükümetin sürdürülebilir tütün sektörü için stratejik kararlar alma gereksinimi doğmaktadır. Ülke tütüncülüğünde yaşanan sıkıntının aşılabilmesi için, Dünyada birçok örneği olan 4733 sayılı kanun ile de ifade edilen fakat hayata

geçirilemeyen açık arttırma merkezlerinin faaliyete geçmesi önem arz etmektedir. Açık arttırma merkezleri, tütün ürünlerinin fiyatını belirlenmesi alıcısı çıkmayan ürünlerin değerlendirilmesi ve de gerektiğinden piyasayı regüle edebileceği düşünüldüğünde ilgili yasanın önemi daha da artmaktadır.

4733 sayılı kanunun 6. Maddesinin esnetilmesi ve yerli sanayicinin yerli tütünden sigara üretimi yapmasının önü açılması gerekliliği oluşmuştur. Ülke tütüncülüğünün geri plana düşmesinin temel nedenin 6.Madde olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin sigara tüketiminde 100 milyar adet ile dünyada 7. sırada olduğu dikkate alındığında, tütün mamulü üreten firmalara pazar payları oranlarına göre yerli tütün alma zorunluluğu getirilebileceği dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu zorunluluğun Türk üreticisinin üretimi ve satışını garanti altına alarak, yurtdışı kaynaklı sipariş dalgalanmalarını ve de üretici aleyhine gelişecek fiyat dalgalanmalarının önüne geçeceği tahmin edilmektedir.

2.6.3 Türk Telekom'un Özelleştirilmesi

Kuruluşu yaklaşık 178 yıl önceye giden Türk Telekom Türkiye'nin ilk entegre telekomünikasyon operatörüdür. 1995 yılında PTT'deki telekomünikasyon ve posta hizmetlerinin ayrılması ile Türk Telekom A.Ş kurulmuştur. Türk Telekom özelleştirilen döneme kadar Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak hizmet vermiştir. GEGP varılan anlaşmaya göre özelleştirilmesine karar verilmiştir.(www.turktelekom.com.tr)

Türk Telekom'un özelleştirilerek, profesyonel bir grup tarafından yönetilmesi hedeflenen kanun ile özelleştirmeyi hızlandırmak adına bazı kararlar alınmıştır. Bunlar, Altın Hisse dışındaki hisselerin, stratejik ortağa blok satış, halka arz ve çalışanlararasatış yollarıyla özelleştirilmesine, böylece kamu yararı ve ulusal güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır.Sabit telefon hizmetlerinde kamu tekelinin,özelleştirme sonrası kaldırılması, Telekomünikasyon Kurumuna lisans verme yetkisine sahip olması, sektörün yönetiminde etkinliği arttırarak, bu ilkeler doğrultusunda özelleştirmenin hızlandırılması ve yabancıya blok satış oranının %50'nin altında olmasını sağlayan yasal süreç başlatılmış olacaktır.

Böylece sektörlerin teknolojik yarıştaki yerlerini daha hızlı belirleyecek ve Telekomünikasyon altyapısının hızlı şekilde gelişmesi sağlanacaktır. Sektörün önündeki engeller kaldırılarak yerli ve yabancı yatırımcıların katılımı sağlanacaktır.

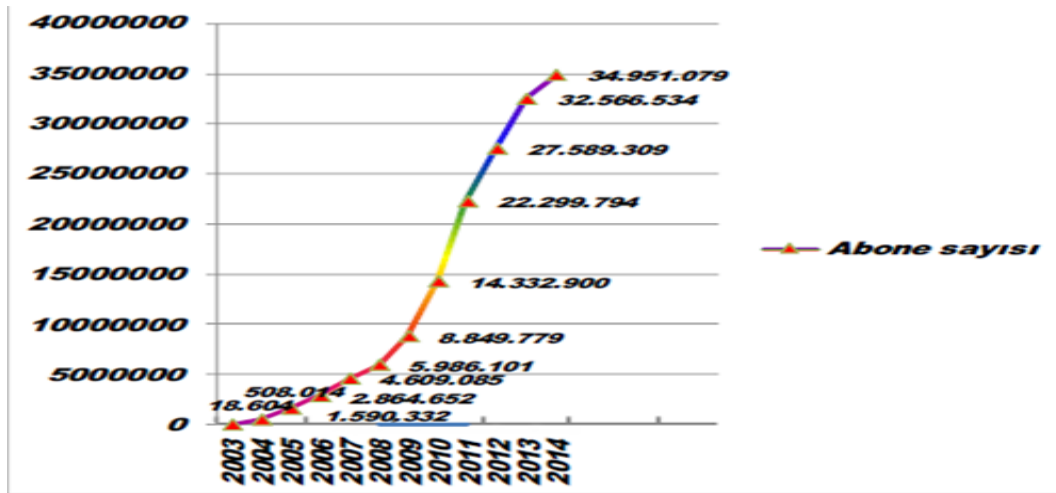
(www.tcmb.gov.tr)

2004 yılında başlayan ihale ile Türk Telekom'un özelleşme süreci resmîyet kazanmıştır. İhale sonucunda Türk Telekom'un blok satışı için %55'e tekabül eden altın hisse için teklif veren kuruluşlardan Oger Telekom'a 6.550.000.000 Dolara satılmıştır.

Özelleştirme sonucunda 657 sayılı kanunun 399 numaralı kararnameyle istihdam edilen personel sayısı 70.000 den 57.000 seviyelerine indirilmiştir.Çalışan sayısı azaltılırken, fazla görülen personelin diğer kamu kurumlarına aktarılmasından dolayı kamunun yükünden herhangi bir değişme olmamış hatta bir anlamda daha da artmıştır. Bu durumla beraber oluşan belirsizlikler, yöneticilerin çalışan personelin iş akitleri konusundaki tutarsız açıklamaları sosyal yönden tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca 1994 yılında yabancı kuruluşlar tarafından 20 milyar Dolar seviyelerinde ifade edilen değerinin 2004 yılında %55'nin 6 milyar Dolar seviyelerinde satışı kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Kamuoyunun endişe ile takip ettiği diğer sorun, Türk Telekom'un yapısı itibari ile her türlü iletişim altyapısını sağlamakta olduğu için ülke güvenliği açısından yaşanabildiğidir. Bu nedenle özelleştirme sonucu yabancı yöneticilerin hakim olduğu Türk Telekom'da kişi ve kamu güvenliğinin nasıl sağlanacağı endişe ile takip edilmiştir.

Özelleştirme sonucunda, 2003 yılında 20.000 seviyelerinde olan internet abone sayısı, 2014 yılına gelindiğinde 34 milyonu aşmıştır.

Grafik 5: 2003-2014 Yılları Arası İnternet Kullananların Gelişimi

Ayrıca Özelleştirme sonucu yapılan yatırımlar ile satış gelirlerinde ve kar oranlarında artma eğilimi gözlenmektedir.

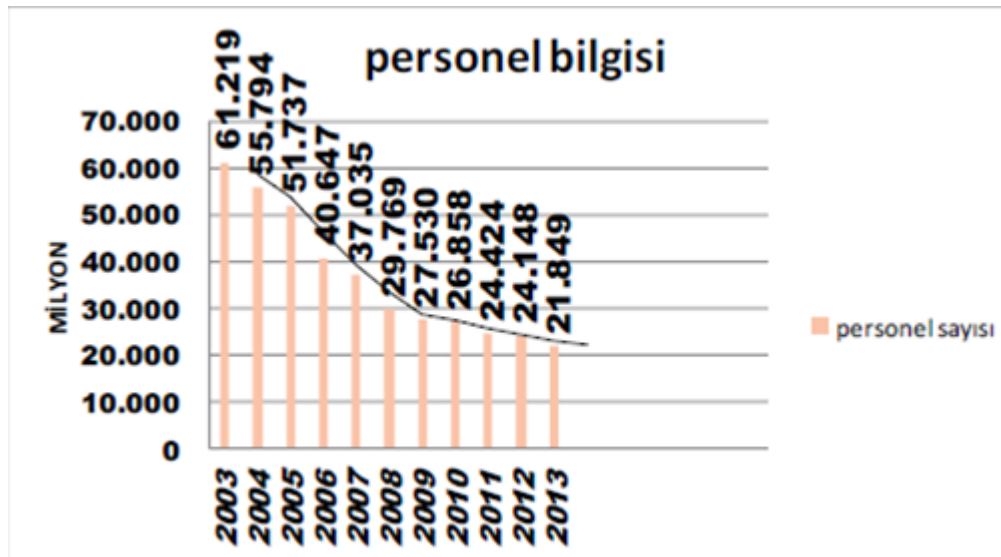
Tablo 8: Türk Telekom ve Mobil İşletmecilerin Yıllık Net Satış ile Türk Telekom'un Yıllık Net Kar Değerleri

YILLAR	Gelirleri	
	NET (SATIŞ,TL)	NET (SATIŞ,TL)
2004	6.581.230.00	6.581.230.00
2005	7.410.569.000	7.410.569.000
2006	7.103.207.243	7.103.207.243
2007	7.524.286.818	7.524.286.818
2008	7.734.891.747	7.734.891.747
2009	7.700.260.858	7.700.260.858
2010	7.340.362.030	7.340.362.030
2011	7.374.599.666	7.374.599.666
2012	7.253.226.575	7.253.226.575
2013	7.237.240.887	7.237.240.887

*Kaynak:www.turktelekom.gov.tr

İstihdam açısından bakıldığında ise 2003 yılında 71. 000 seviyelerinde olan personel sayısı, son yıllarda 21.000 kişi seviyelerine inmiştir. İstihdam edilen personel sayısının azalması sosyal yönden olumsuz etki oluşturduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir.

Grafik 6: 2003-2013 Yılları Arası Türk Telekom Çalışanları

Türk Telekom'un satış değerinin, 2005 yılındaki kura gören hesaplandığında düşük olduğu bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki 2005 yılı karı 7 milyar TL seviyelerinde iken, %55 hissenin o zaman ki değeri 10 milyar seviyelerinde kalmıştır. Ayrıca Türk Telekom'u alan grup hakkında dünya kamuoyunda olumsuz izlenim olduğu bilinmektedir.Öte yandan Türk Telekom'u satın alan grubun Türk bankalarından kullanmış olduğu kredileri de ödemediği 2016 yılı gelindiğinde basına yansımaktadır. Tüm bu gelişmelerin yanında personel alımında liyakat ve eğitime bakılmaksızın atamalar yapıldığı bu durumda ülkenin önemli kuruluşunun verimliliğini azalttığı görüşü personelle yapılan anket görüşmelerinde gündeme gelmektedir (Cebe, 2015: 72).

2.6.4. Doğalgaz Kanunu

BOTAŞ 27 Ağustos 1973 tarihinde Irak ile yapılan anlaşma gereği ithal edilecek ham petrolün İskenderun limanına taşınmasını sağlamak amacıyla 15 Ağustos 1974 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı tarafından kurulmuştur. Kuruluş aşamasında boru hatları ve petrol nakliyesi görevini üstlenen BOTAŞ, ülkenin enerji ihtiyacının ve çeşitlerinin artması nedeniyle doğalgaz taşınması ve ticareti fonksiyonlarını üstlenerek ticari hüviyete bürünmüştür. BOTAŞ üstlendiği ve üstleneceği görevler düşünerek 1995 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı statüsünden çıkarılarak, Kamu İktisadi Teşebbüs olarak yapılandırılmıştır.(www.resmigazete.gov.tr)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında mevcut doğalgaz kanununun değiştirilmesi tasarlanmıştır. Doğalgazı kaliteli, ucuz, sürekli rekabete dayanır şekilde tüketicilere sunmak amaçlanmıştır. Doğalgazın serbestleştirilmesi kanunun ana hatlarını oluşturmuştur. Yeni çıkarılan kanun ile BOTAŞ'ın tekelinde bulunan doğalgaz ithalatı, dağıtımı ve iletimi konusundaki yetkileri kaldırılarak tüm aşamalarda özel sektörün katılımının sağlanması hedeflenmiştir. Bu şekilde oluşturulması planlanan piyasa şeffaf ve mali açıdan güçlü denetlenebilir aşamaya gelmesi amaçlanmıştır. Bu düzenlemeyle doğalgaz piyasası, elektrik piyasası için oluşturulan kurul ile birleştirilerek bağımsız bir kurul ile düzenlenecektir. (www.tcmb.gov.tr 25.10.2017)

Bu gelişmelerin sonucunda 2 Mayıs 2001 tarihinde 4646 sayılı Kanun ile BOTAŞ'a verilen doğalgaz ithalatı, dağıtımı, satışı ve fiyatlandırılmasındaki tekel

konumu sonlandırılmıştır. Yasaya göre BOTAŞ, temel görevleri olan doğalgazın satışı, dağıtım ve iletim faaliyetlerini 2009 yılından sonra özel sektöre devretmiştir.

İlgili yasa sonucunda sanayide ve konutta hava kirliliği açısından temiz enerji olarak kabul edilen doğalgaz tüketimi 2002 yılında 17 milyon m3 seviyelerinde iken, 2016 yılı sonunda 37 milyon m3 seviyelerine ulaşmıştır. (biruni.tuik.gov.tr)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULANAN PROGRAM SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE OLUŞAN REEL ETKİLER

GEGP yapısı itibari ile Ortodoks ekonomi politikalarını içeren bir program olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca istikrar programlarının 12-36 aylık dönemi kapsadığı iktisat literatüründe kabul edilse de Türkiye ekonomisinde bu programın uzun dönem devam ettiği kamuoyunda yaygın bir görüştür. Çalışmanın bu kısmında GEGP sonrası ülke ekonomisinin makroekonomik verileri ele alınarak yorumlanmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda GSYH' ye katkı sunan başlıca sektörler, GEGP uygulandığı dönem ve sonrası olarak değerlendirilecektir.

3.1. 2002-2016 YILLARINDA EKONOMİK BÜYÜME VE ENFLASYON

Türkiye ekonomisinde, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı yürürlüğe girdiği yılda yıllık bazda tüketici enflasyon oranı 2001 yılında %88.56'dır. Aynı dönemde üretici enflasyon oranı %68.53'dür. 2001 yılı büyüme oranı -9,5 gerçekleşerek GSYH ise %10 yakın seviyelerde azalmıştır. 2001 krizi ve sonrasında göreve gelen hükümetlerin temel önceliği sürdürülebilir büyüme ve enflasyonu tek haneye indirmek olarak ifade edilmiştir. Tablo:9 değerlendirildiğinde Merkez Bankası'nın enflasyon hedeflemeleri ve gerçekleşen enflasyon oranları yıllar itibari ile gözlemlenmektedir.

Tablo 9 inceliğinde en dikkat çekici hususun Merkez Bankası'nın hedeflediği enflasyon oranına 15 yıl boyunca ulaşamaması olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Gerçekleşen enflasyon oranının 2002 yılından 2008 yılına kadar çok fazla dalgalanma göstermediği görülmektedir. 2008 yılında tüm dünyada etkili olan küresel krizin etkisi ile enflasyon çift hanelere yükselmiştir. Küresel krizin ülkemiz üzerindeki etkilerinin atlatılmaya başladığı 2009-2010 yıllarında tekrardan tek haneye düştüğü görülmektedir. 2010 yılı Eylül ayında gerçekleşen referandum ve 2011 yılı genel seçimlerini de dikkate alınarak yürütülen para ve maliye politikaları sonucunda enflasyonun 2011 yılında yeniden çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2011 yılı sonrasında %6 ile %9 arasında dalgalanan enflasyon oranı 2016 yılı sonunda %8,5 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında genişlemeci para ve maliye politikalarının etkisiyle %7,4 oranında büyüme oranı sağlanmış olsa da enflasyon %11,92 ile tek haneli rakamlara indirilememiştir. 2018

yılında ise enflasyon %20,30 olarak gerçekleşirken, büyüme oranı %2,6 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 9:Yıllar İtibari İle Enflasyon Hedefi Ve Gerçekleşme Oranı

Yıllar	Hedef	Gerçekleşme
2002	35	29,7
2003	20	18,4
2004	12	9,3
2005	8	7,7
2006	5	9,7
2007	4	8,4
2008	4	10,1
2009	7,5	6,5
2010	6,5	6,4
2011	5,5	10,4
2012	5	6,2
2013	5	7,4
2014	5	8,2
2015	5	8,8
2016	5	8,5

Kaynak* www.tcmb.gov.tr

3.1.1. 2000-2015 Yılları Arası Büyüme Rakamları

2001 yılında yaşanan krizle daralmaya giden ekonomi, alınan tedbirler ve uygulanan politikalarla 2002 yılında toparlanma sürecine girmiştir. Tablo:11’de görüleceği üzere küresel krizin etkilerinin hissedilmeye başladığı 2008 yılına kadar GSYH önemli ölçüde büyümüştür. Küresel kriz sonucu %4,8 küçülen ekonomi 2010-2011 yılları arası uygulanan para ve maliye politikalarıyla beraber önemli büyüme kaydetmiştir. 2010 sonrası sürekli bir büyüme gözlenirse de kurdaki artış ve diğer faktörler etkisiyle kişi başı gelirden 10.000 Dolar seviyeleri aşamamıştır. Ekonomik büyüme performansı değerlendirildiğinde 14 yıllık perspektifte başarılı olduğu söylenebilmektedir. Fakat son 5 yıldır iktisat literatüründe orta gelir tuzağı olarak kabul edilen kişi başı gelirden 10.000-15.000Dolar seviyeleri aşamamıştır (www.tuik.gov.tr).

Ancak gerçekleşen büyümedeki ithalatın ve alınan dış borcun etkisi göz ardı edilemez. Ülkenin gerek ithalata bağımlılığının artması gerekse dış borç yükünün

ağırlaşması bu büyümenin sürdürülebilirliği yönünden ciddi engeller barındırdığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır. İlgili dönemde gerçekleşen büyüme sürecinde, toplum kazanmadığı parayla üretmediği malları tüketmek suretiyle refah artışını devam ettirmiştir.

Tablo 10:Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Cari Fiyatlarla

Yıllar	Yıl ortası Nüfus (Bin)	TL	%	\$	%
2000	64.269	2.656	57,0	4.229	5,6
2001	65.166	3.766	41,8	3.084	-27,1
2002	66.003	5,445	44,6	3.581	16,1
2003	66.795	7,007	44,6	4.698	31,2
2004	67.599	8,536	21,8	5.961	26,9
2005	68.435	9,844	15,3	7.304	22,5
2006	69.295	11,389	15,7	7.906	8,2
2007	70.158	12,550	10,2	9.656	22,1
2008	71.052	14,001	116	10.931	13,2
2009	72.039	13,870	-0,9	8.980	-17,8
2010	73.142	15,860	14,3	10.560	17,6
2011	74.224	18,788	18,5	11.205	6,1
2012	75.176	20,880	11,1	11.588	3,4
2013	76.055	23,766	13,8	12.480	7,7
2014	76.903	26,489	11,5	12.112	-2,9
2015	77.738	29,885	12,8	11.014	-9,1
2016	79.278	32,676	9,3	10.807	-1,9
2017	80.810	38,660	18,6	10,597	-1,3
2018	823882	45463	17,1	9,632	-9,0

Kaynak: *www.hazine.gov.tr

3.1.2 2002-2016 Yılları İşsizlik Verileri

Genç ve dinamik nüfusun çoğunlukta olduğu ülkemizde işsizlik yahut istihdam oluşturma olgusu her dönemde hükümetlerin önceliği olmuştur. İşsizlik her dönemde büyük sorun olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin sürekli olarak krizler yaşadığı 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi büyük şoklar ve krizler yaşamasına rağmen, çift haneli rakamları test etmemiştir. Aşağıdaki Tablo 11'de yer alan Türkiye ekonomisinin

2000’li yıllardaki işsizlik verilerinin değerlendirilmesi, makroekonomik değerlerin yorumlanmasında yardımcı olacağı muhakkaktır.

Tablo 11:Yıllar İtibari İle İşsizlik Oranları

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI
2002	%10,8
2003	11
2004	10,8
2005	10,4
2006	9,5
2007	9,9
2008	12,7
2009	12,6
2010	10,6
2011	9
2012	9,3
2013	9,6
2014	10,9
2015	10,8
2016	10,9

Kaynak: www.hazine.gov.tr 01.04.2018

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası işsizlik verileri değerlendirildiğinde Şubat 2001 krizi sonrası işsizlik oranları düşüş eğilimine girmiş, 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisi ile tekrardan çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2008 yılında yaşanan krizin etkileri işsizlik oranlarında ciddi yükselmeye neden olmuş, bu durumun etkisi 2011 yılında uygulanan para ve maliye politikaları ile tek haneye inmiştir. Fakat 2011 yılından sonra artış eğilimine giren işsizlik oranı 2016 yılı sonunda %10, olarak gerçekleşmiştir. Bu durum değerlendirildiğinde kırsal alanda azalan nüfusun şehre göç ettiği, şehirde ise istediği şekilde iş olanağı bulamadığı görülmektedir. Diğer taraftan dinamik genç nüfusun büyüme hızına uygun istihdam olanağı oluşturmada yetersiz kaldığı ifade edilebilir.(www.hazine.gov.tr)

3.1.2. 2002-2016 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası dönemin reel etkilerinin değerlendirilmesi bakımından Tablo 12’de yıllar itibari verilen ithalat, ihracat ve ihracatımızın ithalatı karşılama oranların değerlendirilmiştir. 1990 yılından 2001 yılına kadar dönem incelendiğinde dış ticaretin içinde ihracatın,1999 yılı haricinde sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Dış ticaretin içinde diğer unsur olan ithalatın ise, ülke ekonomisinin finansal krize girdiği yıllarda azaldığı daha sonrasına tekrardan arttığı görülmektedir.

Tablo 12: İhracat ve İthalatta Yıllar İtibari ile Değişim (Dolar)

Yıllar	İhracat		İthalat	
	Değer	Değişim(%)	Değer	Değişim(%)
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2
2017	157 914 000	10,2	234 156 000	10,2

Tablo 13: Yıllar İtibari İle Dış Ticaret Dengesi Dış Ticaret Hacmi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YILLAR	Dış ticaret Dengesi	Dış ticaret Hacmi	İhr. İth. Karş. Or.%)
1990	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	-7 453 552	34 640 476	64,6
1994	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	-54 041 499	225 110 850	61,3
2008	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013	- 99 858 613	403 463 887	60,3
2014	- 84 566 959	399 787 275	65,1
2015	- 63 395 487	351 073 230	69,4
2016	- 56 088 651	341 147 819	71,8

Kaynak:* www.hazine.gov.tr

Bu dönemlerde ülke parasının devalüasyon yoluyla değerinin düşürülmesi ithalat üzerinde sınırlayıcı etki yapmıştır. Ayrıca, yabancı sermaye girişlerinin artması sonucu ülke parasının değeri yükselmiştir. Yerli paranın artan değeri ithalatı devalüasyondan önceki dönemin yukarısına taşımıştır. Büyük finansal krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 krizi yıllarından ihracatın ithalatı karşılama oranı %78'lere yaklaşarak rekor seviyelere yükselmiştir. Ülkenin sermaye ihtiyacının yüksek olması nedeniyle uygulanan cazip faiz oranları yabancı sermayeyi ülkeye çekmiş bu durum

döviz kuru üzerinde baskılayıcı etki oluşturmuştur. Düşük kalan döviz kurları sebebiyle yabancı mal tüketimi artarak tekrardan ihracatın ithalatı karşılama oranı önceki seviyelerin üzerine taşımıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası ülke ekonomisinde yaşanan olumlu hava ile ithalat ve ihracatı artmıştır. 2009 yılında tüm dünyayı etkileyen küresel krize kadar bu durum böyle gelişmiştir. 2001 krizinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %75 seviyelerinde iken, 2008 yılına gelindiğinde bu oran %65 seviyelerine düşmüştür. Buradan ihracat ve ithalatın arttığını ama ithalatın daha çok yüksek ivmeyle artması sonucunu çıkarmak mümkündür. Kriz dönemleri, ithalatın azaldığını ihracatın arttığı dönemler olarak ülke tarihinin hafızlarındadır. Fakat 2009 yılında hem ihracat hem ithalat oranlarında ciddi düşüşlerin olduğu Tablo 14'te görülmektedir. Bu duruma gerekçe olarak 2008 yılının sonlarında dünyayı sarsan Mortgage krizinde ihracat yaptığımız ülkelerde de finansal krizin etkileri olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Ülke ekonomisinin 2001 Şubat krizinden sonra en yüksek büyümeleri kaydettiği 2010 ve 2011 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranı %56 seviyelerine kadar düşmüştür. 2011 yılında ülkemizin yaptığı ithalat %29,8 oranında artarken, ihracatımız %18,5 oranında arttığı görülmüştür. Bu durum zaten dış ticaret fazlası veremeyen ülkemiz için gelecekte sıkıntıya düşebileceği ihtimaline doğurmuştur. Bir başka açıdan 2008 krizinin etkilerini atlatabilmek ve tekrardan büyüme oranını arttırmak için Amerika ve Avrupa Merkez Bankaları faiz oranlarını düşürdüler. Bu ülkelere göre ülkemizde yüksek olan faiz oranı ve düşük kur, yabancı sermayeyi uyararak sermaye girişlerini hızlandırmıştır. Bu dönemde uygulanan politika seçim dönemlerinin de etkisi olduğu düşünülerek tüketime yönlendirilmiştir. Bunun sonucunda 105 milyar Dolar gibi rakamla Cumhuriyet tarihinin en yüksek cari açık rakamına ulaşıldığı görülmektedir.

2011 yılı sonrası dönemde hükümetin gündemine gelen cari açık sorunu yüksek seyreden döviz kurunun da etkisiyle nispeten kontrol altına alınmış görünmektedir. 2016 yılı sonunda ithalatın ihracatı karşılama oranı %71'e yükselerek cari açık 2011 yılında 105 milyar Dolar seviyelerinden 56 milyar Dolar seviyelerine düşmüştür.

3.2 2002-2016 YILLARI ARASI KAMU VE ÖZEL SEKTÖR DIŞ BORÇLARI

Makroekonomik verilerinin değerlendirilmesi gerektiğinde ülkelerin kamu ve özel sektör dış borçlarını da yorumlama zorunluluğu muhakkaktır. Bu bağlamda

Türkiye'nin 2000 yılı öncesi ve sonrasında 2016 yılına kadar olan dönemde kamunun özel sektörün ve Merkez Bankasının borçları yıllar itibari ile GSYH' ye oranlanarak verilmiştir. Tablo 14 yorumlandığında 1990 yıllardan 2000 yılına kadar olan sürede Türkiye'nin toplam dış borcu sürekli olarak artmıştır. Şöyle ki 1990 yılında 52 milyar Dolar seviyelerinde olan dış borç toplamı, 2000 yılına gelindiğinde 118 milyar Dolar seviyelerine ulaşmıştır. Bu zaman diliminde Merkez Bankası borçları çok önemli miktarda artmamasına rağmen, özel sektör ve kamu sektörünün borçları ciddi anlamda yükselmiştir. Ayrıca 1990 yılında toplam dış borç yükünün GSYH' ye oranı %26,1 iken, 2000 yılına gelindiğinde bu rakam %43,6 seviyelerine ulaşmış bulunmaktadır.

2001 yılı Şubat ayında yaşanan kriz ile dış kreditorlerin Türkiye'ye borç vermek istememesi yahut mevcut faiz oranlarından daha yüksek faiz oranları ile borç vermek istemeleri nedeniyle 2000 yılında 118 milyar Dolar seviyelerinde olan toplam dış borç stoku 2001 yılında 113 milyar Dolara seviyelerine inmiştir. Bu dönemde kamunun ve özel sektörün borcu azalarken, Merkez Bankasının borcunun arttığı gözlenmektedir. Bu durumda 2001 yılı Şubat krizi sonrası IMF ile yapılan anlaşmadan kaynaklanmaktadır. 2001 yılı sonrasında kaydedilen en önemli gelişme toplam dış borç stokunun artması değil, borç stokunu oluşturan değişkenlerin farklılaşmasıdır. Şöyle ki 2000 yılı ve öncesinde kamunun üstünde olan toplam dış borç yükü 2016 yılı geldiğinde özel sektöre geçmiş bulunmaktadır. Bu dönemde dış borç stoku hem özel sektörde, hem kamuda artma eğilimi göstermiştir. 2000 yılında 50 milyar Dolar seviyelerinde olan kamu dış borcu 2016 yılında 119 milyar seviyelerine ulaşmıştır. Özel sektör borcu ise 2000 yılında 54 milyar seviyelerinde iken, 2016 yılında 284 milyar seviyelerinde ulaşmış bulunmaktadır. Bu dönemde 405 milyar ulaşan toplam dış borç stokunda Merkez Bankasının payı 800 milyon Dolar gibi düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu rakamlar biraz daha güncellenebilir.

2003 yılından, küresel krizin yaşandığı 2008 yılına gelindiğinde toplam dış borç yükünün GSYH' ye oranın %36,2 ye düştüğü gözlemlenmektedir. 2008 krizi sonrası ülke ekonomisi toparlanmakta yada dış borcunu değerlendirmekte sıkıntı yaşadığı söylenebilir.

Toplam borç yükünün 400 milyar gibi yüksek seviyelere çıkmasına rağmen, borç toplamın GSYH' ye oranının 2000 yılındaki seviye olan %43'e yakın olarak kabul edebileceğimiz %47 oranında gerçekleşmiştir. Borç yükünün artmasına rağmen, oluşan

bu oran ilgili dönemde ülke ekonomisinde kaydedilen büyüme ile alakalıdır. İlgili dönemde toplam borç yükünün artmasına rağmen, GSYH' ye oranı düşük seviyelerde kaldığı söylenebilir. Oluşan bu durum ilgili dönem için başarı olarak değerlendirilebilir yada borçlanarak da olsa başarılı bir büyüme süreci yakalandığı söylenebilir. Lakin, borçlanarak gerçekleşen büyümenin sürdürülebilirliğinin olmadığı ve ilerde çok ciddi sorun teşkil etmesi göz ardı edilmemelidir. Tablo 14'de ayrıntılı bilgi verilmiştir (www.hazine.gov.tr)

Tablo 14: Kamu Özel Sektör Borç Miktarları ve GSYH İçindeki Payı

Yıllar	Kamu	TCMB	Özel	Toplam	GSYH Payı %
1990	33.268	8.342	10.770	52.381	26,1
1995	42.003	12.171	21.774	75.948	33,6
2000	50.081	14.090	54.431	118.602	43,6
2001	47.129	24.351	42.112	113.592	56,5
2002	64.533	22.003	43.066	129.601	54,8
2003	70.844	24.351	42.112	144.172	45,9
2004	75.668	21.410	64.076	161.154	40,0
2005	70.411	15.425	84.939	170.775	34,2
2006	71.587	15.678	120.738	208.002	38,0
2007	73.525	15.801	160.599	249.925	36,9
2008	78.334	14.066	188.426	280.827	36,2
2009	83.513	13.162	172.071	268.747	41,5
2010	89.109	11.565	191.014	291.688	37,8
2011	94.279	9.334	200.130	303.743	36,5
2012	104.023	7.088	228.505	339.616	39,0
2013	115.945	5234	268.700	389.879	41,0
2014	117.687	2.484	281.774	401.945	43,0
2015	113.145	1.327	281.940	396.412	46,0
2016	119.847	821	284.467	405.135	47,0

Kaynak: www.hazine.gov.tr 01.04.2018

3.3.REEL EKONOMİDE YAPILAN DÜZENLEMELERİN SEKTÖREL BAZDA DEĞERLENDİRLMESİ

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı başlangıçta yaşanan finansal krize çözüm için hazırlanmış bir program gibi gözükse de çıkarılan yasalar, yapılan ve yapılmaya

çalışılan reformlar bakımından reel ekonomik sorunların çözümünü de amaçlayan ülkenin 1990'lı yıllarda yaşadığı krizleri bunalımları bir daha yaşamaması için geniş kapsamlı bir istikrar programı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda reel ekonomiye dönük düzenlemelerin tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine yansımalarının değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur.

3.3.1. 2002-2016 Yılları Arası Tarım Sektörü

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda IMF'nin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden tarım sektörünü ilgilendiren konularda çıkarılmasını istediği yasalar, önceki bölümlerde tütün ve şeker piyasaları açısından değerlendirilmiştir. Aşağıdaki Tablo 15 'te Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olan çiftçi sayısı ve ekili alan miktarını gösterilmiştir.

Tablo 15: ÇKS'de Kayıtlı Çiftçi Sayısı Ve Alan

Yıllar	Çiftçi sayısı	Alan (da)
2002	2.588.666	164.960.378
2003	2.765.287	167.346.718
2004	2.745.424	167.099.180
2005	2.679.737	165.826.141
2006	2.609.723	164.930.261
2007	2.613.234	167.277.814
2008	2.380.284	157.694.645
2009	2.328.731	154.360.407
2010	2.318.506	156.309.390
2011	2.292.380	152.048.523
2012	2.214.537	153.449.052
2013	2.183.270	147.293.244
2014	2.206.874	149.276.892
2015	2.197.319	148.004.195
2016	2.267.176	147.858.630

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Tablo:15' te görüldüğü üzere, 2002 yılından 2005 yılına kadar çiftçi sayısında bir artış gözlemlenmektedir. 2004 yılından kayıtlı çiftçi sayısı 2.765.287 iken, 2016 yılı sonunda 2.267.176 kişiye düşmüştür. Bu rakam ülke nüfusunun sürekli artmasına rağmen, 2005 yılından 2016 yılına olan dönemde %20 yakın oranda tarımla uğraşan kesimde azalmaya neden olmuştur. Tablonun diğer tarafı olan ekili alan miktarı da çiftçi

sayısı azalmasıyla paralellik göstermiştir. 2004 yılında 167.099.180 da alan olan ekili alan miktarı, 2005 ve 2006 yıllarında düşüş gösterirken,2007 yılında tekrardan 167.277.814 seviyelerine yükselmiştir. Fakat 2007 yılından sonra ekili alan miktarında keskin düşüş diye ifade edilebilecek azalma meydana gelerek 2016 yılı sonunda 147.858.630 da alana gerilemiştir.

Tarımsal üretim verilerini incelerken yıllar itibari ile tarımın GSYH' ye nasıl katkı sunduğunu da dikkatlerden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda Tablo:16'daTürkiye'nin tarımsal üretimin cari fiyatlarla gelişme hızı, GSYH içindeki payı ve toplam değeri verilmektedir. Burada baz yılı olarak 2009 yılı alınmıştır. Bunun nedeni TÜİK'in cari fiyatlarla hesaplama yaparken yeni hesaplama sistemine geçerken 2009 yılında seçmiş olmasıdır. 2009 yılının seçilmesi konusunda farklı eleştiriler olmakla birlikte,TÜİK bu yılın baz alınmasında karar vermiştir. Bu eleştirilerinin en başında 2009 yılının kriz yılı olması ve dünyadaki gelişmiş ülkelerin 2010-2012 yılları arasını baz yılı belirlemesi gelmektedir.

Tablo 16:Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH Ve Tarımın Payı (2009=100)

Yıllar	Tarım*(Bin TL)	Gelişme Hızı (%)	Türkiye(Bin TL)	Gelişme Hızı (%)	Tarımın Payı (%)	Döviz Kuru (TL)	Tarım (Bin\$)	Türkiye (Bin \$)
2009	81.234.274	9,1	999.191.848	0,4	8,1	1,545	52.592.510	646.894.531
2010	104.703.635	28,9	1.160.013.978	16,1	9,0	1,502	69.714.325	772.366.615
2011	114.838.169	9,7	1.394.477.166	20,2	8,2	1,677	68.491.565	831.691.448
2012	121.692.893	6,0	1.569.672.115	12,6	7,8	1,802	67.536.064	871.122.993
2013	121.709.079	0,0	1.809.713.087	15,3	6,7	1,904	63.914.163	950.350.602
2014	134.724.745	10,7	2.044.465.876	13,0	6,6	2,187	61.604.432	934.855.430
2015	161.447.917	19,8	2.338.647.494	14,4	6,9	2,713	59.499.609	861.879.256
2016	161.304.618	-0,1,	2.608.525.749	11,5	6,2	3,024	53.414.802	862.744.000

Kaynak:*www.tuik.gov.tr

Türkiye İstatistik Kurumu'nun raporuna göre,2001 yılında Şubat krizinde tarımsal hasılanın GSYH içindeki payı %12,20 seviyesindedir. Tablo 18'deTÜİK'in son yaptığı güncellemeye göre 2009 yılı baz yıl olarak gösterilmiş, burada da tarımın GSYH içindeki payı %8,1 seviyesinde olmuştur. 2009 yılından sonra yükselen tarımın GSYH içindeki payı 2010 yılındaki diğer makroekonomik göstergeler ile paralel şekilde aratarak %9 olmuştur. Bu dönemden sonra rakamsal olarak artışa geçmesine rağmen,

tarımsal üretimin GSMH içindeki payı %6 gibi daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Dolar bazında karşılaştırıldığında 2009 yılından 2016 yılına kadar %1'in altında büyüme gerçekleşmiştir.

IMF, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında tarımsal destekleme alımlarının kaldırılmasını tavsiye etmiştir. Bu bağlamda 2002 yılından itibaren tarımsal destekleme alımları kaldırılmış, çeşitli isimler ve programlar altında çiftçiye tarımsal destekler verilmiştir. Tablo:17'de 2002 yılından 2016 yılına kadar olan dönemde çiftçiye verilen tarımsal destekleri içeren bilgiler yer almaktadır.

Ayrıca tarım sektörüne verilen desteklerin milli gelire oranına bakıldığında 2007 yılından itibaren azalış yönünde olduğu görülmektedir. 2007 yılından tarım sektörüne verilen desteklerin milli gelire oranı %0,67 seviyesinde iken 2018 yılında bu oran %0,05 altına düşmüştür. Ayrıca tarım ürünlerindeki ihracat ve ithalat verilerine de 1990lardean bugüne bakılmasında yarar var.

Tablo 17: Destekleme Ödemeleri (Milyon TL)

DESTEK KONUSU	2002	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2016
Alan Bazlı Tarımsal Destekler	1.558	2.661,30	1.953,10	1.858,70	2.157,90	2.406,40	2.605,10	2.694,62
Yem Bitkileri Desteği	35,6	564,2	303,3	252,9	293,5	334,4	338,4	344,59
Fark Ödemesi Destekleri	186,1	1.290,10	1.646,50	2.071,50	2.378,70	2.481,40	2.726,90	3.128,78
Telafi Edici Ödeme Kapsam. Destekleri	41,5	59,9	63,2	76,7	98,8	120,8	139,4	168,4
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler		38,3	97	112,7	165	176,7	277,2	334,61
GENEL	1.821,20	4.387,00	4.435,90	4.351,20	5.093,90	5.519,70	6.087,00	6.671

Kaynak:* www.tuik.gov.tr

Yıllar itibari ile değerlendirildiğinde tarımsal destekleme ödemeleri 2002 yılından 2016 yılına sürekli olarak artmıştır. Bu dönemde sadece 2009 yılında tarımsal

desteklerde bir önceki yıla göre azalma meydana gelmiştir. Destekleme miktarının artmasına rağmen tarımsal hasılanın istenilen seviyelere yükselmemesi dikkat çekmektedir.

Destekleme miktarının artmasına rağmen tarımsal üretimde yeterliliğinin sağlanamaması değerlendirildiğinde tarımsal üretim için gerekli olan girdi maliyetlerinin incelemesi gerekmektedir. Bu durum değerlendirmek için Tablo 18’de tarımsal üretimin temel girdisi olan gübre ve mazot fiyatlarının yıllar itibari ile gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 18: Gübre Cinsi

Yıllar	% 21 A.S	% 26 Can	%33 A.N	ÜRE	DAP	20.20.0
2002	162	176	193	237	354	254
2005	251	294	312	421	503	374
2010	347	439	531	631	919	617
2011	532	561	678	893	1.362	694
2012	583	692	800	1071	1332	958
2013	566	739	836	1018	1209	873
2014	564	799	891	1045	1425	965
2015	619	775	893	1069	1659	1145
2016*	539	-	-	845	1276	929

Kaynak:*www.tuik.gov.tr

Tablo 19: Mazot Fiyatları Değişimi (%)

2002-2003 % Değişim	2005-2006 % Değişim	2002-2008 % Değişim	2002-2010 % Değişim	2002-2012 % Değişim	2002-2014 % Değişim	2002-2015 % Değişim	2002-2016 % Değişim
28	13	159	172	252	296	251	232*

***Kaynak:** www.tuik.gov.tr

Gübre ve mazot fiyatlarındaki değişim hesaplandığında gübre ve mazot fiyatlarındaki 2002 yılından 2016 artışın aynı dönemde yapılan tarımsal desteklerin üstünde kaldığı görülmektedir. Yapılan tarımsal destekleme oranının artması bu bağlamda çiftçiyi kırsalda tutmaya yetmemiş yıllar itibari ile kayıtlı çiftçi sayısındaki değişim gözlemlendiğinde benzer tablo karşımıza çıkmaktadır.

Tarımsal üretimin ve tüketimin önemli değişkeni olan hayvancılık üretiminin 2016 yılı sonunda ülke gündeminden düşmemesi değerlendirildiğinde hayvancılık

açısından ucuz girdi sağlayan meraların gelişimi Tablo 20 'de gösterilmiştir.

Tablo 20: Mera Alanlarının Değişimi

BÖLGELER	1970 Köy		1999		2001		1998-		Kuru Ot Verimi
	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	Alan (ha)	%	
Ege	1027.900	1,32	615.900	0,79	802.879	1,03	389.941	0,5	600
Marmara	463.600	0,59	564.100	0,72	552.662	0,71	285.480	0,36	600
Akdeniz	1.002.400	1,29	434.300	0,56	659.334	0,85	530.652	0,68	500
İç Anadolu	5.884.200	7,54	3.890.300	4,99	4.570.182	5,86	3.928.327	5,03	450
Karadeniz	1.993.100	2,56	1.556.000	1,99	1.533.603	5,81	1.068.378	1,37	1000
Doğu Anadolu	9.162.100	11,75	4.573.400	5,86	5.485.449	7,03	4.053.805	5,2	900
Güney Doğu Anadolu	2.165.100	2,78	743.600	0,95	1.012.576	1,30	555.234	0,71	450

Not: Hesaplama Türkiye'nin Yüz Ölçümü 78.000.000 hektar olarak alınmıştır

Kaynak: *www.tuik.gov.tr

Hayvancılıkta ülke ekonomisinin ithalatçı konuma geldiği son yıllarda mera alanlarındaki azalma dikkat çekmektedir. Ülkenin 7 bölgesinde 2002 yılına göre mera alanları azalmış bazı bölgelerde söz konusu azalma çok büyük seviyelerde gerçekleşmiştir.

3.3.2 2002-2016 Arasında Sanayi Sektöründeki Gelişmeler

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı öncesi ve sonrası dönemde sanayi sektörünün bir önceki yıla göre artış oranlarını gösteren Tablo:21 aşağıdadır. Burada sanayi sektörünü istatistiklerini değerlendirirken, tarımsal üretimdeki değişimin sanayi sektörünü etkilemesi bakımından önemi tarımsal üretimdeki değişimi de tabloya eklemeyi gerekli kılmıştır.

Tablo 21: Sanayi Ve Tarımın GSYH'deki Paylarındaki Değişim %

YILLAR	SANAYİ% DEĞİŞME	GSYH% DEĞİŞME	TARIM% DEĞİŞME
1998	1,8	3,1	9,6
1999	-4,6	-3,4	-5,7
2000	6,2	6,8	7,1
2001	-9	-5,7	-7,9
2005	8,8	8,4	7,2
2009	-8,6	-4,8	3,6
2010	13,9	9,2	2,4
2011	10,0	8,8	6,1
2012	1,6	2,1	3,1
2013	4,1	4,2	3,5
2014	3,5	2,9	-1,9

Kaynak:*www.tuik.gov.tr

Tarım sektörünün sanayi üretimini etkilemesi noktasında Tablo: 21'de net bir veri bulunmamaktadır. Birçok yıl değerlendirildiğinde iki sektör arasında büyüme oranlarında paralellik gözükmemektedir. Fakat tarımsal üretimin düştüğü yada sanayi sektörüne göre büyümesinin az olduğu dönemlerde ithalat oranlarında yükseliş dikkat çekici noktadır. Buradan tarımsal üretimin yeterli olmadığı durumda sanayi sektörünün bunu ithalat yoluyla karşıladığı görülmektedir. Sanayi sektörü 2001 yılında yaşanan krizden etkilenerek %9 oranında daralmıştır. Bu yıldan sonra toparlanmaya geçen sektör 2004 yılında çift haneli büyüme rakamlarını görerek yükselişini devam ettirmiş, 2008 yılında oluşan küresel krize kadar aralıksız olarak büyümüştür. 2008 yılında tüm dünyayı etkileyen küresel kriz ilgili yılda sanayi sektörünü de etkilemiş bu etki, 2009 yılında daha belirgin hal alarak sanayi sektöründe -%8,6 oranında azalma olarak kendisini göstermiştir. 2010 ve 2011 yılında tüm sektörlerde olduğu gibi sanayi sektöründe yüksek büyüme oranı sağlanmış, bu büyüme oranı 2012 yılı ve sonrasında azalarak 2014 yılı sanayi sektöründe büyüme hızı bir önceki yıla göre %3,5 artış olarak gerçekleşmiştir.

GEGP sonrası sektörler itibari ile büyüme hızı hedefleri belirlenmiştir. 2001-2005 yılı dönemini kapsayan sanayi sektörü büyüme hızı hedefi %7 iken, gerçekleşme oranı %4,9 olmuştur. 2007-2013 yıllarını kapsayan dönemde IX plan çerçevesinde sanayi büyüme hızı %7,8 olarak belirlenmiş, gerçekleşme oranı ise %3,7 olmuştur. Ara dönem olan 2006 programında %5,1 hedef olarak belirlenen büyüme hızı, %7,6 olarak gerçekleşmiştir.

3.3.3. 2002-2016 Arasında Hizmet Sektörünün Gelişimi

Sanayi ve tarım sektöründen sonra GSYH oluşumunu sağlayan hizmet sektörü verileri, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı öncesi ve sonrasını kapsayacak şekilde GSYH büyüme hızları bir önceki yıla oranlanarak Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22: Hizmet Sektörü Büyüme Hızı Ve GSYH Büyüme Hızı

YILLAR	Hizmet Sektörü Büyüme Hızı %	GSYHBüyüme Hızı %
1998	3,6	3,1
1999	-1,3	-3,4
2000	6,6	6,8
2001	-1	-5,7
2002	4,7	6,2
2003	4,1	5,3
2004	9,8	9,4
2005	8,6	8,4
2006	7,1	6,9
2007	6,4	4,7
2008	2,3	0,7
2009	-1,8	-4,8
2010	7,6	9,2
2011	8,8	8,8
2012	2,5	2,1
2013	5,5	4,2
2014	4,0	2,9

Kaynak:*www.tuik.gov.tr

Tablo 22 değerlendirildiğinde hizmet sektörü de büyüme hızları açısından tarım ve sanayi sektörü gibi kriz dönemlerinde bir önceki yıla göre azalış ile gerçekleşme sağlamıştır. Hizmet sektörünü burada diğer sektörlerden ayıran önemli unsur,GSYH

oranla bu azalış daha düşük olmuştur. 2000 ve 2010 yılları haricinde hizmet sektöründe gerçekleşen büyüme hızı GSYH büyüme hızının üstünde veya eşit şekilde olduğu görülmüştür. Hizmet sektörü yılları itibari ile değişim gösterse de 2011 yılından sonra GSYH içindeki payı %70'leri aştığı düşünüldüğünde ülke ekonomisi için hayati öneme sahiptir diyebiliriz. Aynı şekilde %55'e varan oranlarda toplam istihdama katkıda bulunmaktadır. Hizmet sektörünün alt bileşenleri inşaat ve ticaret sektörü olarak kabul görmektedir. Fakat değişen küresel piyasalarda hizmet sektörüne yeni alanlar açılmakta bu alanlarda ilerlemek toplam fayda için önem arz etmektedir.

3.4.2002-2016 YILLARI ARASI YAPILAN ÖZELLEŞTİRMELER

Özelleştirme kavramının temel amacı ekonomik nedenler olarak gösterilmektedir. Bu amaçlar farklılık gösterse de iktisat yazınında serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek, sermaye piyasasını geliştirmek, döviz gelirlerini arttırmak, verimliliği yükseltmek, enflasyonu kontrol altına almak, küreselleşmeye ayak uydurmak şeklinde sıralanmaktadır. (Altıntaş, 1998:52)

Türkiye'nin 2002 öncesi dönemde çeşitli yasal düzenlemelerin eksikliği ve farklı nedenlerden dolayı kamuya ait varlıkların özelleştirmesinde çok yurt dışı aktörlerin beklentilerini karşılayacak düzeyde bir süreç yürüttüğü söylenememektedir. 2002-2016 döneminde ise daha yoğun bir şekilde özelleştirme gerçekleştirilmiştir. Tablo 25 değerlendirildiğinde 2002-2016 yılları arası yapılan özelleştirmeler. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2016 yılı raporuna göre verilmiştir. Tablo: 25'e göre son 14 yılda özelleştirme geliri olarak 60,2 milyar Dolar elde edilmiştir. Merkez Bankası'nın yıllık ortalama kurları ile yapılan çevirme sonucuyla yaklaşık 102 milyar TL özelleştirme geliri elde edilmiştir. Özelleştirme gelirleri gerek yasal düzenlemeler gerek ekonomik konjonktürden dolayı ülkenin büyüme oranları yada diğer makroekonomik değişkenleri ile alakalı paralellik göstermemektedir. Özelleştirilen kurumların elden çıkma maliyeti düşünüldüğünde kamu yararı açısından olumsuzluklar gözlemlenmiştir.

Özelleştirme kavramının ekonomik amaçları ve 2002 sonrası yapılan özelleştirmeler değerlendirildiğinde, ilgili dönemde özelleştirmenin ekonomik amaçlarının büyük ölçüde gerçekleştiği görülse de enflasyonu kontrol altına alma konusunda sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Tablo 23: Yıllar İtibari İle Özelleştirme Gelirleri

Yıllar	Tutar (Milyon USD)	Tutar (Milyon TL)
2003	289	410
2004	1.283	1.916
2005	8.222	11.239
2006	8.096	12.880
2007	4.259	5.637
2008	6.259	7.791
2009	2.275	3.518
2010	3.082	4.831
2011	1.358	2.194
2012	3.021	5.484
2013	12.486	23.183
2014	6.279	13.446
2015	1.996	5.480
2016	1.314	3.856
Toplam	60.219	101.864

Kaynak: *www.tuik.gov.tr

3.4.1 Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları

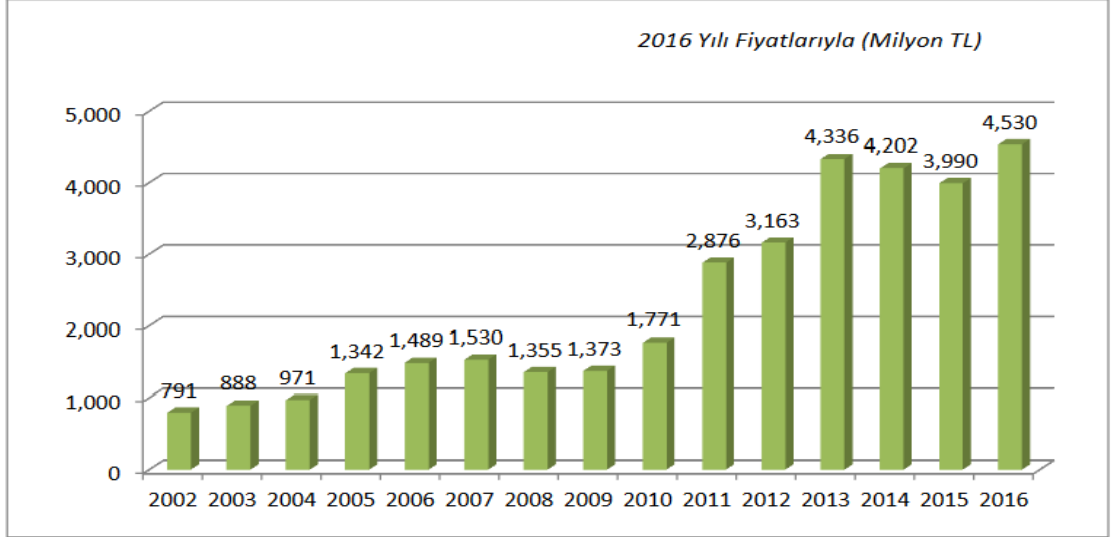
Güçlü ekonomiye sahip gelişmiş ülkeler değerlendirildiğinde günümüzde teknolojik yatırımların gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe büyük öneme sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda Grafik 7’de kamu bilgi ve teknolojik yatırımları yıllar itibari ile dağılımı verilmektedir. Bu grafik kapsamında tarım, madencilik, imalat, enerji, ulaştırma, turizm, eğitim ve sağlık sektörleri ile bunların dışında kalan hizmetlere yapılan yatırımlar diğer kamu hizmetleri sınıfında sınıflandırılmıştır.

2002 yılında merkezi yönetim bütçesinden 203 adet bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımları için tahsis edilen ödenek 2016 yılı fiyatlarıyla yaklaşık 791 milyon TL iken, 2016 yılında 233 proje için 4 milyar 530 milyon TL’lik bir harcama yapılmıştır. Aradan geçen 14 yılda yaklaşık 6 kat toplam teknoloji yatırımı harcamaları için artış olmuştur. Ayrıca kamu bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımlarının toplam kamu yatırımlarına oranı diğer grafikte gösterilmiştir. 2002 yılında toplam kamu yatırımlarının içinde %2,9 olan bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımlarının payı 2016 yılı sonunda %7’ye çıkmış bulunmaktadır. Burada dikkat çekici husus proje adet sayısında fazla bir artış

olmaksızın rakamsal olarak artış gözlemlenmesidir. Burada projelerin bütçe olarak yüksek olması kabul edilebilir. Aynı dönem için üniversitelerin bilgi teknoloji yatırım harcamaları 190 milyon TL olarak belirlenmiştir.

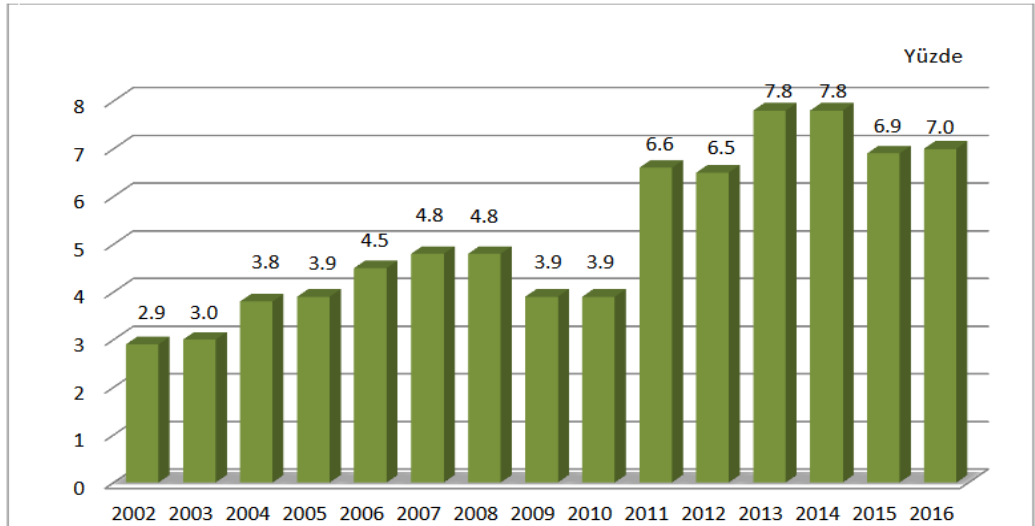
(www.bilgitoplumu.gov.tr)

Grafik 7: Bütçeden Bilgi Teknolojileri İçin Ayrılan Kaynak Miktarı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Grafik 8: Toplam Kamu Yatırımları İçerisinde Bilgi Teknolojilerinin Payı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

3.5. 2000 YILI ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE KAMU ÖZEL SEKTÖR TASARRUFLARININ VE SABİT SERMAYE YATIRIMLARIN GSYH'YA ORANI

Türkiye ekonomisinin 1994-2014 yılları arasında kamu özel sektör tasarruf ve sabit sermaye yatırımlarının GSYH içerisindeki payı Tablo 26'da yüzdelerle belirtilmiştir. Tablo 24 yorumlandığında 1994-2001 yılları arasında kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı eksi seviyelerde iken, yurtiçi tasarruf özel kesim tarafından sağlanmıştır. Aynı dönemde toplam sermaye yatırımlarının içinde özel kesimin payı daha yüksektir. Bunun nedenin 1994-2001 yılları arasında kamu kesiminin kaynaklarının yüksek bütçe açıklarını kapatmaya ve Kit zararlarını telafi etmeye çalışılması olduğu sonucu çıkarılabilir.

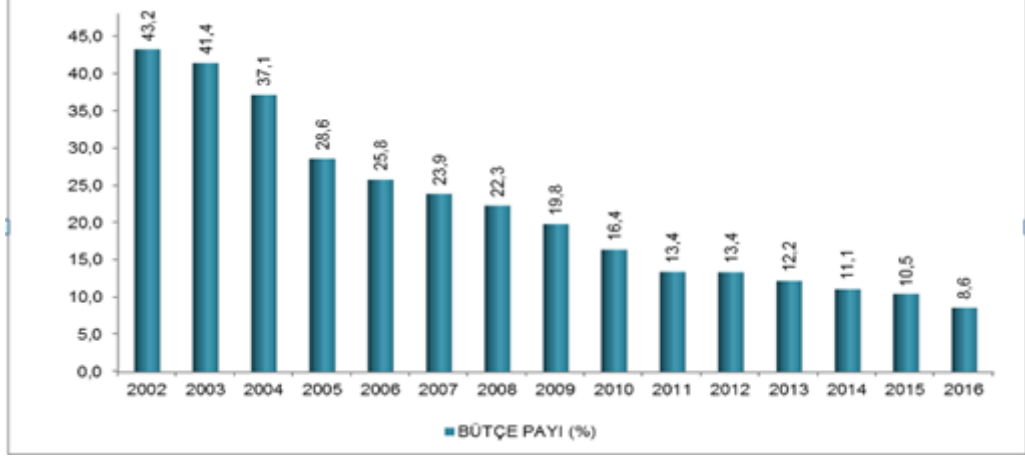
2001 yılından 2014 yılına kadar olan dönemde kamu kesimi tasarruf konusunda pozitif bir ivme kazansa da özel kesimin tasarrufunda oluşan keskin azalma toplam yurtiçi tasarruf miktarında önemli bir düşüşe işaret etmiştir. Şöyle ki 2000 ve 2001 yılında sen düşük yurtiçi tasarrufların GSYH içindeki payı %18,4 olmuştur. 2014 yılında bu oran %14,9 kriz döneminde oluşan seviyenin altındadır. Aynı dönemde toplam sermaye yatırımlarının içinde kamu kesimi payı GSYH'ye oranla fazla değişmezken, kriz dönemleri haricinde sermaye yatırımlarının büyük bir bölümü özel kesim tarafından sağlanmıştır. Toplam sermaye yatırımlarının GSYH'ye oranı 2014 yılında %20,5 seviyesinde gerçekleşmiş ve 2001 krizi öncesi dönemin üstüne çıkmıştır.

3.6. FAİZ GIDERLERİ VE CARİ TRANSFER ÖDEMELERİNİN GELİŞİMİ

İstikrar programlarının başlangıcında ve sonrasında kamuoyunun desteğini almak, programın sağlıklı şekilde ilerlemesini sağlamak önem taşımaktadır. İktisat literatürü istikrar programlarını kendi içinde içselleştiremediği için başarısız olan sayısız programla doludur. Bu durumun farkında olan yetkililer 2001 krizi ve sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının kamuoyuna anlatmakta olan yetkililerin en önemli argümanı bütçe gelirlerinin yarısından fazlasını faiz ödemelerine ayrıldığını belirtmesidir. Yetkililer faiz giderlerini azalttığı ölçüde ülke kalkınması için gerekli olan sermaye ihtiyacının karşılanacağı konusunda halkı ikna etmişlerdir. Dönemin hükümeti 3 partili bir koalisyon olmasına rağmen ülke hakkındaki bu stratejik yasaları hızla hayata geçirebilmesi bu kamuoyu desteği ile mümkün olmuştur. Grafik 9'da faiz giderlerinin bütçe içindeki payları yıllar itibari ile gösterilmiştir. Burada gözlemlenen en

önemli unsur faiz giderlerinin bütçe içindeki payının yıllar itibari ile hızla azalmasıdır. Verilen faiz giderlerinin bütçe içindeki payını azaltma vaadi gerçekleşmiş görünmektedir.

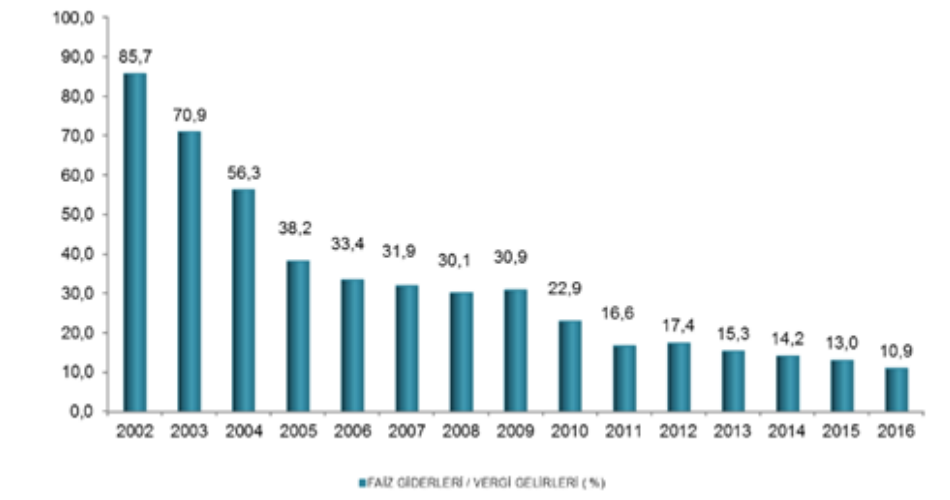
Grafik 9: Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Bu noktada önemli husus bütçe gelirlerinin arttığı için faiz ödemelerinin bütçe içindeki payının azaldığı eleştirisi yöneltilebilir. Fakat Grafik10'da faiz giderlerinin vergi gelirlerine oranını yıllar itibari ile gösterilmiştir. 2002 yılında %85,7 olan faiz giderlerinin vergi gelirlerine oranı 2009 ve 2012 yılında sürekli azalarak, 2016 yılında %10,9 olmuştur.

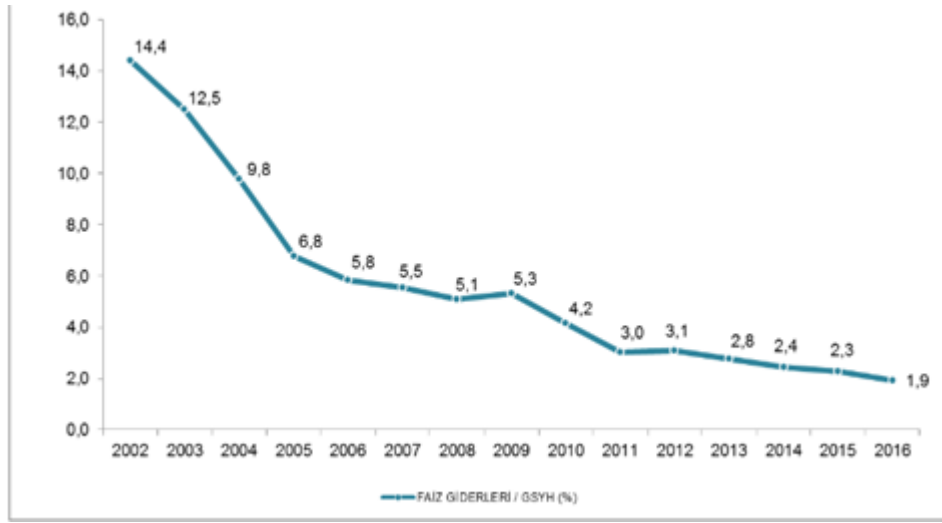
Grafik 10: Faiz Giderlerinin Vergi Gelirlerine Oranı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Fakat bu grafikte dikkat edilmesi gereken husus bütçe gelirlerinin TL cinsinden toplandığı göz önüne alınarak TL bazında GSYH' nin ilgili 15 yıllık dönemde 10 kat arttığını faiz giderlerinin bütçe içindeki payının 5 kat yakın oranda azaldığının gözlemlenmesidir. Grafik 11'de merkezi yönetim bütçe faiz giderlerinin GSYH' ye oranı yıllar itibari ile verilmiştir. Bu grafikte de 2002 yılına göre olumlu gelişmenin sürdüğü gözükmemektedir. 2002 yılında %14,4 olan faiz giderlerinin GSYH' ye oranı 2016 yılında %1,9'a düşmüştür.

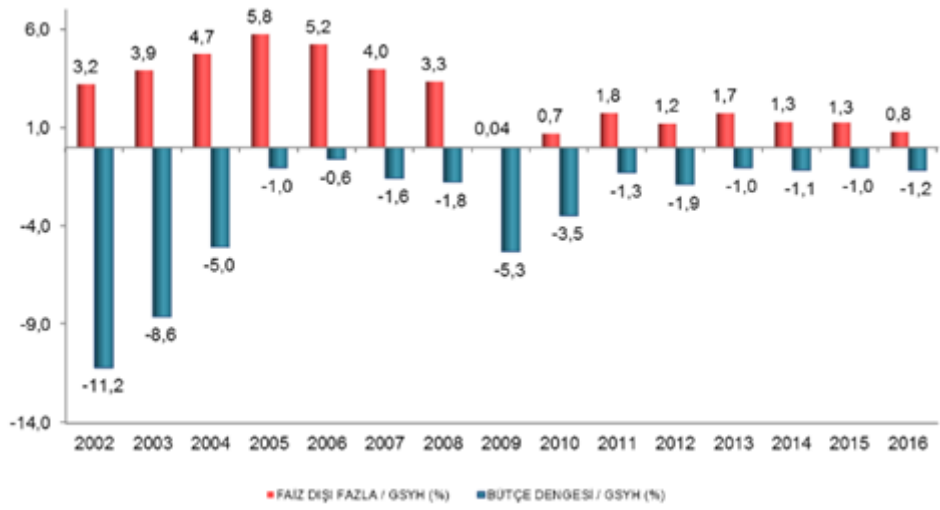
Grafik 11: Merkezi Yönetim Bütçe Faiz Giderlerinin GSYH Oranı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Güçlü ekonomiye geçiş sürecinde bütçe dengesine ve bütçenin faiz dışı fazla vermesine özel önem verilmiştir. Burada amaç devletin düzenleyici ve denetleyici olarak görev alması ve temelde KİT zararları devlet bankalarının görev zararları ve benzerleri gibi kamu maliyesine yük oluşturan diğer unsurların azaltılması suretiyle bütçenin faiz ödemeleri haricinde fazla vermesidir. Bu hedefleri değerlendirmede kullanılan Grafik 12 bütçe dengesinin ve faiz dışı fazlanın GSYH' ye oranını göstermektedir.

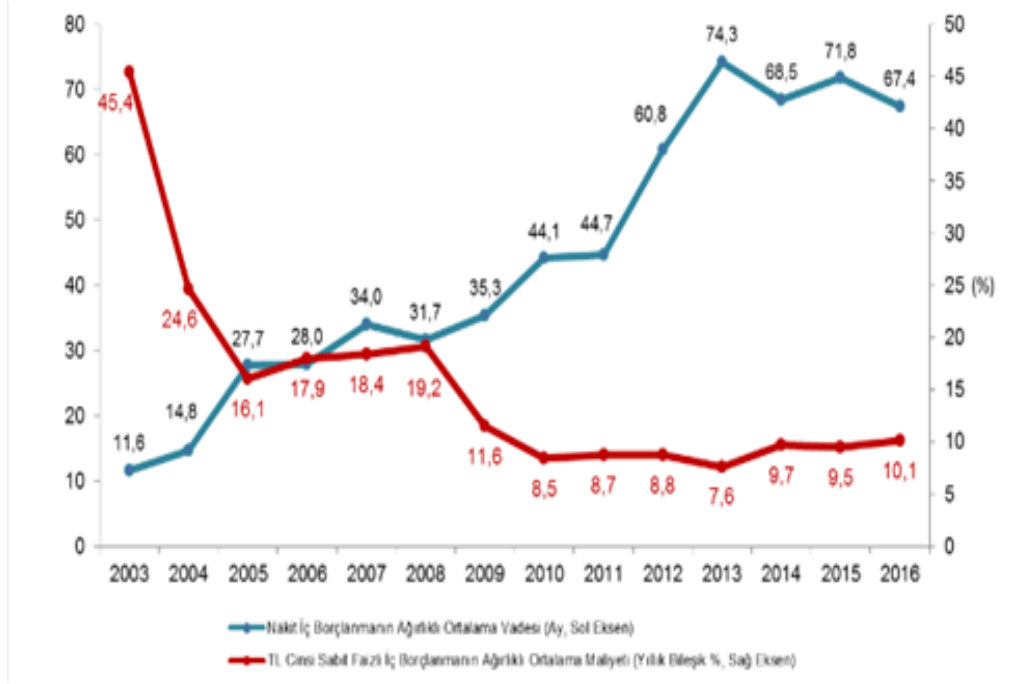
Grafik 12: Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı fazlanın GSYH'ye Oranı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Grafik 13'te görüldüğü üzere bu hedefte de bir başarı söz konusu olmuştur. 2008 yılında gerçekleşen küresel kriz Ülkemizi etkilemesine kadar geçen süreçte bütçe dengesi olumlu seyir izlemiş ve faiz dışı fazla artarak devam etmiştir. 2008 yılında bütçe dengesinin GSYH' ye oranı azalmaya devam etmiş fakat faiz dışı fazla verilmesi noktasında sıkıntılar olduğu gözlenmiştir. 20004 ve 2005 yıllarında %5 seviyelerinde olan faiz dışı fazlanın GSYH' ye oranı 2016 yılında %1'in altında gerçekleşmiştir.

Grafik 13: Bütçe Dengesi ve Faiz dışı Fazlanın GSYH' ya Oranı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Güçlü ekonomiye sahip gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi önemli bir kıstas olma durumundadır. Ekonomi yazınında gelişmekte olan ülkeler sınıfında olan ülkemiz, son 15 yıldır sağlık ve alt yapı yatırım harcamalarına da önemli bütçe kalemleri ayırmıştır. Bu durum da yaşam kalitesini de arttırarak ortalama yaşam süresini arttırmaktadır. 1990'lı yıllarda 38-40 yaşından çalışmakta olan kesimin emekli edildiği de düşünüldüğünde sosyal güvenlik kurumunun kendini idame ettirmesi diğer alandaki yatırımları dışlamaması için önemli kararlar alınması gerekliliği duyulmuştur. 2008 yılında hükümet bu durumu göz önüne alarak 5510 sayılı kanun ile sürdürülebilir sosyal güvenlik sistemi için emeklilik yaşını da yükselten bir dizi karar olarak uygulamaya koymuştur. Grafik 14'te 2002-2016 yılları arasında cari transferlerin bütçe içindeki payı Grafik 15'te 2002-2016 yılları arasında personel ve sosyal güvenlik kurumlarına ödenen devlet priminin bütçe içindeki payı gösterilmiştir.

Grafik14: Cari Transferlerin Bütçe İçindeki Payı

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Cari transferler, personel ve sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderlerinin bütçe içindeki payı yıllar itibari ile arttığı grafiklerden gözlemlenmiştir. Burada 5510 sayılı kanuna kadar olan dönemde (2008 yılını kapsayan dönem) artış hızının daha hızlı olduğu söylenebilmektedir. Şöyle ki 2002-2008 yılına kadar olan personel ve sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderlerinin bütçe içindeki payı %6 oranında artarken, 5510 sayılı kanunun çıktığı 2008 yılından 2016 yılına kadar olan dönemde %5 artış sağlanmıştır.

3.7.2002-2016 YILLARINDA TOPLAM BORÇLARDAKI GELİŞMELER

2001 yılında yaşanan finansal kriz sonrası en dikkat çekici hususlardan bir tanesi sürdürülemez iç borç dinamiği olarak kamuoyuna lanse edilmiştir. Bu bağlamda Tablo 26'de yaşanan kriz sonrası 2002-2016 yılları arası kamu kesimi ve özel kesim borç toplamları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 24:Yıllar İtibari İle Kamu Özel Sektör Borçları(Milyar TL)

	2002	2008	2010	2015	2016
Toplam Hazine Borcu Stoku	242,7	380,3	473,5	677,6	759,6
İç Borç Stoku	149,9	274,8	352,8	440,1	468,6
Dış Borç Stoku	92,8	105,5	120,7	237,5	291,0
KİT Borçları	27,6	69,0	64,3	37,0	38,0
İç Borçları	15,8	62,6	55,9	31,5	31,8
Dış Borçları	11,8	6,4	8,4	5,5	6,2
Belediyelerin Banka Borçları	1,3	7,6	5,9	13,6	15,0
Kamu Kesimi Toplam Borç	271,6	456,9	543,7	720,1	803,8
Özel Kesim Kredi Borç Stoku	87,8	396,4	507,5	1.428,5	1.709,5
Hane Halkının Bankalara Borç	6,6	118,0	174,3	401,2	439,8
Özel Sektör+Hane Halkı Borcu	94,4	514,4	681,8	1.829,7	2.149,3
TOPLAM	366,0	971,3	1.225,5	2.549,8	2.953,1

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Tablo 24değerlendirildiğinde borç stokunun 2002 yılından 2016 yılına kadar olan dönemde 2002 yılında 366 milyar TL seviyesinden 2016 yılı sonunda 3 trilyon TL seviyesine yükseldiği gözlemlenmektedir. Bu zaman diliminde kamu kesimin (KİT, Hazine, Belediye) toplam borcu 271 Milyar TL seviyelerinde iken yaklaşık 3 kat artarak 2016 yılı sonunda 800 Milyar seviyelerine ulaşmıştır. Özel kesim borcuna bakıldığında 2002 yılında 94 milyar TL seviyelerinde olan özel kesim borcu 2016 yılı sonunda 2 Trilyon TL seviyelerini aşmıştır. Özel kesim borcu içerisinde hane halkı borcunun 6 milyar seviyesinden 400 milyar seviyesine ulaşması dikkat çekicidir. Özel kesimin kredi borç stokunun 87 Milyar TL seviyesinden 2 Trilyon TL'ye yaklaştığı aynı şekilde tablodan gözlemlenmektedir. Borç verilerini değerlendirirken toplam borç yükünün milli gelire oranını vererek değerlendirmek daha anlaşılır olmayı sağlamaktadır. Nominal büyüklükten çok reel gelirin değişimine değerlendirmek adına Tablo 27' de verilmiştir. Bu tabloda 2002 yılından 2016 yılına kadar geçen dönemde borç toplamının GSYH' a oranı verilmiştir.

Tablo 25: Borç Yükünün Milli Gelire Oranı (%)

% GSYH (Yeni Seri)	2002	2009	2015	2016
Toplam Hazine Borç Stoku	67,5	44,2	29,0	30,4
İç Borç Stoku	41,7	33,0	18,8	18,7
Dış Borç Stoku	25,8	11,2	10,2	11,6
KİT Borçları	7,7	6,9	1,6	1,5
İç Borçları	4,4	6,0	1,3	1,3
Dış Borçları	3,3	0,9	0,2	0,2
Belediyelerin Banka Borçları	0,4	0,6	0,6	0,6
TOPLAM HAZİNE VE KİT	75,6	51,6	30,8	32,2
Özel Sektör Dış Borçları (Finansal Kuruluşlar Hariç)	13,0	16,4	14,8	16,6
Reel Sektörün Bankalardan Aldığı Ticari Krediler	11,5	26,2	46,3	51,8
Özel Sektör Toplam Kredi Borcu (Bankalar hariç)	24,4	42,6	61,1	68,4
Hane halkının Borçları	1,8	13,1	17,2	17,6
Tüketici	0,6	9,3	13,1	13,5
Kredi Kartı	1,2	3,8	4,1	4,1
TOPLAM ÖZEL SEKTÖR(HANEHALKI VE REEL SEKTÖR)	26,3	55,7	78,3	86,0
TOPLAM	101,8	107,3	109,1	118,1

Kaynak: *www.hazine.gov.tr

Tablo 25 değerlendirildiğinde 2002 yılında toplam borç stokunun milli gelire oranı %101,8 seviyelerindedir. Burada kamunun borcunun milli gelire oranı %75,6 iken, özel sektör borcunun milli gelire oranı %26,3 oranında gerçekleşmiştir. 2016 yılı sonunda toplam borcun milli gelire oranı %118,1 seviyelerine yükselmiştir. 2016 yılı sonunda toplam borç stokunun bileşenleri içerisinde durum tersine dönmüş, kamu kesimi toplam borcunun milli gelire oranı 2002 yılında %75,6 iken, 2016 yılında %32,2 seviyesine düşmüştür. Ancak 2002 yılında özel kesimin toplam borcunun milli gelire oranı %26,3 iken, 2016 yılı sonunda %86 seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılından 2016 yılına olan dönemde kamunun borcu nominal olarak artmış, fakat milli gelire oranlandığında bu borç oldukça düşmüştür. Özel sektörde durum tersine gitmiş borç yükünün milli gelire oranı sürekli olarak artmıştır. Bu bölümde de 2009 yılından sonra bazı sıkıntılar olduğu görülebilmektedir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, kamu 2002 yılındaki borcunu özel sektöre aktarmıştır şeklinde değerlendirmek mümkündür. Milli

gelirimizi 100 birim olarak düşünürsek 2016 yılı sonunda 118 birim harcama yapmış duruma ulaşmaktayız. Milli gelirimizin gerek özel sektör gerek kamu kesiminin harcamalarını karşılamadığı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şu aşamada borçlanma yolu ile sürdürülebilir durumdadır. Fakat uzun vadede borçlanma maliyetlerinin artması milli gelirimizin aynı oranda yahut daha fazla artmaması durumunda borç-faiz sarmalı ülkemizi bekleyen ekonomik sıkıntılar arasında gösterilebilir.

Borç toplamalarının değerlendirildiği bu bölümde Merkez Bankası geç likidite oranları, doğrudan yabancı yatırımlar AB tanımlı borç stokunun GSYH' ye oranı Merkez Bankası altın rezervleri, döviz kuru ve faiz dışı fazla yıllar itibari ile Tablo 28'deyer almaktadır.2008 yılının küresel kriz yılı olması etkilerinin ülkemizde 2009 yılında başlaması tabloyu 2009 yılı ve sonrası iki bölüm halinde değerlendirmek gereksinimi doğmuştur. Kriz yılına kadar olan dönemde faiz oranları düşüş eğiliminde olmuş, doğrudan yabancı yatırım sürekli olarak artmış, AB tanımlı borç stoku da devamlı olarak milli gelire oranla azalmıştır. Aynı dönemde Merkez Bankası altın rezervleri 2 kat artmış, döviz kurunda önemli bir gelişme olmamıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında belirtildiği gibi sürekli olarak faiz dışı fazla verilmiştir. Kriz sonrası dönemde FED' in varlık alımlarını sürekli olarak artıracığını açıklaması ile tüm dünyada finansal genişleme yaşanmış, gelişmekte olan ülkelere de büyük ölçüde sermaye akımları olmuştur. Bu durumun etkisi ile faiz oranları ve AB tanımlı borç stokunun GSYH' ye oranı kriz sonrası dönemde düşmeye devam etmiş fakat bu durum doğrudan yabancı yatırıma yansımamıştır. Aynı dönemde altın rezervlerindeki artış devam etmiş fakat döviz kurundaki yükselme önlenememiştir. Önemli çapalardan kabul edilen faiz dışı fazlada kriz öncesi dönemde sağlanan yüksek oranlar sağlanamamıştır.

3.7.1 Kriz Öncesi ve Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Göstergeler

İstikrar programları 10-15 yıl gibi uzun dönemi kapsayamayacağı iktisat yazınında hakim olan bir görüştür. İstikrar programlarında 18-36 ay aralığında uygulanan programlardır. Fakat etkileri uzun yıllar ülke ekonomileri üzerinde sürmektedir. Bu durum2001 Şubat krizi öncesi ve dönemin uzun etkileri makroekonomik göstergeler açısından Tablo 26'da gösterilmiştir. Önceki bölümlerde

her ne kadar bu göstergeler bireysel açıdan değerlendirilmiş olsa da bu çalışmanın konusu gereği önemli makroekonomik göstergeleri bir arada yorumlama ihtiyacı doğmuştur.

Tablo 26:1998-2016 Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Makro Ekonomik Göstergeleri

Yıl	GSYH Milyar TL	GSYH Milyar USD	Büyüme(%)	İşsizlik%	TÜFEEnflasyon	Bütçe Dengesi (%)	Cari Denge%	Milli Gelire Göre Dış Borçlar%
1998	72	277	-	5,9	69,7	-5,6	0,7	34,9
1999	107	255	-3,4	7,7	68,8	-8,4	-0,4	40,4
2000	171	271	6,6	6,5	39,0	-7,6	-3,7	43,8
2001	245	199	-6,0	8,4	68,5	-11,7	1,9	57,0
2002	359	238	6,4	10,8	29,8	-10,9	-0,3	54,6
2003	468	312	5,6	11,0	18,4	-8,5	-2,4	46,2
2004	577	403	9,6	10,8	9,3	-5,2	-3,5	39,9
2005	674	499	9,0	9,5	7,7	-1,5	-4,2	34,1
2006	789	548	7,1	9,0	9,6	-0,5	-5,7	37,9
2007	881	677	5,0	9,2	8,4	-1,6	-5,5	36,8
2008	995	663	0,8	10,0	10,1	-1,7	-5,9	42,3
2009	999	645	-4,7	13,1	6,8	-5,2	-1,8	41,6
2010	1.160	748	8,5	11,1	6,4	-3,4	-6,0	39,0
2011	1.395	730	11,1	9,1	10,5	-1,2	-10,2	41,6
2012	1.570	877	4,8	8,4	6,2	-1,8	-5,5	38,8
2013	1.810	952	8,5	9,0	7,4	-1,0	-6,7	40,9
2014	2.045	934	5,2	9,9	8,2	-1,1	-4,7	43,1
2015	2.338	861	6,1	10,3	8,8	-1,0	-3,7	46,2
2016	2.591	857	2,9	10,9	8,5	-1,1	-3,8	47,2

Kaynak:*www.hazine.gov.tr

2001 Şubat krizi sonrası gelişen olaylar sonucu Türkiye büyük değişim ve dönüşüm yaşamıştır. 2001 yılı Şubat ayında Milli Güvenlik Kurulu toplantısında dönemin Başbakanı ile Cumhurbaşkanı arasında çıkan tartışma spekülörler tarafından krizi tetikleyen etken olarak kabul edilmiştir. Tüm gelişmiş ülkelerde yaşanabilecek ve gündemi fazla meşgul etmeyecek olan bu haber spekülörler tarafından fırsata çevrilmiş zayıf olan ekonomik göstergelerinde yardımıyla faiz ve döviz kurunda büyük sıçramalar oluşmuştur. Bu kriz sonucunda oluşturulan GEGP ile beraber seçime gidilmiş ve seçim sonucunda dönemin Başbakanı Bülent Ecevit Başbakanlık görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu süreçten sonra oluşan makroekonomik göstergeler ve reel etkiler açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, bu değerlendirme ve öneriler aşağıdaki başlıklar halinde sıralanabilir.

1. Makroekonomik Göstergeler:

- a) *Ekonomik Büyüme*: GEGP uygulanmaya başladığı 2001 yılında GSYH 199 milyar Dolar iken, 2016 yılında 857 milyar Dolar olmuştur. Kişi başı gelirden de durum aynı şekilde gelişmiştir. Şöyle ki 2001 yılında 3050 Dolar olan kişi başı gelir, 2016 yılı sonunda 10.740 Dolar olarak gerçekleşmiştir. Büyümenin dinamikleri incelendiğinde dış borç ve ithalata endekslili büyüme ortaya çıkmıştır. Kişi başı gelirden 2008 yılındaki seviyede olmamız orta gelir tuzağından çıkmadığımızın göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yalnız burada Yüksek faiz ve düşük kur politikaları ile kurun gerçek değerinden düşük kalması, diğer bir ifade ile TL'nin aşırı değerlenmesi göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca büyümenin dinamikleri üzerinde durulması gerekir üretim ve kendi öz gelirimizle gerçekleşen bir büyüme mi yoksa ithalata ve dış borca endekslili bir büyüme mi olduğu irdelenmesi gereken başka bir onudur.

- b) *Enflasyon ve İşsizlik*: GEGP içerisinde enflasyonun ve işsizliğin uzun vadede azaltılacağı ve tek haneye ineceği öngörülmüştür. 2001 yılında %68,5 olarak gerçekleşen TÜFE oranı, 2016 yılı sonunda %8,5 olarak gerçekleşmiştir. Burada da önemli bir istikrar sağlanmış, enflasyon tek haneli rakamlara düşmüştür. Fakat işsizlik oranlarına bu istikrar yansımamıştır. 2001 yılında TÜİK kayıtlarına göre %8,4 olan ekonomideki işsizlik oranı 2016 yılı sonunda

%10,9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin büyüme performansı düşünüldüğünde bu rakam istenilen düzeyin altındadır.

- c) *Dış Ticaret:* 24 Ocak 1980 yılında gerçekleşen finansal serbestleşme kararları sonrası ülkeye giren sıcak ile beraber dış ticaret hadlerinde istenilen seviye genel olarak yakalanamamıştır. 2001 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %75,8 iken, 2016 yılı sonunda bu rakam %71,8 olarak gerçekleşmiştir. Burada dikkati çeken önemli husus ithalatımızın arttığı ölçüde ihracatımızın artmamasıdır.

Dış ticaret açığıyla birlikte süreklilik kazanan ve ülkeyi sürekli yeni dış borç almaya iten cari açık konusu, ülke ekonomisini son dönemde sıkıntıya sokmaktadır. Ülkenin dış ticaret yapısı, GEGP öncesi döneme göre olumsuz yönde farklılaşmıştır. Çünkü tarım ve temel gıda ürünlerinde son yıllardaki dışarı bağımlılığın artması, ülkenin üretim yapısındaki değişimin kaygı verici bir boyut kazandığı şeklinde değerlendirmek mümkündür.

2. Kamu Maliyesi:

- a) *Toplam Hazine Borç Stoku:* 2001 yılında GEGP yayınlandığında sürdürülemez iç borç dinamiğine dikkat çekilmiştir. Bu duruma özen gösterilmesinin nedeni 2002 yılında 242 milyar TL olan hazine borç stokunun, GSYH' ye oranı %67,5 denk gelmesidir. 2016 yılı sonu geldiğinde hazine borç stokunun 759 Milyar TL seviyelerinde olduğu görülmektedir. Bu rakam GSYH' nin %30'una karşılık gelmektedir. Ekonomi yönetiminin burada uyguladığı maliye politikasının başarılı olduğu gözlemlenmektedir.
- b) *Bütçe dengesi:* GEGP hedeflenen maliye politikasında her dönem faiz dışı fazla vererek bütçe dengesine özen göstermeyi planlamıştır. 2001 yılında bütçe dengesinin %11,7 açık verdiği düşünüldüğünde haklı gerekçe olarak kabul edilebilmektedir. 2016 yılı sonuna kadar olan dönemde bütçe kriz süreci haricinde faiz dışı fazla vermiştir. Burada da uygulanan program ve sonrasında bütçe açığının %1,1 olduğu görüldüğünde ekonomi yönetiminin başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Borçluluk açısından belli bir başarıdan söz edebilse de köprü, oto yol ve hastane gibi birçok büyük projenin işletme karlılığına hazine garantisi

verilmiş olması ilerleyen yıllarda bütçeye çok ağır yük getireceği ve bütçe dengesinin sıkıntıya girmesine yol açacağı dikkate alınmak durumundadır.

3. *Reel Sektör Borç Stoku*: 2001 yılında reel sektörün borçlanma miktarı 8,7Milyar TL seviyesi ile GSYH' nin %24,4 oranına denk geldiği için GEGP' da özel kesimin borçlanmasına dair herhangi bir madde konulmamıştır. 2016 yılı sonunda özel kesimin borçları yaklaşık 20 kat artarak 1.7 Milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Hane halkı borçları 8,7 milyardan 803 milyara yükselmiştir. Ekonominin yüksek büyüme performansını, özel kesimin borçlanma oranları tehdit ettiği düşünülmektedir.

Bu noktada programın yada hükümetin başarısı olarak değerlendirilen büyüme performansının büyük ölçüde özel kesimin dışarıdan sağladığı borç ile gerçekleştirdiği dikkate alındığında bunun da sürdürülebilirliğinin ilerleyen yıllarda sorun olacağı hatta dış borcun döndürülemez hale gelebileceğini ifade etmek kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

2002-2016 yılları arası dönemin incelemesinin yapıldığı bu çalışmada 2016 yılı sonunda GSYH 857 milyar Dolar olmuştur. 2012 GSYH' nin 877 milyar Dolar olduğu görüldüğünde 2016 yılına kadar olan dönemde ülke ekonomisi Dolar bazında küçülmüştür. İşsizlik oranı bazı dönemlerde tek haneye inse de genel olarak %10 seviyesinde kalmıştır. Enflasyonda Merkez Bankası hedeflerini gerçekleştirememiş çift haneye doğru gidiş hızlanmıştır. Dış borçlar bazında kamunun borcu azalsa da özel sektörün borcu yüksek seviyelerde artmıştır. Dış borçların GSYH' ye oranı %50'lere yaklaşmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası oluşan bu tablo için aşağıda bir takım öneriler yer almaktadır.

Cari açık, enflasyon, işsizlik ve yüksek faiz, istikrarlı ekonomi arayışı için her zaman çözülmesi gereken temel sorunlar olarak görülmektedir. Temel sorunlardan olan cari açığa neden olan en önemli faktörlerin ülkedeki üretim yetersizliği ve enerjideki dışa bağımlılık olduğu genel kabul gören bir gerçekliktir. Sınırlarımız içindeki doğal kaynakların yeterli olmadığı bilinmektedir. Bundan dolayı öncelikle tarımsal ve sanayi üretimin artırılması ve bununla beraber doğayla barışık yenilenebilir enerji politikalarına yatırım yapılması gerekmektedir. Ülkemizin rüzgâr ve güneş enerjisi üretme kapasitesi yüksek konumdadır. Burada sorun bunun depolanması noktasındadır. Kamu, özel sektör ve üniversiteler aracılığıyla oluşturulacak yapıyla bu enerjinin depolanması ve dağıtımında ARGE politikaları uygulanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Cari açığa önemli ölçüde katkı sunan enerji ihtiyacı, satın alındığı ülkelerin fiyat artışları yahut döviz kurunun yükselmesi nedeniyle ülke içinde bütün üretim ve tüketim kalemlerine yansımakta ve fiyat artışlarıyla enflasyona neden olmaktadır. Enflasyonun yüksek seyretmesi sonucu faiz oranları da artmaktadır.

Tarım sektöründe üretici konumunda olan çiftçilerin sıkıntıları olduğu gözlemlenmektedir. Üretici reel olarak zarar etmekte tüketici yüksek fiyattan sebze meyve tüketmektedir. Tarımsal üretimin tüketiciye ulaşmasında artan fiyatları kontrol altına almak için işlevsel bir üst kurul gereksinimi olduğu düşünülmektedir. Bu durum kontrol altına alınamadığı zamanda son 15 yıldır olduğu gibi kırsaldan şehre göçün artmaya devam edeceği öngörülmektedir.

GEGP stratejik yasa olarak kabul ettiğimiz tütün ve şeker pancarına getirilen sınırlamalar tarım sektörüne önemli ölçüde ürün daralması yoluyla zarar vermiştir. Şeker pancarı üretimine getirilen kota hayvancılık sektörünü ithalat yapmaya mecbur bıraktığı son dönem ithalat rakamlarına yansımaktadır. Tekel ve şeker fabrikalarının GEGP kapsamında özelleştirilmesi, ülkede kullanılan sigara miktarında ithal girdi oranını %94'e yükselmesinde etkili olduğu söylenebilir. Tütün ve şeker üretiminde üretim fazlası konumundan 15 yılda gelinen sonuç kaygı verici durumdadır. İthalat ihracat kotaları tekrardan gözden geçirilmelidir. Tütün üretimi konusunda yabancı yatırımcının elinde olan sigara pazarına daha kaliteli olan Türk tütünü kullanma zorunluluğu getirilmelidir.

Asgari ücrette ve sosyal güvenlik alanında yaşanan gelişmeler rakamsal bazda olumlu gibi gözükse de asgari ücretin alım gücü zayıflamıştır. Asgari ücrete yapılan zam genel olarak gıda enflasyonunun altında kalmaktadır. Burada büyük şehirlerde çalışan asgari ücretli çalışandan alınan vergi miktarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu vergi miktarını değerlendirme noktasında kamu maliyesi Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri ve diğer üretici birlikleri ile yapılabilecek anlaşma çerçevesinde gıda ihtiyacını karşılanması yoluna gidilmesi olumlu karşılanacaktır. Bu durum asgari ücretlinin gıda ihtiyacı karşılarken, tarım sektörünü de büyük katkı sunabileceği öngörülmüştür.

İşsizlik oranlarını düşürmek için kamu asgari geçim indirimini sosyal güvenlik prim desteği ve benzeri türlerde olumlu adımlar atmıştır. Burada sorunun genç işsizlik olduğu gözlemlenmiştir. Son dönemde sanayi sektörünün en önemli sıkıntıları kalifiye insan sorunudur. Dolayısıyla ülkede fakülte eğitiminden ziyade, mesleki eğitimin teşvik edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu anlamda, Antalya ili organize sanayi bölgesinde yer alan meslek lisesinde okuyan öğrenciler hem teoride hem pratikte öğrenerek kalifiye personel ihtiyacını karşılama konusunda katkı yaptığı söylenebilir. Bu gençlere okulu bitirdikten sonra iş bulabileceğinin inandırılması, kendilerini güvende hissederek çalışmalarına ve konusunda uzmanlaşmalarına destek olmaktadır. Bu tarzda olumlu örnekler her bölge için planlanıp çoğaltılması, genç işsizliğin önlenmesine ve eğitilmesine yardımcı olacağı dikkate alınmak durumundadır.

Son yıllarda her ilde üniversitelerin açılmış olması her ne kadar olumlu görülse de mezunların eğitime uygun iş bulmaması bir yana, sanayide de işe uygun kalifiye

eleman sıkıntısı yaşanması, açılan üniversitelerin gerekliliğini ciddi bir şekilde sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Hatta son yıllarda üniversitelerde kontenjanların boş kalması bunca üniversite adına yapılan yatırımların boşa gittiği endişesini bizlere yaşatmaktadır.

Kamu kesiminin borçlanma gereksiniminde büyük başarı sağlanmış gibi görünse de özel sektörün içine düştüğü borçluluk hali, toplamda ülkenin dış borç sorununun devam ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmek mümkündür. Hane halkı ve özel kesim borçlanmaları sürdürülebilir görünmemektedir. Bu nedenle borca dayalı tüketim yerine, gelire bağlı tüketim anlayışının ülkede hakim kılınması ve planlamaların buna göre oluşturulması gerektiği düşüncesindeyiz.

Asya krizinin Güney Kore'nin en büyük holdinglerinden olan Hanbo şirketinin iflası ile başladığı bilinmektedir. Bu şirketin bankalar ve hükümet ile yakın ilişkide olduğu bilançolarının denetlenmeden krediler açıldığı banka bültenlerine yansımıştır. 2016 yılı sonunda Türkiye'nin önemli firmalarından Türk Telekom'un borcunu ödeyemediğini için bankalardan yapılandırma istediği kamuoyunda lanse edilmektedir. Benzer durumun birçok büyük işletme için de geçerli olduğuna dair haberler basında sıkça yer almaktadır. Cari açığımızın yüksek olduğu dönemde bu tarzda büyük şirketlere özellikle devlet bankaları tarafından açılan kredilere hassasiyet gösterilmesi gerektiği yaşanan tecrübelerden anlaşılmaktadır.

Büyüme oranlarının 2011 yılından itibaren istenilen seviyede olmaması nedeniyle 2016 yılı sonunda bir dizi önlem alma gereksinimi doğmuştur. Kredi Garanti Fonu desteği bunlardan bir tanesidir. Belirli sektörlerde çekilen kredilere bir nevi devlet tarafından ödeme garantisi verilen bu sistem büyüme oranlarına olumlu yansımış gibi görünmekte olsa da bu kredilerin geri dönüşlerinin takibinin titizlikle yapılması Hazineyi zarara uğratmamak bakımından önem arz etmektedir. Kredi Garanti Fonu sistemini cari açığa neden olan sektörlerde üretime yönelik olarak devam ettirilmesi ülke ekonomisine olumlu yönde yansımıştır.

2002 yılından 2016 yılı sonuna kadar olan dönemde Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirmeleri yapılmıştır. Kamunun elinde bulunan verimli ve verimsiz şirketler özelleştirme yoluyla kamunun elinden çıkarılarak birçoğu üretim dışı bırakılmıştır. Burada stratejik öneme sahip olan ve verimli durumda olan şirketlerde

halka arz yönteminin belirlenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Türk Hava Yolları bu konuda en başarılı örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu tarzda örneklerin arttırılmasının faydalı olacağı öngörülmektedir.

Sosyal transferlerin bütçe içindeki payı yükselmiş, sağlık hizmeti alabilmek için gerekli olan hastane sayısı ve hizmetleri arttırılmıştır. Sağlık alanında özel yatırımlar devreye girmiştir. Sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi vatandaşın tedavi hizmeti almasında alternatif imkân doğursa da temel sağlık hizmetlerinin ücretlendirilmesi ve bunun payının her geçen gün artması ilerisi açısından endişe verici bir gelişme olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca sağlık hizmetlerinin kamuya olan yükü konusunda azalma değil artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu da Sosyal Güvenlik Kurumunun açığının artma eğiliminde olduğu endişesi doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgüç ,Ö., (2001). ‘‘Bankacılık Kesimi Kriz Nedeni mi?’’. İktisat Dergisi, Şubat-Mart, s.32.
- Akyüz, Y. ve Borotav, K. (2002) Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu İktisat, İşletme ve Finans c.17 s.197 (18-20)
- Alarслан, K. (2012) 2001 krizi sonrası Türkiye’nin Dış Borç Yapısı ve Makro Ekonomik Etkileri YLT****
- Altıntaş, B., (1988), ‘‘Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri’’, SPK Yayınları, Yayın No:8.
- Altıntaş, H. (2004), ‘‘Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri’’. E.Ü.İ.İ.F. Dergisi. s.22
- Aziz, J. Caramaza, F. ve SALGADO, R (2000), Currency Crises: In Search Of Common Elements’’, IMF Working Papers, May, No:WP/00/67
- Bastı, E. (2006) ‘ Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörüne Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri’, Sermaye Piyasası Kurulu s.191/62 (12)
- Bird, G. (1998) Exchange rate policy in developing: What is left of Nominal Anchor Approach? Third World Quarterly 19(2)
- Bocutoğlu, E. ve Ekinci, A. (2009) ‘‘Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası’’, Maliye Dergisi, s.156, (66-82)
- Boyacıoğlu, M. A (2005) 1980 sonrası Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler Krizlerin Sektör Üzerindeki Etkileri ve İyileştirici Öneriler, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.9 (530-532)
- Calvo, G. Ve REINHART, C. M (2000) ‘Fear of Floating’ NBER Working Paper s.7993 (<https://www.nber.org/papers/w7993>)
- Caprio, G. ve KLINGEBIEL, D. (1996) Bank Insolvencies, World Bank Policy Research Working Paper, s.1620 (2-8)
- Corsetti, G. PESENTI, P. ve ROUBINI, N. (1999) ‘Japan and the World Economy’ s.11 (3)
- Çakıcı, E. (2001), ‘‘2000–2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları’’, Yeni Türkiye Dergisi, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, (475–490)
- Çakmak, U. (2007) Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi s.9 (81-101)
- Çelebi, A.K., (1998), Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları, Emek Matbaacılık: Manisa.
- Delice, G. (2003), Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi s.20 (57-81)
- Demir, S., (2010) 2001 kriz sonrasında Türkiye Ekonomisinde İktisadi Büyümenin Kaynakları Ve Sonuçları Yüksek Lisans Tezi***

- DPT, Depremin Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Muhtemel Finansman İhtiyacı, Kısa-Orta ve Uzun Vadede Alınabilecek Tedbirler, 1999
- DPT, İller ve Bölgeler Dtibariyle Gayri Saf Yurt Dçi Hasıladaki Gelişmeler, Ankara, 2003
- Durmuş, M. (2009) Kapitalizmin Krizi ve Türkiye, Gazi Kitabevi, Ankara
- Edwards, S.,(1995), Crisis and Reform in Latin America From Despair to Hope, Oxford:Oxford Unıversiy Press
- Eğilmez, M. (2011) Küresel Finans Krizi, Remzi Kitapevi İstanbul
- Eğilmez, M. (2015) Hazine, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Eğilmez, M., (2008), Küresel Finans Krizi, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Ekinci, N. (2001), “1992’den 2001’e Ekonomik Kriz”, Görüş Dergisi, s.15
- Erdem, E., (2008), Para ve Banka ve Finansal Sistem, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Erdoğan, N., (2002), Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler, Yaklaşım Yayınları: Ankara.
- Erdoğan, B. (2006) :67 Gelişmekte olan ülkelerde finansal krizler ve finansal kriz modelleri).*****
- Eren, A. ve Süslü, B., (2001), ‘Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’ de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirilmesi’, Yeni Türkiye Dergisi, s.41 (662-674)
- Fischer, S. (2012) Döviz Kuru Rejimleri: İki Kutuplu Görüş Doğru mu? çeviren: Hüseyin Şen, Bankacılık Dergisi, s.40 (80-81)
- Goldstein, M. ve Turner , P, (1999) Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri, Dünya Yayıncılık, Çeviren Ali İhsan Karacan İstanbul
- Gökçe, D. (1994) “Kriz Gerekli Miydi? 1992-2001’e Ekonomik Kriz” TÜSİAD Görüş Dergisi, s.2001 (27-30)
- Göktaş, A., (2000) , Küresel Kriz ve Türkiye, Özen Yayıncılık:Ankara.
- Güloğlu, B.. Altunoğlu, E., (2002) Finansal Serbestleşme Politikaları Ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika Asya ve Türkiye Krizleri İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi s.27 (110)
- Günçavdı, Ö. ve Küçükçifçi, S. (2004) “Türkiye Ekonomisinin Üretim ve İstihdam Yaratma Üzerine Gözlemler, İktisat İşletme Ve Finans Dergisi s.19 (16-39)
- Hazinedar, N. O. (2011) Türkiye’deYaşanan Finansal Krizler ve SürdürülebilirBüyümeİlişkisi (1990 ve Sonrası) s.78 Doktora Tezi *****
- http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029 01.02.2018
- http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029 01.02.2018
- http://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0163_01.pdf
- <http://www.bumko.gov.tr/TR,160/konsolide-butce-buyuklukleri-program-butce-siniflandirmasina-gore----1973-2003.html> 01.04.2018
- <http://www.bumko.gov.tr/TR,7045/ekonomik-gostergeler-1950-2019.html> 01.04.2018
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2942.pdf>

- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4634.pdf> 02.10.2016
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4733.pdf>
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/02/20070215-7.htm>) 01.07.2017
- http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/aa1883c6411f787_ek.pdf?tipi=58&turu=X&sube=0
- <http://www.ttyatirimciiliskileri.com.tr/tr-tr/mali-operasyonel-veriler/sayfalar/ceyrek-donem-sonuclari.aspx> 20.11.2017
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>) 01.08.2017
- <http://www.tutuneksper.org.tr/files/dergilerimiz/88.pdf> 01.07.2016
- http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=23142&tipi=17&sube=0)
15.01.2016
- http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/a53f4d913add217_ek.pdf?tipi=42&turu=H&sube=0 10.10.2018
- <https://biruni.tuik.gov.tr/cevredagitimapp/hava.zul>) 10.11.2016
- <https://econpapers.repec.org/RePEc:eee:japwor:v:11:y:1999:i:3:p:305-373>
- <https://www.hazine.gov.tr/File/Index?id=3D459789-815C-41C7-ACEA-8B4525ECBC81> 01.04.2018
- <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
02.08.2016
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri> 01.05.2018
- <https://www.turkseker.gov.tr/PersonelSekersatisEkimUretim.aspx>) 01.09.2016
- <https://www.turktelekom.com.tr/hakkimizda/sayfalar/ilk-bakista-turk-telekom.aspx>
- IMF (1998), World Economic Outlook
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/Financial-Crises-Causes-and-Indicators>
- IMF, (1998), International Financial Statistics,
- IMF, “Eye of the Storm: New-Style Crises Prompt Rethink About Prevention And Resolution Measures”, Finance And Development, IMF, (December, 2002)
- Ishihara, Y. (2005) “Quantitative Analysis of Crisis: Crisis Identification and Causality”, World Bank Policy Research Working Paper, No: 3598, s.4.
- Işık, S. Duman, K. ve Korkmaz, A. (2004), “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c:19, s:1, (45-69)
- Işık, S. Ve Togay, S. (2002) ‘Para Krizlerinin Modellerinin Eleştirisi ve Uluslar arası Para Sisteminin Düzenlenmesine Yönelik Keynesyen Eleştiriler’, İktisat İşletme Finans Dergisi, s.91

- Kaminsky, G. and Reinhart, C. (1997) The Twin Crises: The Causes OF Banking and Balance of Payments Problems, İnternational Finance Discussion Papers, s:544 Board of Governors Reserve
- Kaminsky, G. Lizondo, S. Ve Reinhart, C. (1997) Leading Indicators Of Currency Crises, IMF Working Paper s.79 (5)
- Karagül, M. (2012),Dünya Ekonomisi (Tehdit ve Fırsatlarıyla), Nobel Yayınevi: Ankara.
- Kazgan, G. (2001) Kürselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri İktisat Dergisi Şubat Mart s.10-11 (26-30)
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005) Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Kibritçiöğlü, A. (2001) Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001, Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı s.41 (174-182)
- Kol, E. N. Ve Karaçor, Z. (2012) Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Ve İstihdamı Üzerine Etkileri, Maliye Dergisi, s.162 (379-395)
- Krugman, P. (1997) Currencies and Crises, Fourth Printing Cambridge: The MIT Press (2-5)
- Kumcu, E. (2002) İstikrar Arayışları, Doğan Kitapçılık, İstanbul
- Mishkin, F, (1994), "Preventingthe Financial Crises: An International Perspective "NBER Working, Paper Series , 4636 (1-45)
- Mishkin, F. (2001) Financial Policies and The Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries NBER Working Paper Series s: 8087
- Mishkin, F. (2001). Financial Policies and the Prevention of Financial Crisesin Emerging Market Countries, NBER Working Paper Series, 8087,
- Öğretir, A. H., (2016), Maliye, 4t Yayınları:İstanbul.
- Özer M. (1999) Finansal Krizler Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları; s.10996
- Palamut, M. G ve Giray, F. (2001) "Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar", Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı Eylül-Ekim s:41 (32-35)
- Plihon, D. (1998) 'Döviz Kurları Üzerine' Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul
- Reinhart, C. M. Ve ROGOFF, K. S.(2010) Bu Defa Farklı: Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi, (Çev.: Levent Konyar), NTV Yayınları, İstanbul,
- Sachs, J. (1996) Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets, Harvard Institute for International Development, s.534
- Seyidoğlu, H. (2001) Uluslararası İktisat, Güzem Can Yayınları, İstanbul
- Somçağ, S. (2002) Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları 2006 Yayınevi İstanbul
- Tağraf, H. Ve Arslan, T. (2003), Kriz Oluşum Süreci Ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, c:4 s.1

- Turan, T. (2008) “Maliye Politikası Araçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Literatür Güncellemesi”. Sayıştay Dergisi. s.69 (17-35)
- Unay, C. (1998) Ekonomik Konjonktür (Analiz-Teori-Tahmin), Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- Uyar, S. (2003), Bankacılık Krizleri, Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- Uygur, E. (1994),Türkiye’de Ekonomik Krizin Oluşumu, Seyri Geleceği İktisat-İşetme Finans s.100 (42-53)
- Uygur, E. (2001) Krizden Krize Türkiye 2000 Kasım Ve 2001 Şubat Krizleri Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni s.2001/1(15-16)
- Uygur, E. (2001) “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım Ve 2001 Şubat Krizleri” Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni s.1 (8-16)
- Ünsal, E. Makro İktisat, İmaj Yayınevi, Ankara, 2013
- www.dpt.gov.tr
- www.tdk.gov.tr
- Yay, G. (2001) ‘ Finansal Krizler ve Türkiye Krizi’ İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, s.30 (1235)
- Yücel, F. ve Kalyoncu, H. (2010) “ Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği”, Maliye Dergisi, s.159 (57-58)

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Raşit Yıldız

Doğum Yeri: Antalya

Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: Pamukkale Üniversitesi (2006-2011)

Yüksek Lisans Öğrenimi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (2014-2019)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

İngilizce (Orta Seviye)

İş Deneyimi:

2011-2014 Yıldız Sigorta Aracılık Hizmetleri Ltd. Şti Yönetici

2014- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Antalya Bölge Birliği, Kooperatif
Yetkilisi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar: